

**TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİ
ve EKONOMİNİN KAYDA
ALINABİLMESİNE YÖNELİK
ÖNERİLER**

Hamza EYİDEMİR
(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 1996

ÖZET

Kayıtdışı ekonomiye ülkemizde olduğu gibi hemen her ülkede rastlanmaktadır. Kayıtdışı ekonomiye yol açan sebepleri; ekonomik, kamu maliyesinden ve sosyal-çalışma hayatından kaynaklanan sebepler olmak üzere üç bölümde incelenebilir.

Doğrudan ve dolaylı yöntemlerle yapılan değerlemelerde Türkiye’de kayıtdışı ekonominin önemli boyutlara ulaştığı görülmüştür.

Ekonomik ve sosyal politikaların belirlenmesi ve uygulanması bakımından önemli bir yere sahip olan kayıtdışı ekonominin ekonomik, yasal ve idari düzenlemelerle aşağı çekilmesi mümkündür.

ABSTRACT

Un derground economy is coincided about in every country as in our country. The reasons of the un derground economy can be examined as three parts which are economic, public finance and the life of social working.

Un derground economy had been seen on important dimensions in Turkey. When the researhings are done by direct methods.

Un derground economy which has an important position because of being determined and being practised of economic and social politics is possible reducing by the economic, lawful and administrative organisations.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
-------------	---

1. BİRİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİNİN ÇEŞİTLERİ TANIMI VE UNSURLARI

1.1. Kayıtdışı Ekonominin Tanımı	2
1.2. Kayıtdışı Ekonominin Unsurları	4
1.2.1. Yeraltı Ekonomisi (Yasadışı Faaliyetler)	4
1.2.2. Yarıkayıtlı Ekonomi	7
1.2.3. Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonomi	8
1.3. Kayıtlı Ekonomi - Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi	9

2. İKİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİYE YOL AÇAN SEBEPLER

2.1. Ekonomik Sebepler	11
2.1.1. Kayıtdışı Ekonomiye Yol Açan Mikro Ekonomik Sebepler	11
2.1.2. Kayıtdışı Ekonomiye Yol Açan Makro Ekonomik Sebepler	13
2.2. Kamu Maliyesinden Kaynaklanan Sebepler	14
2.2.1. Vergiye Karşı Direnç	14
2.2.2. Vergileme Ortamının Belirsizliği ve Kayıtdışılık	17
2.2.3. Denetimin Yetersizliği ve Kayıtdışılık	19
2.2.4. Vergi Yargısının Başarısı ve Kayıtdışılık	19
2.3. Çalışma Hayatından Kaynaklanan Sebepler	21
2.4. Psikolojik Sebepler	22

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİNİN ÖLÇÜLMESİ VE SONUÇLARI

3.1. Kayıtdışı Ekonominin Ölçülmesi	24
3.1.1. Doğrudan Yöntemler	24
3.1.2. Dolaylı Yöntemler	25
3.1.2.1 GSMH Büyüklüklerinin Karşılaştırılması	26
3.1.2.2. İstihdam Yaklaşımı	27
3.1.2.3. Parasal Yöntemler	28
3.1.2.3.1. Sabit Oran Yaklaşımı	28
3.1.2.3.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı	29
3.1.2.4. Vergi İncelemesi Yoluyla Kayıtdışı Ekonominin Ölçülmesi	30
3.1.2.5. Demografik Yöntemler	31
3.2. Kayıtdışı Ekonominin Sonuçları	31
3.2.1. Kayıtdışı Ekonominin Olumlu Sonuçları	32
3.2.1.1. Ekonomik Açından Kayıtdışı Ekonominin Olumlu Sonuçları	32
3.2.1.2. Sosyal Açından Kayıtdışı Ekonominin Olumlu Sonuçları	35
3.2.2. Kayıtdışı Ekonominin Olumsuz Sonuçları	36
3.2.2.1. Kayıtdışı Ekonominin Olumsuz Ekonomik Sonuçları	36
3.2.2.2. Devlet Yönetimi ve Kamu Maliyesi Açısından Kayıtdışı Ekonominin Olumsuz Sonuçları	39

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYEDE KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI

4.1. Dünyada Kayıtdışı Ekonomi	45
--------------------------------------	----

4.1.1. Gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi	45
4.1.1.1. ABD’de Kayıtdışı Ekonomi	45
4.1.1.2. İngiltere’de Kayıtdışı Ekonomi	46
4.1.1.3. İtalya’da Kayıtdışı Ekonomi	47
4.1.1.4. Diğer Gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi	48
4.1.2. Az Gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi.....	51
4.2. Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi	54
4.2.1. Doğrudan Yöntemlerle Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi	54
4.2.2. Dolaylı Yöntemlerle Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi	56
4.2.2.1. GSMH Yaklaşımı ile Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi (Milli Gelir Farklılıkları)	56
4.2.2.2. İstihdam Yaklaşımı ile Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi	58
4.2.2.3. Parasalcı Yaklaşım	60
4.2.2.3.1. Sabit Oran Yaklaşımı	60
4.2.2.3.2. İşlem Hacmi Yaklaşım	62
4.2.2.4. Vergisel Yöntemlerle Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi	63

5. BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ VE KAYDA ALINMASINA YÖNELİK ÖNERİLER

5.1. Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri	65
5.1.1. Ekonomik Nedenler	65
5.1.1.1. Mikro Ekonomik Nedenler	65
5.1.1.2. Makro Ekonomik Nedenler	66
5.1.2. Kamu Maliyesinden Kaynaklanan Nedenler	69
5.1.3. Sosyal ve Çalışma Hayatından Kaynaklanan Nedenler	74
5.2. Kayıtdışı Ekonominin Kayda Alınmasına Yönelik Öneriler	76
5.2.1. Kayıtdışı Ekonomiye Yönelik Ekonomik Düzenlemeler	76

5.2.2. Kayıtdışı Ekonomiye Yönelik Yasal Düzenlemeler	78
5.2.2.1. Enflasyonun Etkisini Giderici Düzenlemeler Yapılması	78
5.2.2.2. Vergi Tabanının Genişletilmesi ve Vergi Oranlarının Düşürülmesi	80
5.2.2.2.1. Gelir Vergisi Dilim ve Oranları	81
5.2.2.2.2. Katma Değer Vergisi Oranları	83
5.2.2.2.3. Kurumlar Vergisi Oranları	85
5.2.2.2.4. Emlak Vergisi ve Tapu Harcı Oranları	87
5.2.2.3. Götürü Mükelleflerde Kayıtdışılığın Önlenmesi	92
5.2.2.4. Vergi Yasalarına Uymamanın Yaptırımları İyi Tanınması ve Uygulanması	95
5.2.2.5. Vergi İdaresinin ve Denetim Birimlerinin Bilgi Toplayabilmesine Zemin Hazırlanması ve Herkese Bir Vergi Numarası Verilmesinin Uygulanması	96
5.2.3. Kayıtdışı Ekonomiye Yönelik İdari Düzenlemeler	96
5.2.3.1. Denetimin Etkinliğinin Artırılması	97
5.2.3.2. Vergi Yargısı Konusunda Ortaya Çıkan Sorunların Çözümlemesi	99
5.2.3.3. Muhasebecilik, Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Mesleklerinin Sorunlarına Çözüm Bulunması	100
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	102
YARARLANILAN KAYNAKLAR	106

TABLÖLAR

Tablo 1: Harcamalar ve Üretim Yöntemiyle Hesaplanan GSYİH Farklılıkları 1987 Sabit Fiyatlarıyla	57
Tablo 2: 1994 Yılı İtibariyle Sosyal Güvenlik Kapsamında Bulunan Nüfusun Sosyal Güvenlik Kuruluşlarına Göre Dağılımı	59
Tablo 3: Sabit Oran Yaklaşımına Göre Kayıtdışı Ekonomi	61
Tablo 4: İşlem Hacmi Yaklaşımına Göre Kayıtdışı Ekonomi	62
Tablo 5: Maliye ve Gümrük Bakanlığı Denetim Birimlerince Yıllar İtibariyle Yapılan Vergi İnceleme Sonuçları (1984-1991)	63
Tablo 6: Gelir Vergisi Tarifesinin Gelişimi	82
Tablo 7: Yıllar İtibariyle, Çeşitli Mal ve Hizmetler İçin Uygulanan KDV Oranları	84
Tablo 8: Kurumlar Vergisi Oranları	86
Tablo 9: Tapu Sicil Müdürlüklerince Gerçekleşen İşlem Değer ve Harç Miktarları	88
Tablo 10: OECD Ülkelerinde Gelir Vergisi Oranları	89
Tablo 11: OECD Ülkelerinde Kurumlar Vergisi Oranları	91
Tablo 12: Götürü Vergilerle İlgili Veriler	93
Tablo 13: Asgari Ücretle İlgili Veriler	93
Tablo 14: Asgari Ücrete Göre Eksik Alınan Götürü Vergi	94

ŞEKİLLER

Şekil 1: Laffer Eğrisi	15
Şekil 2: Bazı Ülkelerde Kayıtdışı Ekonominin Boyutları	50

GİRİŞ

Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu durum bazı konuların tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle kamu finansmanının sağlam kaynaklara dayanmıyor olması, uygulanan ekonomik politikaların yeterince başarılı olmamasına neden olmaktadır. Yetersiz finansman kaynağına karşın her geçen gün artma eğilimi içinde olan kamu harcamaları, yüksek maliyetle borçlanma gereğini doğurmuş ve bu yüksek maliyetleri karşılayabilmek için bir sonraki dönemde daha da yüksek maliyetle borçlanmak zorunda kalınmıştır.

Kamu finansmanında vergi gelirleri yerine borçlanmaya öncelik verilmesi; özel tasarrufların kamu kesimine akmasına neden olmakta ve ekonomideki yatırım-tasarruf dengesinin bozulmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla sağlam finansman kaynağı yaratılması zorunluluğu söz konusudur. Finansman kaynağı olarak, kayıtdışı faaliyetlerin kayıtlı hale getirilmesiyle sağlanacak gelir geniş katılımlı bir uzlaşmanın sonucu olacaktır. Bu bağlamda kayıtdışı ekonominin kayıtlı hale gelmesi ile ekonomik-sosyal politikaların belirlenmesi ve uygulanması bakımından önem arzedecektir.

Bu çalışmamızın birinci bölümünde kayıtdışı ekonominin tanımı, unsurları, kayıtlı ekonomi-kayıtdışı ekonomi ilişkisi, ikinci bölümünde kayıtdışı ekonomiye yol açan sebepler, üçüncü bölümde kayıtdışı ekonominin boyutlarının ölçülmesi, dördüncü bölümde dünyada ve Türkiye’de kayıtdışı ekonominin boyutları, beşinci bölümde Türkiye’de kayıtdışı ekonominin nedenleri ve kayıtdışı ekonominin kayda alınmasına yönelik öneriler belirtilecek, sonuç - değerlendirme ile kayıtdışı ekonomiyle ilgili ülkemiz ekonomisine ilişkin gerçekleştirilen çalışmaların sonuçları tartışılacaktır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİNİN ÇEŞİTLERİ TANIMI VE UNSURLARI

1.1.Kayıtdışı Ekonominin Tanımı

Kayıtdışı ekonomi üzerinde çalışılabilmesi için herşeyden önce tanımının belirlenmesi gereklidir. Resmi bilgi ve kayıtlarda yer almayan ve kapsamı geniş olan kayıtdışı ekonominin somut ve kapsamlı bir tanımının yapılması bir hayli güçtür. Bu ise karşımıza bir sorun olarak çıkmaktadır. Kayıtdışı ekonominin genel kabul görmüş bir tanımı yoktur.

Kayıtdışı ekonomiden söz eden bir çok kaynakta bazı kavramların aynı anlamda kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bunlara bakıldığında (Kara Ekonomi, Nakit Para Ekonomisi, Gizli Ekonomi, İkili Ekonomi, Gri Ekonomi, Hane Halkı Ekonomisi, Yasadışı Ekonomi, Gayri Resmi Ekonomi, Görünmez Ekonomi, Düzensiz Ekonomi, Marjinal Ekonomi, Ayışığı Ekonomisi, Paralel Ekonomi, İkinci Ekonomi, Gölge Ekonomi, Yeraltı Ekonomisi, Alt Ekonomi, Alacakaranlık Ekonomi, Kayıtdışı Ekonomi, Beyan Dışı Ekonomi, Gözlem Dışı Ekonomi, Kayıp Ekonomi, Kravatsız Ekonomi, Vergisiz Ekonomi) gibi çok sayıda kavrama bakmak bile tanım güçlüğü konusunda bir fikir vermektedir. Bu kavramlar her zaman aynı anlamı taşımamakta olup araştırmaların kapsamına, araştırmacıların konuya bakış açısına göre farklı anlamlarda ele alınabilmektedir.

Araştırmalardaki ortak yaklaşım ise somut bir tanımdan ziyade incelenecek kayıtdışı faaliyetlerin sınırlarını belirlemek şeklindedir. Bu bağlamda kayıtdışı ekonomik faaliyetler, vergi kaçakçılığı, faturasız alışveriş, haksız yere muafiyet, indirim ya da sübvansiyonlardan faydalanma, sigortasız çalışma, ikinci bir işte çalışma, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, falcılık, bireyin vücudunu ya da organlarını satması gibi yasaya aykırı faaliyetler olabileceği gibi, komşuya yardım, çocuk bakıcılığı, ev işlerinin yapılması (do it - yourself) gibi “masum” faaliyetleri de kapsayabilir¹.

¹ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, **Gizli Ekonomi**, İktisat Dergisi, Şubat-Mart 1993, s.40.

Kavram konusundaki çeşitlilikten sonra kayıtdışı ekonominin araştırmacılar tarafından yapılan bazı tanımlarını vermek, kayıtdışı ekonominin anlaşılması ve değişik yönlerinin ortaya çıkarılması açısından yararlı olacaktır.

Kayıtdışı ekonomi, gayri safi milli gelir hesaplarını elde etmede kullanılan ve bilinen, istatistik, yöntemlerine göre tahmin edilemeyen, gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümüdür².

Bu konuda yapılan bir başka tanım da şöyledir; Kayıtdışı ekonomi, mal ve hizmet üretimine konu olmasına karşılık ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle bütünü ile tespit edilemediğinden milli muhasebe kayıtlarında yer almayan ve GSMH büyüklüklerini yansıtmayan alanları kapsamaktadır³.

Vergisel yaklaşım açısından kayıtdışı ekonominin tanımı şöyle yapılabilir; Kayıtdışı ekonomi, vergi yasalarına göre vergilendirilmesi gereken ticari, zirai, sınai, mesleki faaliyetlerle, ücret ve irat gelirlerinin tamamen veya kısmen vergi dairesinin bilgisi dışında bırakılmak suretiyle vergi kayıp ve kaçaklarına sebep olan ekonomik işlemler olarak tanımlanabilir⁴.

Kayıtdışı ekonomi konusunda birçok çalışması olan Osman Altuğ ise, kayıtdışı ekonomiyi hiçbir belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik olayın (alış-satış) devletten ve işletme ile ilgili öteki kişilerden (ortaklar, alacaklılar, kazanca katılan işçiler vb.) tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı ekonominin dışına taşınması olarak tanımlamıştır⁵.

² Türkmen DERDİYOK, **Türkiye'nin Kayıt Dışı Tahmini**, Türkiye İktisat Dergisi, Mayıs 1993, s.54.

³ Adil TEMEL, Ayşegül ŞİMŞEK, Kuddusi YAZICI, **Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı; Tesbit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü**, Ankara, DPT, Eylül 1994, s.1.

⁴ İZMİR TİCARET ODASI, **Kayıtdışı Ekonomiye İlişkin Görüşler ve Önerileri İçeren Rapor**, s.1.

⁵ Osman ALTUĞ, **Kayıtdışı Ekonominin Kayıt Altına Alınarak Vergilendirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun Tasarı Taslağı**, s.1.

Buraya kadar yapılan çeşitli tanımların ortak noktalarından hareketle kayıtdışı ekonomiyi genel bir ifadeyle, kamu otoritelerinin denetimi dışında meydana gelen her türlü ekonomik işlem veya faaliyet olarak tanımlayabilmemiz mümkündür⁶.

Kayıtdışı ekonomi konusunda bir başka tanımda şu şekilde yapılmaktadır. Devletin ekonomik (vergi), istatistiki ve toplumsal kayıtların dışında kalan ve denetlenemeyen etkinlikleri kayıtdışı ekonomidir⁷.

1.2.Kayıtdışı Ekonominin Unsurları

Kayıtdışı ekonominin içinde yer alan ve birbirinden farklılık gösteren unsurları gelir elde edenler açısından üçe ayırmak mümkündür. Bunlar ise;

- 1-Yeraltı ekonomisi (Yasadışı faaliyetler)
- 2-Yarı kayıtlı ekonomi
- 3-Kayıtlara hiç girmeyen ekonomi

Bu belirtilen unsurların en temel özelliği, mükelleflerin elde ettikleri gerçek gelirlerin tamamını kayda geçirmiyor ve vergisini de bu gerçek gelir üzerinden ödemiyor olmalarıdır. Fakat bu unsurlar ekonomik hayat içindeki fonksiyonları ve varoluş şekilleri açısından birbirlerinden oldukça farklıdırlar.

1.2.1.Yeraltı Ekonomisi (Yasadışı Faaliyetler)

Yeraltı ekonomisini yasaların yasaklamış olduğu faaliyetler olarak tanımlamak mümkündür. Bu faaliyetleri silah, uyuşturucu, kıymetli maden ve tarihi eser kaçakçılığı, kalpazanlık, sahte pasaport, vize ticareti, tefecilik, çek senet tahsilatı, rüşvet ve kadın ticareti gibi faaliyetler olarak sayılabilir.

---

⁶ Sakıp ŞEKER, **Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri, Yaklaşım Dergisi**, Sayı 25, Ocak 1995, s.76.

⁷ İsmail KILINÇ, **Kayıtdışı Ekonomi**, Cumhuriyet, 18.8.1994, s.2.

Sakıp Şeker, yeraltı ekonomisini ekonomik olanlar ve ekonomik olmayanlar şeklinde ele almıştır.

Ekonomik olanlar, kural olarak herhangi bir belgeye bağlanmayan kamu düzenini korumak için ekonomik, sağlık ve insani nedenlerle yasaklanan veya yapılması özel izne bağlanan ekonomik faaliyetler; kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, tefecilik, eğlence ticareti, izinsiz kumar oynatma, çek, senet, ihale mafyalığı v.b'dir.

Ekonomik olmayan yeraltı faaliyetlerinden elde edilen gelirler ise gerçek anlamda gelir değildir. Hırsızlık, soygun, dolandırıcılık, sahtekârlık, rüşvet, yolsuzluk, kalpazanlık, haraç mafyalığı gibi faaliyetler ekonomik olmadığı için kayıtdışı ekonominin konusuna girmezler. Ancak kayıtdışı ekonomi büyüdükçe bu faaliyetlerde büyümektedir.

Yeraltı ekonomisi kayıtdışı ekonominin önemli bir unsuru olmakla birlikte gerek milli gelir hesaplarında, gerekse vergi tabanının belirlenmesine yönelik politikalarda yeraltı ekonomisinin yarattığı gelir anlamsız bir parametre olarak kalmaktadır. Yeraltı ekonomisinin istatistiksel veya herhangi bir tespiti olmadığından milli gelir veya vergi tabanı hesabında gücülüğü kendiliğinden doğurmaktadır.

Yaşadışı faaliyetlerden elde edilen geliri kara para olarak tanımlayabiliriz. Kara para piyasaya, aklama işlemi ile sokulmaktadır. Birçok ülkede yasaklanan kara paranın aklanması faaliyetini şu şekilde tanımlamak mümkündür. Kara para aklaması, suçluların yasadışı yollardan elde ettikleri fonları yasal gelir olarak kabul ettirmek için kullandıkları yöntemler ve başvurdukları yollar için kullanılan bir terimdir⁸. Bu para aklama işlemi başarıyla tamamlandığından yasadışı yollardan elde edilen para yasa dışı bir kimliğe kavuşarak istenildiği şekilde kullanılabilir.

Kara para aklama işlemi genel olarak üç aşamadan oluşur. İlk aşamada, çeşitli

⁸ Bülent SOMAY, **Kara Paranın Finans Sektörü Aracılığıyla Aklaması**, Türkiye Bankacılar Birliği Yayınları, Bankacılar, 14 Temmuz 1994.

yasadışı suçlardan elde edilen ve nakit halde bulunan para çeşitli finansal kurumlara aktarılır, veya mal ve mülk alımında kullanılır (placement). İkinci aşamada, para kaynağının araştırılması ve denetlenmesini önlemek için birçok karışık finansal işlem gerçekleştirilir, ve eldeki paranın kaynağına olan bağları mümkün olduğunca ortadan kaldırılır. (Layering) Son aşamada, çeşitli işlemlerle dağıtılmış olan fonlar bir araya getirilir ve yasal birşekil olarak kullanılır.(integration)⁹.

Kara para aklamada kullanılan yöntemler ülkenin yapısına ve sistemin işleyişine göre farklı durumlar arz etmektedir. Özellikle banka ve finans sektöründeki sunulan hizmet ve mevduat sahipleri lehine yapılan düzenlemeler paranın aklanmasını kolaylaştırmaktadır. Kara para aklamada posta çekleri, yabancı banka çekleri, seyahat çekleri ve kıyı bankaların yanısıra döviz büroları, araba ve mücevher ticareti yapanlar, sahte şirketler, kumar merkezleri, menkul kıymet piyasaları ve sigorta şirketleride araç olarak kullanılabilir¹⁰. Bancıkacılık ve finans sektörlerinde kullanılan elektronik sistemde mevduatlararası sirkülasyon paranın kaynağına ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Finans sektöründeki ülkelerarası entegrasyon ve bu bağlamda sermayenin kolay dolaşım olanağı ülkelerin aldığı adli, idari önlemleri yetersiz bırakmaktadır.

Kara para aklama, yalnızca dünyanın en büyük mali piyasaları ya da serbest bölgelerde ortaya çıkan bir sorun değildir. Uluslararası mali sisteme entegre olan herhangi bir ülke, bu anlamda risk altındadır. Bazı tahminlere göre dünyada suç sayılan faaliyetlerden elde edilen gelirin yıllık tutarı 300-500 milyar dolar civarındadır. Büyük bir miktar ifade eden bu kara paranın aklanması mali piyasalarda çeşitli önlemlerle engellenmeye çalışılmaktadır. Gelişen piyasalar hem ekonomilerini hem de mali sektörlerini uluslararası piyasalara açtığı için, giderek artan bir biçimde para aklama faaliyeti için uygun hedefler haline gelmektedir. Büyük mali piyasalar ve birçok serbest bölgede, yetkililer büyük zorluklarla karşılaşmadan para aklayanların yeni piyasalara yönelme-

⁹ BANKACILAR, **Kara Para**, Türkiye Bankacılar Birliği Yayını, 14 Temmuz 1994.

¹⁰ SOMAY, A.g.m.

sini teşvik etmeye başlamıştır¹¹. Çünkü para aklama bir balon gibidir, itildiğinde en az ne tarafa direnç verir ise oraya doğru gider. Bu nedenle hali hazırda para aklama faaliyetleri gelişmiş finans merkezlerinden, uyuşturucu ile yakın bağlantısı bilinen gelişen finans merkezlerine doğru kaymaktadır¹².

1.2.2.Yarı Kayıtlı Ekonomi

Yarı kayıtlı ekonomi faaliyetleri yasal olan, aslında kendileri kayıtlı olup da gelirlerinin büyük bir kısmı kayıtların dışında kalan mükelleflerden oluşmaktadır. Bu mükellefler vergi idaresinin bilgisi dahilinde olan, hesap numarası bulunan, defter tutan, beyanname veren ve hatta bir miktarda vergi ödeyen mükelleflerdir. Bunlardan götürü usulde çalışan mükelleflerin ödeyecekleri vergi daha önce ve elde edecekleri gelirden bağımsız olarak belirlenmektedir.

Götürü usulde vergilendirilen gelir vergisi mükelleflerin kayıtdışı ekonomiye katkıları da iki biçimde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kendi elde ettikleri gelirleri kayıtlara sokmaları ikincisi ve daha da önemlisi ekonomik ilişkide buldukları kişilerden belge almayarak, belge düzenine zarar vermeleri ve dolayısıyla kayıtlı ekonominde kayıtdışına çıkmasında etkin rol oynamalarıdır¹³.

Mevzuata uygun olarak faaliyet yürüten mükellefler mevzuattan kaynaklanan sebeplerle kayıtdışı faaliyet sürdürmektedirler.En büyük kayıtdışı ekonomik faaliyeti, işlemlerini gerçek şekilde kayıtlarına yansıtmayan, ancak görünürde vergi mükellefi olan insanlar veya kurumların yürüttüğü söylenebilir¹⁴. Bu bağlamda kayıtdışı ekonomik faaliyeti kısmen vergi mükellefleride yürütmektedirler.

¹¹ Şinasi AYDEMİR, **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul, Acar Matbaa, Aralık1995, s.13.

¹² Gürkan ÇELEBİCAN, **Kara Paranın Mali Sistem Aracılığıyla Aklanmasının Önlenmesi**, Türkiye Bankacılar Birliği Yayını, 12 Temmuz 1993.

¹³ AYDEMİR, A.g.e, s.15

¹⁴ ŞEKER, A.g.m, s.82.

Bazı mükellefler ise faaliyetleri ile ilgili bir kısım bilgileri çeşitli nedenlerle kayıtdışı tutmaktadırlar. Bu nedenlerin başında hiç veya daha az vergi ödeme güdüsü vardır.

Bazı sektörlerde uzun zamandır devam eden ekonomik işleyişin sonunda gelekselleşmiş bir kayıtdışılık sözkonusudur. Ekonomik işleyiş öyle bir hal almıştır ki, bu sektörde çalışan her bir mükellef kayıtdışılığı faaliyetin doğal bir sonucu olarak görmektedir. Yine bu tür sektörlerde mükellefler isteseler dahi kayıtdışı faaliyetlerine son vermemektedirler. Aksi takdirde o sektörde çalışabilme şansları kalmamaktadır¹⁵. Bu durumu imalat sektörüne baktığımızda gözlemleyebiliriz. Hammadde imalatçıya belgesiz gelmekte, imalatçı satışında belgesiz satış yapmakta, zincirin son halkası olan tüketiciye belgesiz olarak yansımaktadır.

Bazı sektörler ise yapılan faaliyetin doğası gereği belgelendirilmesinde ve denetlenmesinde güçlükler söz konusudur. Eğlence yerleri vs. buna örnek olarak verilebilir. Bu anlamda sektörün zor denetlenmesi çalışanları kayıtdışına itme eğilimine sokmaktadır.

Kayıtdışı ekonomik faaliyette bulunan işkollarına göz attığımızda; kereste ve mobilya ticareti yapanlar, oto galerileri, emlak komisyoncuları, kum ocakları, kuyumcular, döviz büroları, proje büroları, tekstil-iplik piyasasında çalışanlar, gayri menkul kiraya verenler, tarımsal ürün alıp-satanlar, eğlence yerleri, özel sektördeki üreticiler, spot piyasada beyaz eşya satıcıları vs. çoğaltılabilir.

1.2.3.Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonomi

Bu gurupda hiç bir şekilde kayıtlarda yer almadan kayıtdışı faaliyette bulunan kişiler yer almaktadır. Bunlar vergi mükellefi olmadıklarından vergi idaresinin bilgi ve kavraması dışındadır. Bu tür faaliyetlere gözattığımızda; tamir bakım işleri, canlı

---

¹⁵ AYDEMİR, A.g.e. s.16.

hayvan ticareti, işportacılar, hamallar, iştakipçiler, şehir içi nakliyat, jeton ve bilet satanlar, evde özel ders verenler, semt pazarındaki satıcılar vs. yer almaktadır.

Bu tür faaliyetleri Sakıp Şeker iki alanda ele almıştır. Bunlardan ilki, parasal gelir getiren kayıtdışı faaliyetler, çocuk bakıcılığı, özel ders verme, ev temizliği yapma, şehiriçi nakliyat part-time çalışma karşılığı elde edilen gelirler, dikiş dikme ve iğne yapma, el örgü işleri, kendine ait bahçe veya tarlada yetiştirilen ürünün bir kısmının satışından elde edilen gelirler. İkincisi ise, parasal gelir getirmeyen ekonomik faaliyetler, kendine ait bahçe ve tarlada aile ihtiyacı için sebze ve meyve vb. tarım ürünleri yetiştirme, küçük çaplı hayvancılık, ormancılık, evde yemek yapma, ütü ve temizlik, tamirat işleri, aileler arasında karşılıklı yardımlaşma şeklinde ifade etmiştir. Bu bağlamda sektörlere bakıldığında ilk dikkatimizi çeken inşaat sektörüdür. Vergi idaresinin bilgisi dışında faaliyette bulunan işçiler önemli bir sayı teşkil etmektedir. Diğer bir sektör ise tarım sektörüdür ve bu sektörde çalışan işçilerin yarattığı gelirin kavranabilmesi ve vergilendirilmesinde de büyük güçlükler bulunmaktadır.

Milli gelir içindeki payı % 60 civarında olan hizmetler sektörünün yarattığı istihdamında önemli bir kısmı kayıtlı değildir¹⁶. Burada kayıtdışı istihdam kavramı ile Sosyal Sigortalar Kurumu, Bağ-Kur, Emekli Sandığı, gibi sosyal güvenlik kuruluşlarına beyan edilmeden ve gerekli yükümlülükler yerine getirilmeden gerçekleşen istihdam kastedilmektedir.

1.3.Kayıtlı Ekonomi-Kayıtdışı Ekomi İlişkisi

Kayıtdışı ekonomi, ekonomik ve sosyal yapının tamamlayıcısı olarak kayıtlı ekonomi ile içiçedir. Daha önce belirtildiği gibi kayıtlı ekonomi resmi istatistiklerce tesbit edilip, GSMH rakamlarında hesaplanmış tüm ekonomik faaliyetleri kapsar. Kayıtlı ekonominin dışındaki faaliyetler ise tanım gereği kayıtdışı ekonominin içinde incelenebilir. Kayıtlı ekonomi kendi içerisinde kamu ve özel sektör diye ikiye ayrılır.

---

¹⁶ AYDEMİR, A.g.e. s.19.

Böyle bir ayrımın kayıtdışı ekonomi için yapılması konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılara göre kamu sektörünün kayıtdışı ekonomik faaliyette bulunması söz konusu olamaz. Kayıtdışı ekonomik faaliyetleri ancak özel sektör yani özel ev ekonomileri ve özel işletmeler yapabilir¹⁷. Öte yandan bazı araştırmacılar kamu adına yürütülen faaliyetlerde de hatalardan, düzenlemeleri yeterince bilmemekten, yanlış ve eksik bilgi vermekten, istismarlardan ve rüşvet almak gibi yasa dışı faaliyetlerden kaynaklanan kayıtdışılığın sözkonusu olabileceğini ileri sürmektedirler¹⁸. Bu hususu gözönüne alarak kayıtlı ekonomi - kayıtdışı ekonomi ilişkisini incelediğimizde şu hususları tespit edebiliriz.

-Kayıtlı ekonomide gerçekleştirilen üretimin dağıtımı belli bir ölçüde kayıt dışı ekonomi tarafından yerine getirilmektedir.

-Kayıtlı ekonomi tarafından üretilen malların bakım ve onarımında yine kayıtlı ekonomi yanında kayıtdışı ekonomi tarafından yerine getirilmektedir

-Kayıtdışı ekonominin ürettiği bazı mal ve hizmetler maliyet farkı sebebiyle kayıtlı ekonomiye rekabet yaratmaktadır.

Kayıtdışı ekonomi esas itibariyle vergiyet tabi olmayan iktisadi faaliyet ve gelirleri kayıtdışı çalışma ise bu faaliyetlerin istihdam boyutunu ifade edecektir. Kuşkusuz kayıtlı ekonomide bazı kayıtdışı faaliyetler olabileceği gibi bazı iktisadi faaliyet tümüyle kayıtdışı bir karakterde gösterebilir. Benzer şekilde kayıtlı istihdam sektörleri ve faaliyetler tümüyle kayıtdışı istihdam karakteride taşıyabilir¹⁹.

---

¹⁷ ÖZSOYLU, A.g.m. s.37

¹⁸ Yılmaz ILGIN, **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi**, Ankara 1996, DPT, s.26.

¹⁹ Nusret EKİN, **Kayıtdışı Ekonomi Enformal İstihdam**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1995-17

2. İKİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİYE YOL AÇAN SEBEPLER

Birinci bölümde kayıtdışı ekonominin çeşitli açılardan tanımları verilerek kayıtdışı ekonomik faaliyet türleri, kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi ile ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır. Dünyada büyük boyutlara ulaştığı tahmin edilen kayıtdışı ekonomik faaliyetler ile kişilerin bilinçli tercihlerinin yanısıra toplumların ekonomik, sosyal, hukuksal ve idari yapıları arasında bağlantı olduğu bilinmektedir.

Bu bölümde kayıtdışı ekonomiye yol açan sebepler; ekonomik sebepler, kamu maliyesinden kaynaklanan sebepler, çalışma hayatından kaynaklanan sebepler ve psikolojik sebepler olmak üzere dört başlık altında incelenecektir. Bu bölümde yapılacak tespitlerin sonraki bölümlerde incelenecek kayıtdışı ekonomiyi önleyici politikalara temel ve dayanak oluşturacağı açıktır.

2.1.Ekonomik Sebepler

Kayıtdışılığa yol açan en önemli sebepler olarak karşımıza ekonomik politikalar, ekonomik istikrarsızlık ve krizler çıkmaktadır. Ekonomileri sağlam, kurumları yerleşmiş, enflasyonları kontrol edilebilir, durumda veya çok düşük düzeyde olan ülkelerde kayıtdışı ekonominin boyutları çok sınırlı olacaktır. Enflasyonu üçlü rakamlarda ya da daha yüksek boyutlarda seyreden sık sık ekonomik krizler yaşayan, ekonomik kurumları oturmamış ülkelerde, kayıtdışı ekonomi olgusunun daha yüksek boyutlarda olduğu görülmektedir. Çünkü enflasyon olgusuyla birlikte gerçek kârları saptayabilmek mümkün olmamakta, fiktif kârlar ortaya çıkabilmekte, öz kaynakların eridiği görülmektedir. Ekonomik sebepleri mikro ve makro sebepler olarak ele olacağız.

2.1.1.Kayıtdışı EkonomiyeYol Açan Mikro Ekonomik Sebepler

Bireyi kayıtdışı ekonomiye sevkeden unsurlardan birisi elde edeceği faydadır. Kayıtlı ekonomide faaliyet göstermenin maliyeti yüksektir. tüm ekonomik birimler

faydalarını ve gelirlerini maksimize etmeye, maliyetleride minimize etmeye çalışırlar. Kayıtlı ekonomide organizasyon ve kurumların yaygın, düzenlemelerin ve kısıtlamaların yoğun olduğu, kayıtdışı ekonomi ise organizasyon, kurum, düzenlemeler ve kısıtlamaların en minimum seviyede olduğu sektörlerdir²⁰. Bu bağlamda rasyönel davranan bireyin kayıtdışı ekonomiyi seçmesi gayet doğaldır. Kayıtdışı ekonomide kısıtlamalar, düzenlemeler ve vergilendirme olmadığından daha ucuz üretim yapılabilecek, üretilen mal ve hizmet daha ucuz olacak ve daha çok talep edilecektir. Üretici maliyet-satış fiyatı-kâr oranı ve rizikoyu gözönünde bulunduracak karar verecektir.

Ağırlaşan ekonomik şartlara uyum sağlayabilme amacı ile işgücü sahipleri kaçak olarak çalışabileceklerdir. Kaçak çalışma ikinci bir iş olabileceği gibi aile fertlerinden birisinin (genellikle kadınların) emeklilik ve sosyal sigorta gibi talepleri olmadan çalışması ya da evde belli mal ve hizmetler üretmeside olabilir²¹.

Pazarın yapısı, fiyatlar ve maliyetlerin düşük bir seviyede seyretmesine imkân hazırlıyorsa kayıtdışı sektörün gelişmesi kaçınılmazdır. Kayıtlı sektörde işgücü maliyeti yüksek olduğundan, kayıtdışı sektörde kaçak işgücüne her zaman talep olacaktır. Çünkü işgücü fazlılığı bu imkânı sağlayacaktır.

Ekonomik tercihler kadar ekonomik sektörlerin ağırlığıda kayıtdışılığın kayıtlarını etkilemektedir. Küçük esnaf ve çiftçi muafılığı ,hizmet sektöründe küçük işletmelerin fazlalığı kayıtdışılığa yönelmeyi artırmaktadır. Tarım sektörünün ekonomisi içindeki büyüklüğü kayıtdışılığın artırıcı yönde etkilemektedir. Bu sektördeki faaliyetlerde geleneksel ilişkiler ve genellikle sosyal güvenlik kapsamı dışında ücretsiz aile işçiliği şeklindeki istihdam ile ev ekonomisi faaliyetleri ve takas yoluyla değişim önemli yer tutmaktadır. Bütün bunları kayıt altına almak zordur²².

---

20 ÖZSOYLU, A.g.m. s.38

21 ÖZSOYLU, A.g.m. s.40

22 ILGIN, A.g.e. s.23.

2.1.2.Kayıtdışı Ekonomiye Yol Açan Makro Ekonomik Sebepler

Gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikiminin sağlanması ve özel girişimlerin oluşturulması sürecinde alınan bir takım önlemlerin ya da uygulanan teşviklerin kayıtdışı ekonominin büyümesini artırıcı etkide bulunmaktadır.

Temel ekonomik tercihlerin sonucunda ortaya çıkan uygulamalar, özel girişimlerin sermaye biriktirme ve büyüme sürecinde gelirlerini kayıtdışına çıkarma eğilimlerine hoşgörü ile yaklaşılması sonucunu doğurmuştur.

Özel girişimcinin güçlenmesi için verilen teşvikler ve vazgeçilen vergiler zaman içinde girişimcileri vergisiz ve rahat bir ortamda hareket etmeye alıştırmaktadır. Yine sermaye piyasasının gelişmesi için nakit ve servet hareketlerinin izlenmesini engelleyici bazı düzenlemelerin yapılması, servet beyanının kaldırılması, bankalarda gizli hesap açılmasına göz yumulması ve hamiline hisse senedi çıkarılmasına olanak tanınması gibi bazı düzenlemeler elde edilen gelirlerin kayıtdışı kalmasına yol açmaktadır²³.

Ekonomik, sosyal ve hukuksal alanlarda özel girişimci lehine yapılan teşvikler, vergi afları kayıtdışı ekonominin büyümesini hızlandıracaktır. Sermaye birikiminin sağlanması, finans piyasalarının geliştirilmesi ve özel girişimcilerin güçlenmesi amacıyla yapılan bazı düzenlemeler kayıtdışı ekonominin kayda alınması ile gelişmektedir.

Gelir dağılımı açısından baktığımızda, gelir dağılımı bozukluğu, düşük gelir gruplarının sayıca fazla bir yer teşkil etmesi kayıtdaşılık sebepleri arasındadır - Sabit gelirli insanlar enflasyon ortamında gelirlerini düşük göstererek kayıtdaşılığa yönelmektedir. Bu bağlamda enflasyon kayıtdaşılığı artırıcı etki yapmaktadır.

İktisadi kriz ve durgunluk dönemide kayıtdışı ekonomiye zemin hazırlamaktadır. İktisadi kriz ve durgunluk döneminde işsizlik artışı sonucu kayıtdışı ekonomide istihdam arayışlarını ortaya çıkarmaktadır.

---

²³ AYDEMİR, A.g.e. s.50.

Ekonomik politikalar, ekonomik istikrarsızlık, kayıtdışılığa yolaçan önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır²⁴. Belirsizliğin bulunduğu bir ekonomide yine belirsizlik hakimdir. Çünkü ekonomik istikrarsızlık ve krizler sağlam kararların alınmasına engel teşkil eder.

Esas itibariyle rekabet koşulları üreticileri maliyeti düşük tutma eğilimine itmektedir. Bu ise faaliyetlerin kayıtdışı tutulması şeklini güçlendirmektedir. Çevre korumaya yönelik tedbirler, gerekli izin ve ruhsatlar, vergi ve sosyal güvenlik payları maliyeti artırdığı için kayıtdışı ekoniminin gelişmesini hızlandıracaktır.

Son olarak sektörel açıdan kayıtdışı ekonomiye bakıldığında örneğin inşaat sektörü, tarım, hayvancılık, bankacılık, turizm gibi sektörlerde kayıtdışılığın yoğunlaştığını söylememiz mümkündür.

2.2.Kamu Maliyesinden Kaynaklanan Sebepler

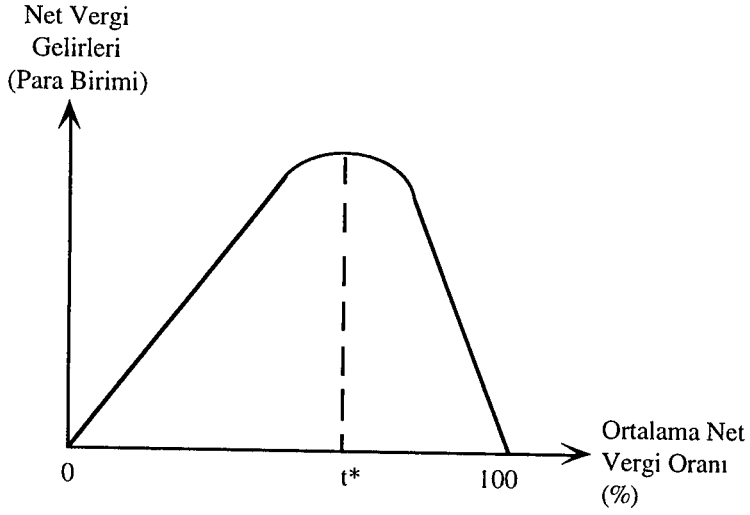
2.2.1.Vergiye Karşı Direnç

Vergi devletin, kamu hizmetlerini karşılamak amacıyla tek taraflı irade ile bireylerden alınan kamu gelirleri şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım gereği devlet cebren ve karşılıksız olarak vergiyi tahsil etmektedir. İnsanların vergiye karşı doğal bir direnci vardır. Bu direnç ise birey ile devlet arasında uzlaşmanın gerçekleşmemesinden kaynaklanmaktadır. Çeşitli sebeplerle gelirlerini devletin kullanımına aktarmak istemeyen mükellefler faaliyetlerinin tümünü veya bir kısmını kayıtdışına çıkararak amaçlarına ulaşma gayreti içindedirler.

Vergi oranlarının optimal kabul edilebilecek bir seviyenin üstüne çıkması durumunda, kayıtdışılığın ortaya çıkmasını iktisat literatüründe Laffer Eğrisi olarak bilinen bir eğri yardımıyla açıklayabiliriz.

---

²⁴ Sadık KIRBAŞ, 1995 **Kayıtdışı Ekonomi**, Ankara TESAV Yayınları, s.23.

Şekil 1: Laffer Eğrisi

Arthur Laffer isimli bir iktisatçının oluşturduğu ve “arz yönlü iktisat (supply sided economics)” olarak bilinen iktisadi görüşün temel dayanaklarından biri olan şeklin dikey ekseninde net vergi gelirleri, yatay ekseninde ise ortalama net vergi oranı yer almaktadır.

Şekil 1 net vergi gelirlerinin ortalama vergi oranındaki değişimlere bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Buna göre vergi oranı sıfır olduğunda hiç vergi geliri elde edilemeyecek. Aynı durum vergi oranı % 100 olduğunda da söz konusu olacaktır. Çünkü gelirlerin tamamını devlet aldığı anda kimse çalışmak istemeyecektir.

Şekilde görüldüğü gibi t^* gibi bir vergi oranına kadar ortalama vergi oranı yükseldiğinde net vergi gelirleri artmakta, bu orandan daha yüksek vergi oranlarında ise vergi gelirleri düşme eğilimine girmektedir. Bu durum vergi oranlarının yüksekliği nedeniyle bireylerin daha az çalışmalarının yanısıra sistemdeki boşluklardan yararlanarak bireylerin bir kısmı faaliyetlerini kayıtdışı ekonomi kapsamına kaydırmalarından da kaynaklanmaktadır²⁵.

İnsanları vergiye karşı direnmeye yönelten sebeplerin başında vergi yükü

²⁵ Martin BRONFERLORENNER, Werner SICHEL, Wayland GARDNER, *Economics*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1994, s.333.

gelmektedir. Vergi yükünün ekonomik sistem içinde yüksek bir durum arzemesi, bireyleri ya da işletmeleri bu yükten kaçmaya teşvik edecektir. Bu sebep subjektif bir değerlendirme sayılabilir, çünkü vergi yükünü incelerken kamu harcamalarından ne derece yararlandığı gözönüne alınmalıdır. Kamu harcamaları, vergi gelirleri, bütçe açıkları incelendiğinde ve bu değerler birbirleriyle oranlandığında, vergi yükünün her dönem yüksek olmadığı görülmektedir²⁶.

İkincisi, kamu düzenlemeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu hemen her sektörde, üretimden pazarlamaya, personel yönetiminden çevre korumaya kadar çok ince ayrıntılar ve düzenlemeler getirmiştir. Getirilen bu düzenlemelere uymak ek masraflar getirir. Bu maliyet önemli ölçüde ek bir yük neticesi verecektir.

Üçüncüsü kamu düzenlemeleri sonucu oluşan bürokrasizm hastalığıdır. Bürokrasizm hastalığının topluma nüksetmesiyle olumsuz bir mahiyet arzedecektir.

Dördüncü ve sonuncusu ise, vergi indirimi maliyet ya da teşvik, prim ve sübvansiyonlarıdır. İlk bakışta birey veya firmaların lehine yorumlanacak bu durum çeşitli suistimallerle olumsuz bir etki doğuracaktır.

Ülkemizde çeşitli mükellef kesimlerinin sık sık vergi sistemin de şu ya da bu şekilde şikayet ettikleri bir gerçektir. Mükelleflerin haklılık ya da haksızlıkları bir yana bu durum henüz ülkemizde vergi konusunda devlet mükellef uzlaşmasını sağlayamadığını göstermektedir.

Böylesi bir ortamda vergilerden şikayetçi olan ve kendi gelirini devletin kullanımına aktarmak istemeyen mükellefler faaliyetlerin bir kısmını ya da tamamını kayıtdışı çıkararak amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadırlar²⁷. -Vergiye karşı koyma çeşitli biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bunlar vergiden kaçınma, vergi kaçakçılığı vs. biçiminde tanımlanmaktadır. Türkiye’de kayıtdışı ekonomi konusunda çeşitli çalış-

²⁶ ÖZSOYLU, A.g.m. s.39

²⁷ TOSYÖV, **KOBİ’ler ve Kayıtdışı Ekonomi (3), Yuvarlak Masa Toplantıları**, s.24.

maları olan Şinasi Aydemir vergiye karşı koyma hallerini dört grupta toplanmıştır. Bunlar ise;

- 1) Bireysel olarak ya da topluca kamu gücüne baskı yapılabilir.
- 2) Hukuksal yollarla daha az vergi ödenmesi şeklinde olabilir (Vergiden kaçınma).
- 3) Doğrudan doğruya vergi kanunlarına ve mali idarenin uygulamalarına karşı gelinebilir (Vergi kaçakçılığı).
- 4) Ayaklanmaya yakın bir biçimde vergiye karşı koyma, şeklindedir.

Vergiye karşı koyma yolları, zamana, ekonomik ve sosyal sınıflara göre değişik biçimlerde olabilir. Örneğin, büyük sanayici ve işadamları hukuksal yollardan yararlanarak vergiden kaçınma yolları yeğledikleri halde, küçük ve orta ölçekli işletmeler doğrudan vergi kaçakçılığına başvururlar. Sabit ve dar gelirli ücretliler doğrudan ayaklanma yolunu seçtikleri halde, feodal toplumlarda çiftçiler parlamento üzerinde baskı yapma yolunu kullanırlar. Mükelleflerin yukarıda belirtilen yöntemlerle vergiye karşı koymanın yarattığı en önemli suçlardan birisi daha az vergi ödemesidir²⁸.

2.2.2. Vergilendirme Ortamının Belirsizliği ve Kayıtdışılık

Vergilendirme konusunda ortaya çıkan bazı farklı yapılanmalar mükellefleri vergi yasalarına uymamaya yöneltmektedir. Mükelleflerin idareden, denetim elemanlarından, yargıdan kaynaklanan nedenlerle farklı işleme muhatap kalmaları; yasama organınca bir defaya mahsus çıkarılan vergiler ve vergi afları, mükellefleri vergi yasalarına uymamaya yöneltmektedir.

Vergi affı kavramına baktığımızda, vergi kanunlarına aykırı hareket edenlere karşı uygulanan yaptırımların ortadan kaldırılması şeklinde tanımlanabilir. Toplum hayatının en üst örgütlenme biçimi olan devletin af yetkisini kullanılması sonucu, devletin kendi koyduğu kuralların bozulmasına karşı yaptırım olarak kullandığı cezalandırma

²⁸ Şinasi, AYDEMİR, *Türkiyede Kayıtdışı Ekonomi (II)*, Ankara, Vergi Dün., 1995, s.60.

hakkından vazgeçmesi anlamına gelmektedir²⁹.

Vergisel afların çok sık uygulanmasında vergi mevzuatına aykırı davrananlar ödüllendirilmektedir. Aslında bazı ülkelerde cezaların kaldırılmasıyla mükelleflerin gerçek gelirlerini beyan etmeleri özendirilerek vergi kaçığının boyutları hesaplanmaya çalışılır. Ancak, afların tekrarı beklenen yararı ortadan kaldırır.

Ödenmeyen vergilerin bir kısmını kısa zamanda tahsil etmek, vergi yargısının yükünü azaltarak ve zamanında tahsil ederek, vergi idaresi ile mükellef arasındaki gerginliği azaltacağı için ilk bakışta anlamlı bazı gerekçelerle çıkarılan vergi aflarının en büyük zararı; vergilendirmede adalet ilkesi üzerinde yapmış olduğu tahribattır³⁰.

Af yasaları ile genel vergi sisteminde yapılacak reformlar arasında yakın bir ilişki vardır. Mükellef af sonrası hiçbirşeyin değişmediğini, vergi kaçırmak için gerekli şartların varlığını sürdürdüğünü gözlemlerse davranışını değiştirici bir tavır içine girmeyecektir.

Vergi aflarının bu denli sık çıkarılması vergi vermek isteyen mükellefe teşvik kaynağı olmaktadır. Çünkü nasıl olsa vergi affı çıkacak saikiyle hareket etmek gayreti içinde olacaklardır. Çeşitli ülkelerde her seçim dönemi öncesi af beklentisi ile vergi konusunda çeşitli kolaylıklar sağlanmaktadır. İktidar partileri seçilmemek korkusu içinde oldukları sürece bu eğilim devam edecektir. Diğer bir yön ise vergi afları, daha önce inceleme yolu ile sarfedilen emeği de boşa çıkarmaktadır. Bu da idare açısından bir maliyet unsurudur. Neticede, bir bakıma vergi veren cezalandırılmış, vergi vermeyen mükafatlandırılmış olmaktadır.

---

²⁹ Hasan YALÇIN, Arif BAŞER, *Türkiyede Mali Aflar ve Vergi Sis Üz. Etkileri*, s.173, 29 Ocak 96, s.104.

³⁰ Zeynep ARIKAN, *Kayıtdışı Ekonomi Konusunda Görüşler*. Sayı 94-95 Ocak-Şubat 94. s.72.

2.2.3.Denetim Yetersizliği ve Kayıtdışılık

Mükelleflerin bir gün denetlenebileceklerini bilmeleri, yasalara uygun davranma eğilimlerini arttırır. Denetim işlemleri yapıldığı o anı ve geçmişi kapsayıcı niteliktedir. Bu bağlamda kayıtdışı ekonominin kayda alınmasında en etkili araçlardan birisi denetimdir. Denetimin nleyici ve caydırıcı etkisi vardır. Caydırıcı etkiye baktığımızda, etkin bir vergi incelenmesinin ortaya çıkaracağı tablo zamanında vergisini ödemeyenler için ciddi bir risktir. Risk ne kadar fazla ise mükellefler o ölçüde gelirlerini kayıtdışına çıkaramazlar. Denetimin, vergi bilincinin yerleşmesi, vergi adalet ve eşitliğin sağlanması gibi başka amaçları da vardır. Ancak denetimin temel amacı kişileri yasalara uygun çalışmaya veya hareket etmeye yönelmektir.

Denetim azaldığı zaman mükelleflerin gelirlerini kayıtdışına çıkarma eğilimleri artacaktır. Vergi verme kararı belirsizlik ortamında alınan bir karardır. Mükellef vergisini tam olarak beyan etmediği bir durumda, otomatik olarak bir yaptırımla karşılaşmayacaktır. Gerçek gelirin önceleri sadece vergi mükellefi tarafından bilindiği ve yanlış beyanın hemen tespit edilip cezalandırılmadığı varsayımından hareket edildiğinde ya mükellef vergiye tabi gelirini doğru olarak hesaplayıp beyan eder-; yada denetime tutulup yakalanma rizikosunu göze alarak gelirini daha az gösterip vergi kaçırır. Mükellefin ikinci durumu seçip vergi kaçırması halinde elde edebileceği kazanç veya kr, vergi incelenmesine tabi olup olmayacağına bađlıdır³¹.

2.2.4.Vergi Yargısının Başarısı ve Kayıtdışılık

Vergi yargısı vergi sisteminde uyuramazlıkları yasalar çerçevesinde çözümler. Böylece derleyici ve toparlayıcı bir kontrol merkezi statüsü kazanır. Gerek vergi yasaları ve bunlara bağlı düzenlemelerde gerekse idari uygulamalarda hukuk devleti ilkelelerine, demokratik anlayışa yeterince önem verilmezse, kişiler için hukuki güven-liğin varlığı, başvurma hakkını ve yargısal denetimle daha geniş ölçüde ortaya ıkar³².

³¹ ÖZSOYLU, A.g.m s.68.

³² Mehmet şAFAK, *Vergilemede Demokrasi*, Vergi Dünyası, S.157, Eylül 1994, s.8.

Yasalarla belirlenen kurallar gereği mükellefle-idare arasında uzlaştırma işlevini yargı organları üstlenmiştir. Yargı organlarının bazı kararları eleştiri almaktadır. Örneğin İdari yargının verdiği, kaçakçılık cezasının kusur cezasına çevirmesini, vergi teşkilatındaki müeyyideyi zayıflattığı için eleştirilmektedir. Yargı organları mükellefin iyi niyetini gözönüne alarak, kaçakçılık cezasını kusura çevirmektedir. Bu durum bir bakıma mükellef için teşvik ve güven unsuru teşkil ediyor olsa da bir bakıma cezaların hafifletilmesi vergi kaçırmaya teşvik gibi değerlendirilmektedir. Fakat kayıtdışı faaliyetlerin yoğun olduğu ülkemizde yargının bu kararları kayıtlı ekonomiyi teşvik ettiği şeklinde yorum daha isabetli olacaktır.

Yargı organlarında ortaya çıkan kararların çelişkili olması uzun zaman alması ya da yasalara uygun bulunmaması, hem mükellefin hem de vergi idaresinin sisteme olan inancını zayıflatır³³.

Yargının başarısızlığı, hukuk sistemine inanan insanların son başvuru yeri, sığınağı olan yargı organlarına karşı güvensizliği beraberinde getirir. Bu durumda, kişi ve kurumlar uyuşmazlıklarını yasaların öngördüğü zemin üzerine çıkararak çözmeye kalkışırlar. Bu aşama ise tüm vergi sisteminin çöküşüne sebep olabilir³⁴.

Yargının çabuk ve kolay işlemesi çok önem arz etmektedir. Davaların uzun sürmesi hem mükellefin hem de idarenin yargıya olan güvenini azaltır. Yargının işlemesi vergi kanunlarının işlerliğine bağlıdır. Gündeme cevap veren kanunlar işleyişi kolaylaştırır ve hızlandırır. Fakat, sık sık çıkarılan aflar ve yeni vergiler uygulamada problemlere sebep olmaktadır. Olaya yargıçlar açısından bakıldığında yeni çıkan afları, yasaları, tebliğleri, takibi ve yargılama esnasında bunların uygulamasını bilmek çok önem arz etmektedir. Mükellefler açısından ise daha önce değinildiği gibi af kanunu bir güvence aynı zamanda vergi verenler açısından yeni vergi düzenlemeleri ile beraber bir güvensizlik neticesini doğurmaktadır.

³³ AYDEMİR, A.g.c., s.85.

³⁴ AYDEMİR *Kayıtdışı Ekonomi Üzerinde (I)...*, Vergi Dünyası, S.161, Ocak 1995 s.85.

2.3.Çalışma Hayatından Kaynaklanan Sebepler

Çalışma hayatına baktığımızda piyasada bazı zorluklar meydana çıkmaktadır. Bu zorluklar ise çalışma hayatından kaynaklanan sebeplerden dolayı kayıtdışı faaliyette bulunmaya teşvik etmektedir.

Çalışma hayatı ile ilgili yasal düzenlemelerin pratikte kısa süreli çalışma ve evde çalışma gibi zamanla ortaya çıkan gelişmeleri kapsayamaması, işyeri koşulları için getirilen standartlar, üretimlerin lisanslı olması gereği, çalışanlar için aranan asgari, yaş, eğitim, diploma, asgari ücret ve fazla mesai gibi düzenlemeler ile kadın çalışanlara daha düşük ücret verilmesi ve bu yüzden kadınların ev işlerini tercih etmesi gibi hesapların hepsi, kayıtdışı üretim ve istihdamda rol oynamaktadır³⁵.

Bir takım ekonomik faaliyetlerin niteliği ve mükelleflerin yapısı bazı gelirlerin kayda geçirilmesini güçleştirmektedir. Bu tür faaliyetlerin başında tarımsal faaliyetler gelmektedir. Faaliyet sonucu elde edilen gelirin en belirsiz, denetimin neredeyse olanaksız olduğu ve yasalar hakkında en az bilgi düzeyine sahip kitlenin bu sektörde bulunduğu kabul edilmektedir³⁶.

Yine kısa süreli hizmet veren ekonomik birimlerin gelirlerinin kayda alınmasında da önemli sıkıntılar vardır. Örneğin lokantaların, berberlerin, doktorların, komisyoncuların, ve eğlence yerlerinin faaliyetleri sonucu oluşan gelirin kayıt altına alabilmek oldukça güçtür. Çünkü bu hizmetler en fazla bir kaç saat sürmekte ve o anda saptanamadığı takdirde, belgeye bağlanması nedeniyle olanaksız hale gelmektedir³⁷.

Çalışma hayatı ile ilgili yasal düzenlemeleri ya hiç olmaması veya eksik olması kayıtdışı ekonomik faaliyette bulunmayı teşvik etmektedir. Örneğin finans sektöründe faaliyet gösteren döviz büroları veya diğer finansal kurumlar zaman zaman kayıtdışı,

35 ILGIN, A.g.e., s.28.

36 AYDEMİR, A.g.e., s.57.

37 AYDEMİR, A.g.e., s.57.

faaliyet alanı olarak kara para aklamada kullanılabilir. Ayrıca piyasada kayıtdışı döviz alım-satımı yaygınlık kazanmıştır.

İşyerleri maliyetleri düşük tutmak için sosyal güvencesiz ve uygun olmayan koşullarda işçi çalıştırmak isteyebilmektedirler³⁸.

Doğal nüfus artışının fazla olması ve kırsal kesimden şehre göç neticesinde insanların barınma, yerleşme ve güncel hayatın idamesini sağlayan ihtiyaçları düşük maliyetle karşılama isteği ile bir kısım ihtiyaçlarının kayıtdışı faaliyetlerden karşılama zorunluluğunu göstermektedir. Ayrıca hayat şartlarının zorluğu ahlaki değerlerin zayıflaması ile uyuşturucu, kumar, fuhuş, kaçakçılık ve tefecilik gibi yasal olmayan kayıtdışı faaliyetler artacaktır.

2.4.Psikolojik Sebepler

Bireylerin kayıtdışı faaliyetlerden aldıkları zevk psikolojik sebeplerden sayılabilir. Örneğin; evde yapılan ev işleri, bağ-bahçe işleri, ufak-tefek tamiratlar vs. bunlar arasında değerlendirilebilir. Ayrıca insanlar bazen çeşitli yasadışı faaliyetlerden aşırı haz duyarlar. Kayıtdışı faaliyetlerden aldıkları zevk psikolojik sebeplerdendir. Örneğin, evrak üzerinde oynayarak veya tutulması gereken hesapları tutmayarak vergi kaçırmak bunu zevk haline getirmek bu bağlamda değerlendirilebilir.

Bireyler kayıtdışı faaliyetlerden ve bu faaliyetlerde bulunanlardan haberdar oldukça kayıtdışılığa daha fazla yönelme eğilimleri artmaktadır. Bu bağlamda kayıtdışı ekonominin kendisi ve kayıtdışı ekonomi konusunda yapılan aşırı yüksek tahminlerde kayıtdışılık sebebi olmaktadır. Bireylerin vergi rejimine uyması, kendinden başkalarının da uyması halinde mümkündür ve kayıtdışı istihdamla ilgili duyduklarının, kayıtdışı ekonomi ile ilgili yapılan şişirilmiş tahminlerin kamuoyuna açıklanması gerçekte kayıtdışı faaliyetleri teşvik edebilir³⁹.

³⁸ TOSYÖV, A.g.m., s.30.

³⁹ ILGIN, A.g.e., s.31.

Toplumun vergi kaçırma suçuna bakış açısı ile vergi ödeme gayreti arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Mükelleflerin, vergi yasalarının ve esas olarak kamu vicdanının vergi kaçırmaya basit, sıradan, yüz kızartıcı olmayan ve dolayısıyla da hoşgörülebilir bir olgu olarak görmesi ekonomik faaliyette bulunanların gelirlerini kayıtdışı çıkar-malarında önemli rol oynar⁴⁰.

Kayıtdışı ekonomiyi bireylerin vergiye karşı bir reaksiyonu olarak nitelendirmek mümkündür. Vergi, kişilerin harcama ve tasarruflarını kısıtladığı için verilmesi çok hoş olmayan bir şeydir. Bu bakımdan vergide daima zorlama vardır. Her birey şöyle veya böyle vergi kaçırma eğilimindedir⁴¹.

---

40 AYDEMİR, A.g.m., s. 51.

41 ŞEKER, A.g.m., s.85.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİNİN ÖLÇÜLMESİ VE SONUÇLARI

3.1.Kayıtdışı Ekonominin Ölçülmesi

Kayıtdışı ekonomi ölçülmesi doğrudan ve dolaylı yöntemler olmak üzere analiz edilecektir.

3.1.1.Doğrudan Yöntemler

Doğrudan yöntemler, mikro bazda yapılan bir ölçüm tarzıdır. Bu hesaplama yönteminde, seçilen örnek kitleden elde edilen verilerden neticeye ulaşma gayreti vardır.Böylece kayıtdışı ekonominin yapısal özelliklerini ortaya çıkarma ve kayıtdışı ekonomi hakkında detaylı bilgi sahibi olunabilecektir. Bu bağlamda kayıtdışı ekonomi ile mücadelede somut politika önerileri getirmek mümkün olacaktır.

Doğrudan araştırmalar, ekoniminin talep yönünü dikkate alarak yapılabilirse da, çoğunlukla arz açısından yapılmaktadır. Halbuki dolaylı yöntemler daha çok para talebi vs. ekonominin talep yönünden hareketle sonuca ulaşmaya çalışan yöntemlerdir. Yine dolaylı yöntemler ile kayıtdışı ekonomi için daha çok parasal büyüklükler elde edilirken, doğrudan yöntemlerle parasal olmayan büyüklüklere ulaşılabilmektedir⁴².

Bu alanda uygulanan yöntemlerden biriside anket yöntemidir.Ankette, kayıtdışı ekonomik faaliyette bulunan kişiye belli bir dönemde bir faaliyette bulunup bulunmadığı sorulur ve kimliği gizli tutulur. Çıkan neticiye göre genel bir oranlama yapılır. Anket çalışmasıyla kayıtdışı ekonomi konusunda ayrıntılı bilgi alınabilmektedir. Fakat bu faaliyetlerin önemli bir kısmının yasal olmaması, vergiden kaçınma ve sosyal güvenlik kapsamına girme endişesi gibi nedenlerle kişi ve kuruluşların genelde bilgi saklama eğilimleri bu yöntemin güvenilirliğini etkilemektedir⁴³.

⁴² ILGIN, A.g.e., s. 64.

⁴³ TEMEL, YAZICI, ŞİMŞEK, A.g.e., s.2.

Doğrudan yöntemlerden diğer bir yöntem ise vergi inceleme sonuçlarına dayanan yöntemdir. Vergi inceleme sonuçlarından yola çıkılarak vergi kaçakçılığının boyutları tahmin edilir.

Kayıtdışı ekonominin ölçümünden doğrudan ölçüm metodunun en önemli avantajı belli bir zamanda kayıtdışı ekonomi konusunda detaylı bilgi edinebilmenin mümkün olmasıdır. İyi hazırlanmış anket sonucunda kayıtdışı ekonominin yapısal özellikleri de ortaya konabilir.

Ancak her ankette olduğu gibi özellikle böyle nazik bir konuda ne kadar samimi cevaplar alınacağı şüphelidir. Bilhassa gayri meşru sektörlerde (Hırsızlık, kaçakçılık, Fahişelik, vs. gibi) yapılan faaliyetler ve elde edilen gelir konusunun da bilgi verileceğini beklemek saflık olacaktır. Bu yöntemin bir başka dezavantajı ise tahminlerin ancak belli bir zaman kesiti için geçerli olabileceğidir. Bu tahminlerden hareket edilerek bir trend bulmak hatalı olabilir. Ayrıca tahminler gizli ekonominin en alt sınırını verebilir⁴⁴. Bu yöntemle aynı zamanda parasal olmayan büyüklüklere de ulaşılır. Fakat maliyet açısından yüksek bir yöntemdir.

3.1.2. Dolaylı Yöntemler

Eldeki resmi verilerle ifade edilen kayıtlı faaliyetlerden yola çıkılarak kayıtdışı faaliyetler tahmin edilir. Makro bazda yapılan tahmin yöntemidir. Kayıtdışı ekonominin zaman içinde gelişimini izlemek imkanı verir ve ayrıca maliyeti düşük olan bir yöntemdir. Ölçümler, kayıtdışı ekonominin niteliği, hangi sektörlerde, hangi gelir ve istihdam gruplarında, hangi sebeplerle yoğunlaştığı konusunda bilgi içermediği sürece ancak belli büyüklükteki kayıtdışı ekonominin bilinmesinin pratik bir faydası olmayacaktır. Şimdi dolaylı ölçme yöntemlerini inceleyebiliriz.

---

⁴⁴ ÖZSOYLU, A.g.m., s.43.

3.1.2.1.GSMH Büyüklüklerinin Karşılaştırılması

GSMH'nın tanımı; "Ülkede bir yıl içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam piyasa değeri" şeklinde yapılmaktadır. GSMH'nın hesaplanmasında üretim, gelir ve harcama yöntemleri tek başına veya birlikte kullanılmaktadır. Bu yöntemler kullanıldığında aynı sonuçlara ulaşılması beklenirken kayıtdışı ekonominin varlığından dolayı sistematik olarak farklılaşma neticesi vermektedir. Yani örneğin gelir yöntemiyle hesaplanan GSMH rakamı kayıtdışı ekonomiyi kapsamamakta, harcama yaklaşımıyla elde edilen GSMH kayıtdışı ekonomiyi içerdiğinden aradaki fark bize kayıtdışı ekonomiyi vermektedir. Kayıtdışı kesimin büyüdüğü, organize olmayan işçi kesiminin görece payının arttığı, küçük üreticiliğin yaygın ve kentleşmenin hızlı olduğu gelişmekte olan ülkelerde harcamalar yoluyla tespit edilen GSMH diğer yöntemlerle elde edilenlerden nispi olarak daha yüksek bulunmaktadır⁴⁵.

Hane halkı gelir ve harcama anketleri ile elde edilen bulguların diğer yöntemler ile elde edilen bulgularla karşılaştırılması ile de kayıtdışı ekonomi konusunda bir tespitte bulunmak mümkündür⁴⁶. Anket yöntemiyle yapılan hesaplamalarda bize bir netice vermesi açısından önem arz etmektedir.

Bu yöntemin sakıncası GSMH hangi yöntemle hesaplanırsa hesaplanırsa kullanılan ara değerler kesin rakamlar değildir. Ayrıca resmi istatistiklerde harcama ve üretim yoluyla hesaplanan GSMH rakamlarının birbirine eşit olması rakamlarla oynandığı imajını uyandırmaktadır⁴⁷.

Gayri meşru yollardan elde edilen gelir harcanmıyorsa yani ülke dışına transfer ediliyor, ya da döviz, altın vs. gibi elde tutuluyor ise, tahminler düşük düzeyde kalacak ve bu yöntemle yapılan tahminlerle kayıtdışı ekonominin tespitinde zorluklarla karşılaşılacaktır.

⁴⁵ TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI, A.g.e., s.5.

⁴⁶ ILGIN, A.g.e., s.62.

⁴⁷ ÖZSOYLU, A.g.m., s.43.

3.1.2.2.İstihdam Yaklaşımı

Bu yöntem GSMH yöntemine benzer bir durum arz etmektedir. Farklı kaynaklardaki istihdam yaklaşımına bakılarak kayıtdışı istihdam tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Burada sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfus içindeki payının da belli bir süre paralel gelişmesi beklenmektedir. Fakat sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranı belli miktarda iken istihdamın toplam nüfusa oranının gerilemesi kayıtdışı istihdamın göstergesi kabul edilir

Belirli bir yılın baz alınarak karşılaştırmanın buna göre yapıldığı bu yöntemin basitliğine karşılık, kırsal alandaki kadın nüfusunun toplam istihdam içinde yer alması, kente göç ile bunların organize kesimde çalışmaması halinde işgücünde artış olduğu gibi sosyal gelişmelerin sivil işgücünün toplam nüfusa oranının genişlemesine neden olması,bu yöntemle yapılacak tahminin güvenilirliğini etkilemektedir⁴⁸.

Eğer çalışanlar kayıtlı sektörden ayrılıp kayıtdışı sektörde faaliyet gösteriyor veya toplam istihdamın işgücüne oranı arttığı halde toplam istihdam oranında artış olmuyorsa - ceteris paribus-resmi istatistiklerde toplam istihdam rakamlarında azalma olacaktır⁴⁹.

Sosyal güvenlik açısından kayıtdışı istihdamı Ilgın şu şekilde ifade etmiştir. Sosyal güvenlik kapsamındaki istihdam ile başka kaynaklardan derlenen toplam istihdam rakamları arasındaki fark ise sosyal güvenlik açısından kayıtdışı istihdamı vermektedir⁵⁰.

Bu yöntemle yapılan hesaplamalarda kayıtdışı ekonomi için ancak sınır oranları tespit edilebilir.

---

48 YAZICI TEMEL ŞİMŞEK, A.g.e., s.3

49 ÖZSOYLU, A.g.m., s.43.

50 ILGIN, A.g.e., s.61.

3.1.2.3.Parasal Yöntemler

Parasal yaklaşımın kullandığı yöntem parasal istatistikler olup, kayıtdışı ekonomide yapılan ödemeleri büyük çoğunluğunun nakit ödemelerle yapılması denetim imkanını sınırlamaktadır. Bu tahminlerde, parasal olmayan ev ekonomisi ile takas gibi nakit para kullanılmadan gerçekleşen faaliyetler yer almamaktadır.

3.1.2.3.1.Sabit Oran Yaklaşımı

Bu yaklaşımda kayıtdışı ekonominin boyutlarını incelemek için para piyasalarındaki hareketler izlenmektedir. Sabit oran yaklaşımında, ekonomide kayıtdışı kesimin olmadığı bir dönemin var olduğu kabul edilmekte ve dolaşımdaki paranın mevduata oranının sabit kaldığı varsayılmaktadır. Bu oranı zaman içinde artması paraya olan talebin arttığını ve dolayısıyla kayıtdışı ekonominin genişlediğini göstermektedir.

(i) Nominal Milli Gelir (Y)

Para miktarı (M)

Paranın dolaşım hızı $(v) = \frac{Y}{M}$ Sbt. (Kayıtlı ve kayıtdışı ekonomide)

$v_r = v_g = v$ $v_r \rightarrow$ kayıtlı ekonomide paranın dolaşım hızı

$v_g \rightarrow$ kayıtdışı ekonomide paranın dolaşım hızı

(ii) Kayıtdışı ekonomide ödeme aracı peşin para (C) dir. Dolaşımda kullanılan para kayıtlı (C_r) ve kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde kullanılan (C_g) para miktarının toplamına eşittir.

$$C = C_r + C_g$$

(iii) Dolaşımdaki paranın (C) mevduata (D) oranı kayıtdışı ekonomik faaliyetler olmadığı sürece sabittir. $(C/D)=k$ Bu oranın artması kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin arttığını göstermektedir.

- (iv) Genelde referans yılı olarak k'nın en küçük olduğu yıl alınmakta bu yılda kayıtdışı ekonominin ihmal edilebileceği varsayılmaktadır. Bu bağlamda;

$$C_g = 0$$

$$k = s_b t$$

$$C/D = C_r / D = k$$

$$C_r = (C/D) * D = kD$$

$$C_g = C - C_r = C - kD$$

(C_g) değeri kayıtdışı faaliyetlerde kullanılan parayı göstermektedir.

$$V = V_r = V_g$$

$$V_r = Y_r / ((1+k) * D)$$

$$\begin{aligned} \text{Kayıtdışı Ekonomi} &= V_r * C_g \\ &= V_r * (C - kD) \end{aligned}$$

3.1.2.3.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

Bu yaklaşımda Fisher'in Miktar Teorisi eşitliğinden yola çıkılarak, işlem hacmi-nin milli gelire oranındaki değişiklikten kayıtdışı ekonominin büyüklüğü hakkında veri elde edilebilecektir.

$$MV = PT$$

M : Para miktarı

V : Paranın dolaşım hızı

P : Genel fiyat endeksi

T : İşlem hacmi

$$M = C + D$$

$$(C + D) v = PT$$

$$\begin{aligned} \text{Kayıtdışı Ekonomi} &= vM - Y_r \\ &= Y - Y_r \end{aligned}$$

P/Nominal GSMH oranı bilinmekte olup bu oran sabittir.

3.1.2.4.Vergi İncelemesi Yoluyla Kayıtdışı Ekonominin Ölçülmesi

Türk Vergi sistemine baktığımızda beyan esaslı temeldir. Vergi idaresi mükelleflerin beyanına göre vergiyi tahsil eder. Bu beyanlar şahsi hatalar, yanlış hesaplamalar, beyanda eksiklik ve aksaklıklara sebebiyet vermektedir. Vergi incelemelerinde mükelleflerin beyanları incelemede esas alınır. Ancak ülkemizde mükelleflerin beyanlarının ancak % 2-3'ü denetim altında bulunmaktadır.

Kayıtdışı ekonomiyi temsil eden bazı faaliyetler vardır ki bunlar doğrudan veya dolaylı verginin kapsamına girmesi gereken faaliyetlerdir. Örneğin özel ders vermek, gelir karşılığı yapılan bakıcılık ve temizlik, kira geliri, kaçak işçi çalıştırma, faturasız mal ve hizmet alımı-satımı vs. bu bağlamda değerlendirilebilir. Kayıtdışı ekonomiyi tahminde mükellefin beyan etmemiş olduğu gelir gözönüne alınır.

Kayıtdışı ekonomi ile vergilenmeyen ekonomi birbirinden farklı kavramlardır. Bazı faaliyetler vergilendirilmediği halde milli gelir büyüklüğü içinde yer alabilir. Örneğin; bir mal ve hizmetin satışı vergilendirilemediği halde milli gelir hesabında dikkate alınıyor olabilir⁵¹. Ayrıca kayıtdışı ekonominin tahmini için girdi-çıkıtı tablosuna dayanılarak duyarlılık analizleri yapılabilir. Sektörler üzerindeki teorik KDV ile tahakkuk eden KDV'ler deki farklılık kayıtdışı ekonominin bir ölçüsü olarak değerlendirilebilir⁵².

Kayıtlı resmi milli gelirin rakamlarının veri kabul edilerek, vergisel yöntemlerle yapılacak çalışmalardan elde edilecek kayıtdışı ekonomi büyüklüğü, beyan dışı ve vergisi verilmeyen gelirler (unreported income) anlamında kayıtdışılık olacaktır.

Böylece tahminler belli bir zaman kesitini içermesi dezavantaj sayılsa da sonuçta bize belli bir veri verme açısından fayda sağlamaktadır.

⁵¹ TEMEL ŞİMŞEK YAZICI, A.g.e., s.4.

⁵² TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI, A.g.e., s.6.

3.1.2.5. Demografik Yöntemler

Demografik yöntemlerde çoğunlukla istihdam göstergeleri olmak üzere demografik göstergelerdeki gelişmeler dikkate alınarak kayıtdışı ekonomi hakkında bir yargıya varılmaya çalışılmaktadır. İstihdam ile ilgili göstergelerin detaylarının incelenmesiyle, örneğin bağımsız çalışanların toplam istihdama oranla zaman içindeki gösterdiği gelişmelere bakılarak kayıtdışı ekonominin gelişme trendi hakkında bir fikir elde edilmeye çalışılmaktadır. Bağımsız çalışanların ele alınması, kayıtdışılığın daha çok bu kesimde yoğunlaştığının düşünülmesinden dolayıdır.

İstihdam ile ilgili olarak dikkate alınan diğer önemli gösterge ise işgücüne katılım oranları olmaktadır. Bu göstergenin, zaman içinde, diğer istihdam göstergeleri ile beraber gelişmesine bakılarak kayıtdışı ekonomiyle ilişkilendirilmesi veya diğer yöntemlerle elde edilen kayıtdışı ekonomi bulgularının bağdaştırılması mümkündür⁵³. Bunların dışında suç istatistikleri, şehirleşme hızı, iç ve dış göçlerle ilgili göstergelerdeki gelişmeler kayıtdışı ekonomideki gelişmeler ile ilişkilendirilmektedir. Örneğin mala karşı işlenen suçlar gibi suçlar ve çalıntı malların değeri, yakalanan uyuşturucu kaçak sigara ve silahlar, fahişeler, yasadışı, kumar oyunları vs. gibi suç istatistiklerinden hareketle, birtakım varsayımlar ile yasadışı kayıtdışı ekonomiyle ilgili bazı sonuçlara ulaşılması mümkündür.

3.2. Kayıtdışı Ekonominin Sonuçları

Kayıtdışı ekonominin sonuçları denildiğinde olumsuz sonuçlar akla gelse de olumlu yönlerini de gözlemlemek mümkündür. Herşeyden önce, kayıtdışı ekonominin gelişmekte olan ekonomilerin türevi hatta doğal sonucu olduğu gözardı edilmemelidir. Bu olgunun gelişmiş ülkelerde dahi tümüyle yokedilemediği ya da bu ülkelerde bile ekonominin tümüyle kayda alınamamış olduğu bir gerçektir. Bu bölümde kayıtdışı ekonominin sonuçlarını olumlu ve olumsuz sonuçlar olarak ayrı ayrı analiz etmeye

⁵³ ILGIN, A.g.e., s.61.

çalışacağız.

3.2.1.Kayıtdışı Ekonominin Olumlu Sonuçları

Kayıtdışı ekonomik faaliyet denildiğinde olumsuz etkilerin yanısıra kişisel ve toplum ihtiyaçlarının tatmini, fiyatlar, istihdam ve bunlara bağlı olarak gelir dağılımı ve refah üzerinde olumlu etkilerinden söz edilmektedir.

Toplumun refahı bireylerin refahının toplamı olduğu kabul edildiğinde; bireyin refahını artıran her türlü faaliyet toplumunda refahını artıracaktır.

Kayıtdışı ekonomi özellikle kişisel ve toplumsal ihtiyaçların tatmininde önemli bir rol aynar. Geleneksel iktisat teorisi, bireyci anlayış ve bireyci değer yargılarından hareket edip, toplumun refahının birey refahlarının toplamı olduğunu ve bireyin refahının artırılmasını ön palanda tutar. Geniş anlamı ile kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinde; gerek self servis ekonomik faaliyetler gerekse dar anlamı ile (özel ev ekonomilerinin) yeraltı faaliyetleride; bireyin ihtiyaçlarının daha çabuk ve daha fazla tatmini, böylece de faydasının artacağı tartışmasızdır⁵⁴.

Kayıtdışı ekonominin olumlu sonuçlarını ele alırken ekonomik ve sosyal açıdan değerlendirmek gerekmektedir.

3.2.1.1.Ekonomik Açıdan Kayıtdışı Ekonomi'nin Olumlu Sonuçları

Ekonomik büyümenin önündeki en önemli engellerden birisinde tasarruf yetersizliğidir. Ekonomik birimlerin büyüebilmesi için yatırım yapması yatırım yapabilmek içinde elinde fon bulunması gerekmektedir. Gelirin bir kısmı tüketime, bir kısmıda vergilere gittiğinde gelir elde edenlerin elindeki yatırılabılır fonlar azalmaktadır. Bu durumda gelirin kayıtdışına çıkarılıp daha az vergi ödeyerek yatırıma dönüştürül-

⁵⁴ ÖZSOYLU, A.g.m., s.53.

mektedir. Eğer vergi ile sağlanan ekonomik bŸyŸme fazla ise olumlu neticeden bahsetmek mŸmkŸn olacaktır.

Kayıtdışı tutulan gelir yatırımlara dŸnŸřtŸđŸ sŸrece Ÿretim artışını beraberinde getirir. Ÿretim artışı demek, daha fazla gelir ve dolayısıyla daha fazla yatırım demektir. Bu sŸreç herhangi bir nedenle (Kayıtdışı ekonominin kayda alınması, ekonomik konjonktŸrŸn kŸtŸ gitmesi, fonların reel yatırımlar dışında kullanılması vb. gibi nedenlerle) kesilmediği sŸrece kayıtdışı faaliyet gŸsteren birimlerin ekonomik bŸyŸmeye katkısı sŸrecektir⁵⁵. Aynı zamanda kayıtdışı çalışan ekonomik birimlerin kayıtlı ekonomik birimler karşılığındaki rekabet avantajı ve hareket yeteneği dikkate alanırsa ekonomik bŸyŸmenin ivmesi iyice artacaktır.

Kayıtdışı ekonomide vergi verilmediği; ayrıca emeklilik, sigorta gibi Ÿdenekler ve dŸzenlemelerin getirdiği ek maliyetler olmadığından, Ÿretim daha ucuz gerçekte olacaktır. Piyasaya sŸrŸlen ucuz mal ve hizmetler enflasyon Ÿzerinde olumlu bir etki meydana getirecektir.

Ekonomik istikrar; Ÿncelikle fiyat istikrarının sağlanması ve ekonominin tam çalışma dŸzeyinde devamlı dengede bulunmasıyla ilgilidir. Ÿretilen mal ve hizmetlerin toplam arz ve talebi arasında bir dengenin olması da aynı zamanda hedeflenen bir durumdur. Bu bakımdan fiyatlar genel seviyesi Ÿzerinde olumlu etkisi bulunabilen kayıtdışı ekonominin ekonominin istikrara kavuşmasında olumlu etkisi olacağı dŸřŸnebilir.

Piyasa ekonomisinin kabul edildiği bir ortamda, piyasa ekonomisi ile bağdaşmayan uygulamalar varsa, kayıtdışı ekonominin gŸç kazandığı ve kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması olumlu roller Ÿstlendiđi sŸylenebilir.

Kaynak kullanımında etkinlik; ekonomideki sınırlı kaynakları, toplumsal faydayı en Ÿst dŸzeyde sağlayacak biçimde yŸnlendirilerek, mal ve hizmet Ÿretimi yapılması ya

---

⁵⁵ AYDEMİR, A.g.e., s.94

da mevcut üretim araçlarının en rasyonel biçimde ve en geniş ölçekte toplumsal ihtiyaçları karşılayacak düzeyde kullanılması şeklinde tanımlanır. Bu bağlamda kayıtdışı ekonomik faaliyetlerle kaynak kullanımındaki etkinliği sağlayan bir mahiyet arzettiği ileri sürülebilir. Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerle resmi ekonomide ya yeterince ya da hiçbir şekilde kullanılmayan üretim faktörleri kullanarak faaliyette bulunur.

Bürokratik ve düzenleyici masraflar olmadığından kaynaklar doğrudan mal ve hizmetlerin üretimine kanalize olur ve üretim böylece artar.

Kayıtdışı ekonomi enflasyon ilişkisinde, daha öncede değinilen “KDV Pazarlığı” konunun bir başka boyutudur. Faturasız alışverişin yapılabilmesi, fiyatların KDV oranında düşebilmesine imkân sağlar.

İktisat teorisinde her ne kadar tartışmalı ise de genel kanı piyasaya güçlerinin yönlendirdiği ve devlet müdahalesinin olmadığı ekonomilerde dengelerin oluşacağı, bununla genel refahı artıracacağı şeklindedir. Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği pazarlarda da piyasa güçlerinin etkinliği önemlidir. Tüketici hakimiyetinin geçerli olduğu devlet ya da özel sektör pazarıdır. Kontrol müdahale, artan ödenek vs. sonucunda hantallaşan kayıtlı sektörün tam aksine kayıtdışı sektördeki pazar, teoride öğretilen ve piyasa ekonomisi için gerekli pazar anlayışı ile büyük paralellik göstermektedir.

Kayıtdışı ekonomi, tanım gereği geleneksel istatistik yöntemleri ile hesaplamalara dahil edilemeyen faaliyetler olarak ifade edildiğinde kayıtlı ekonominin belirlediği enflasyon rakamları, işsizlik oranları ve büyüme rakamları gerçekte farklıdır. Enflasyon rakamları, kayıtlı sektör de belirlenen mal sepeti ortalamasına göre hesaplanır. Oysa kayıtdışı sektörde aynı mal sepeti daha ucuz bir liste oluşturabilir. İşsizlik oranları içinde aynı şeyler geçerlidir.

Kayıtdışı sektör istikrarı sağlayan bir sübap görevi üstlendiği düşünebiliriz. Kayıtlı ekonomide istihdam oranları ne kadar yüksek ise (işsizlik oranları ne kadar düşük ise), kayıtdışı ekonomi ve faaliyetler o kadar düşük olmaktadır. Aksi durumda

da, yeni kayıtlı ekonomide işsizlik oranı ne kadar yüksek ise kayıtdışı ekonomi o kadar yüksektir.

3.2.1.2.Sosyal Açıdan Kayıtdışı Ekonominin Olumlu Sonuçları

İnsanlar bir kısmı geçimlik düzeyde gelir elde etmek isterler, bir kısmı ise belli bir yaşam standardını devam ettirmek isterler. Bu gibi talepler yerine gelmemişse bir takım toplumsal sorunlar gündeme gelir.

Sosyal patlamaların ortaya çıkmasına neden olan etmenlerin en önemlilerinden bir tanesi, yaratılan gelirin yetersiz ve dağılımının kötü olmasıdır. Eğer bir toplumda iş bulamayanların ve en temel ihtiyaçlarını bile karşılayacak geliri olmayanların sayısı gün geçtikçe artıyor ise, o toplumda sosyal patlamaların olması kaçınılmazdır. Aydemir, sosyal açıdan kayıtdışı ekonomiye şu şekilde bakmaktadır. Kayıtdışı ya da kayıtlı olsun, önemli olan, insanların geçinebilecek geliri elde etmesidir. Günümüz koşullarında kişiler kayıtlı ekonomik birimlerde iş bulamıyor ve kurdukları işleri kayıtlı bir biçimde sürdüremiyorsa kayıtdışılık kaçınılmaz olmuştur⁵⁶.

Ekonomik yönü olduğu kadar siyasal ve ahlâki açıdan da son derece önemli olan gelir dağılımında adalet, üretime ayrılan kaynakların birleşimiyle ortaya çıkan üretimden, üretim faaliyetine katılanların dengeli ve adil bir şekilde paylarını almaları şeklinde tanımlanır. Kayıtdışı ekonomi istihdam yaratıcı ve yoksulluğu hafifletici unsurlar taşıdığından gelir dağılımını düzenleyici katkılar sağladığı düşünülebilir.

Kayıtdışı ekonomi öncelikle ek kaynaklar kayıtlara girmese de üretimin arttırılması demektir. Kayıtdışı ekonomi, ülkemizde birçok aileye iş ve gelir ya da ek gelir sağlayarak, onların geçimine katkıda bulunduğu ve çok çeşitli mal ve hizmetlere talep, yaratarak kayıt altındaki ekonomide üretim ve gelirin düşmesini önlediği söylenebilir.

Kayıtdışı ekonomi sayesinde her ne kadar üretim artıyor ve öncmlü kesim gelir elde ediyor ve yoksulluk azalıyor ise de, gelir dağılımında gerçekten “adalet” sağlanı-

⁵⁶ AYDEMİR, A.g.e., s. 98

yor mu? sorusu Kanunun esas can alıcı noktasıdır. Bu soru, önemli olan en düşük seviyede gelir elde edenlerin konumunu iyileştirmek ve yoksulluğun mümkün olduğunca en aza indirilmesi yaklaşımı ile cevaplandırılacak olursa, yanıt olumludur. Ancak gelir dağılımında adalet, üretim faaliyetlerine katılanların dengeli ve adil bir şekilde paylarını almaları şeklinde incelenecek olursa sorunun yanıtı bu kadar kesin değildir.

Sonuç olarak “kayıtdışı ekonomi ne kadar bazı açılardan sempatik görünse ve kısa vadede olumlu sonuçlar versede, uzun vadede çağdaş bir devlet oluşturmak istiyorsak faaliyetlerin belgelendirilmesi, dolayısıyla vergilendirilmesi gerekiyor. Hedef bu ise, kayıtdışılığın bu yararlarını bir tarafa iterek, sorunların üzerinde durup, bunlara çözüm aramak gerekir⁵⁷.

3.2.2.Kayıtdışı Ekonominin Olumsuz Sonuçları

Kayıtdışı ekonominin ekonomik ve sosyal açıdan bazı faydaları olduğu inkâr edilemez fakat esas olan kayıtdışı faaliyetlerin kayıtlı hale getirilmesidir. Çünkü kayıtdışı faaliyetler toplum üzerinde her açıdan olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Önemli olan bu olumsuz sonuçlara sebep olan sorunların telafisidir. Kayıtdışı faaliyetlerin azalması toplumun bütün bireyleri açısından faydalı olacaktır.

Kayıtdışı ekonominin olumsuz sonuçlarını ise ekonomik açıdan, devlet yönetimi ve kamu maliyesi açısından ele alacağız.

3.2.2.1.Kayıtdışı Ekonominin Olumsuz Ekonomik Sonuçları

Kayıtdışı faaliyetlerin genel olarak arzulanmayan faaliyetler olduğu, emek yoğun ve gelişmiş olmayan teknolojiler kullanılan alanlarda yoğunlaştığı dikkate alınırsa kayıtdışı ekonominin kaynak dağılımında etkinliği bozduğu ve kaynakları verimsiz alanlara yönelttiği sonucu çıkmaktadır. Kayıtdışı ekonomide ödemelerin daha çok

⁵⁷ KIRBAŞ, A.g.c., s.26.

nakdi ödeme ve takas gibi yöntemlerle gerçekleştirilmesi ise işlev etkinliğini azaltan hususlardır.

Kayıtdışı sektörde faaliyette bulunan üretim sırasında kamunun öngördüğü kısıtlamalar ve düzenlemelere uymayacaklarından, istihdam ettikleri işgücü için sigorta emeklilik ve ödemeleride yapmadıklarından, kayıtlı sektöre göre daha ucuz üretim yapabileceklerdir. Bu durum rekabet şartlarını olumsuz etkilemekte ve kayıtlı sektörde faaliyet gösterenler cezalandırılmış olmaktadır⁵⁸. Bu ise sisteme olan güveni sarsarak düzenleyici ekonomi politikalar açısından olumsuz etkileri doğurabilecektir. faaliyetlerini kayıt dışı olarak yürütenler, faaliyetlerini kayıtlı olarak yürütenlere kayıtlı olarak yürütenlere nispeten kayıtlı olmaktan dolayı katlandıkları oldukça yüksek ek maliyetlere katlanmadıklarından, haksız şekilde rekabet avantajı elde ederler. Böylece kayıtlı faaliyette bulunmak zorlaşır ve ekonomideki rekabet yapısı bozularak etkinliğini kaybeder. Sonuçta, rekabetçi piyasanın etkin kaynak tahsisini gerçekleştirme fonksiyon kaybolur.

Büyük firmalardan kaynaklanan kayıtdışılık dışında, kayıtdışı faaliyetlerin daha çok küçük organizasyonlar ve şirketleşmemiş birimler tarafından gerçekleştiriliyor olması, büyük firmaların da işlerini taşeronlar vasıtasıyla veya küçülerek yürütme gayretleri, ekonominin merkezilikten uzaklaşmasına (deentralization) yol açar. Bu da optimum ölçek büyüklüğünün sağlayacağı verimlilik artışı gibi avantajların elde edilmemesi sonucunu doğurur. İşletmelerin küçülmesinin bir başka olumsuz yönünde işçi sayılarının azalmasıyla işçilerin pazarlık güçlerinin kırılmasıdır.

Aşırı harcamalar yanında, vergi ve sosyal güvenlik primi gibi mali yükümlülüklerin yerine getirilmemesinden kaynaklanan kamu açıklarının ve kamu kesimi borçlanma gereği, fazlalığının yol açtığı ekonomik sorunlar, kayıtdışılığın dolaylı olarak yol açtığı önemli sonuçlardır.

---

⁵⁸ ÖZSOYLU, A.g.m., s.53.

Kamu kesimi borçlanma gereğinin en olumsuz etkisi milli gelirin artışını engellemesidir. Çünkü devletin borçlanma gereksinimi hem reel kesime akmaya uygun olan fonların, hem de reel kesimin elinde bulunan fonların buradan alınarak reel üretime yönelmemek üzere kamuya akmasına neden olmaktadır⁵⁹. Dolayısıyla mali piyasalar temel amacından uzaklaşarak, topladığı fonların büyük bir kısmını kamuya aktaran işlev görmeye başlamıştır.

Gelirlerini kayıtdışı tutanların önemli bir kısmı, yasalar uyarınca devlete karşılıksız olarak vermeleri gereken fonları, cari borçlanma faizi karşılığında vermektedirler. Reel üretime gitmeyerek, yine kamunun kullanmasına aktarılan bu fonların hiç olmazsa bir kısmının vergi yoluyla daha ucuza kullanılması devletin, devlet olması dolayısıyla elinde bulundurduğu temel haklardandır⁶⁰. Dolayısıyla kamu kesimi borçlanma gereğini yüksek olduğu ekonomilerde ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek mümkün değildir.

Harcamalara oranla yeterli ölçüde gelir toplayamayan hükümetler, ya harcamalarını kısar ve bu durumda devletten belirlenen hizmetler aksar ya da para basma iç ve dış borçlanma yöntemleriyle açıkları kapatma yoluna başvurmak zorundadır.

Kayıtdışılığın en önemli sebeplerinden birisinin yüksek vergi oranları olduğu düşünülür ise, kayıtlı kesimin vergi yükünün daha da arttırılması bu kesim aleyhine olan adaletsizliği daha da artırır. Sonuçta kayıtdışı ekonomiye kaçış hızlanır ve kaynaklar daha az vergilenen ama daha çok rant getiren verimsiz alanlara kayar.

Kamu kesimi açıkları, hükümetlerin ekonomiyi yönlendirmede kullanacakları para ve maliye politikalarının etkinliğinde azaltmaktadır. Açıkların kendisi enflasyonist beklentileri artırmaktadır. Para basma, iç ve dış borçlanma yöntemleriyle açıkların kapatılmaya çalışılması da enflasyonist baskıların ortaya çıkmasına yol açar. Bu şekilde, kayıtdışılık enflasyona ve yüksek enflasyondan kaynaklanan gelir dağılımında bozul-

⁵⁹ AYDEMİR, A.g.e. s.106

⁶⁰ AYDEMİR, A.g.e. s.113.

malara, istikrarsızlığın yol açacağı üretim ve yatırımlarda düşüşe, işsizliğe, durgunluk gibi krizlere ve diğer sosyal maliyetlere yol açabilir.

Faaliyetlerin kayıtdışı yürütülmesi gelir dağılımına etkisi, kayıtdışı ekonomiden kimlerin daha çok istifade ettiğine bağlı olarak değişmektedir. Eğer daha çok düşük gelirli kesim kayıtdışı ekonomiden pay alıyor ise, gelir dağılımı bunlar lehine değişir. Yüksek gelir grubunun kayıtdışı ekonomiden daha çok pay alması durumunda ise gelir dağılımı, gruplar arasında gelir dağılımı farkını azaltmaya yönelik amacın aksi yönünde bozulur.

Kayıtlı ekonomideki düzenleme ve vergilerden kaynaklanan yüksek maliyet, insanları kendi ihtiyaçlarını kendi üretimleri ile karşılamaya (do-it-yourself) yöneltir ve ev üretimi ile piyasaya yönelik evde üretim gibi faaliyetler gelişir.

Kayıtdışı ekonomide daha çok nakit para kullanılarak gerçekleştiriliyor olması, fiyat istikrarının olmadığı durumlarda, kayıtlı ekonomi yanında kayıtdışı ekonomide de istikrarlı bir para birimi arayışına ve \$ ve DM gibi nispeten istikrarlı para birimlerinin ekonomide yaygın olarak kullanılmasına, yani “dolarizasyona” yol açar.

Bütün bu olumsuz yönleri nedeniyle kayıtdışı ekonomi devlete karşı bir başkaldırı (ekonomik, anarşi) yaratır, moral değerleri bozar. Bu durum devletin ekonomi politikalarına güvenin azalmasından kaynaklanmaktadır. Bunların sonucu olarak enflasyon artar, yatırımlar azalır, işsizlik artar, üretim düşer, sosyal barış bozulur, suç ve suçlu sayısı artar, sorunların çözülmesi ve borçların ödenmesi istikbale bırakılır⁶¹.

3.2.2.2.Devlet Yönetimi ve Kamu Maliyesi açısından Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Sonuçları

Kayıtdışı ekonomi, resmi kayıtlarda yer almadığından GSMH, enflasyon, işsizlik ve üretim rakamları düşük düzeyde saptanabilecektir. GSMH rakamlarına bakıldı-

⁶¹ Osman ALTUĞ, A.g.e., s.369.

ğında kayıtdışı ekonomik faaliyetler yeralmadığından düşük olduğu gözlenecektir. Esasta GSMH'ya dahil edilen rakamların ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğine daha önceden değinilmiştir GSMH'nın eksik alınması ileriye dönük alınacak politik önlemleride olumsuz etkileyecektir. Bir ülkenin genel refah düzeyini gösteren başlıca gösterge o ülkedeki kişi başına düşen milli gelirdir. Milli gelir rakamlarının eksik ifade edilmesi ülkenin refah düzeyi ile verimlilik, göstergelerini olduğundan daha düşük gösterecektir. GSMH'nın yıllar boyunca gösterdiği artış olarak tanımlanan ekonomik büyüme kayıtdışı ekonomi ile doğrudan ilişkilidir. Ekonomik büyüme rakamları sadece kayıtlı ekonomideki büyüme oranlarını gösterir ve gerçeği yansıtmaz, ekonominin yıllar boyunca gösterdiği gelişme tespit edilemez. Kayıtdışı ekonomi rakamlarının göz ardı edilmesi. GSMH rakamlarının her hesaplama döneminde küçük saptandığını göstercektir. Bu durumda, GSMH'nın zaman içinde gelişimi ve büyüme hızının doğru hesaplanamayacaktır⁶². Ekonomik göstergelerin eksikliği genel ekonomik politikayı ve uygulamaları yanıltabilecektir.

Kayıtdışı ekonomiye bakıldığında bunun konyonktürel dalgalanmalar ile ilgili olduğu gözlemlenecektir. Kayıtlı ekonomide durgunluk veya çöküntü dönemlerinde kayıtdışı ekonomide canlanma sözkonusu olacaktır. Ekonomik durgunluk sebebiyle işsiz kalanların kayıtdışı ekonomide çalışmaya başlayacaklardır kayıtdışı ekonomide canlılık süreci başlayacaktır.

Kayıtlı ekonomide istihdam olanlar resmi rakamlarda işsiz olarak gözlemlenecek bu ise alınacak politik ve ekonomik kararları olumsuz etkileyecektir. Bu bağlamda kayıtdışı ekonomi işgücü ve işsizlik rakamlarını ve buna bağlı olarak da istihdam politikalarını olumsuz etkileyecektir.

Kayıtdışı sektörde faaliyette bulunanlar genellikle; hem resmi sektörde hem de kayıtdışı sektörde faaliyet gösteriyorlardır veya resmi istatistiklerde işsiz olarak görünüyor, ancak kayıtdışı sektörde faaliyet gösteriyorlardır ya da resmi istatistiklerde

---

⁶² ÖZSOYLU, A.g.m., s.51.

ne işgücü rakamlarına ne de işsiz rakamlarına yansımamışlardır.

Birinci durumda resmi istatistiklerin olumsuz etkilenmesi sözkonusu değildir. Fakat ikinci durumda işsizlik oranları gerçeği yansıtmayacak ve yüksek görünecektir. Üçüncü durumda ise, resmi istatistiklerde sivil işgücü oranı hatalı tespit edilebileceği gibi işsizlik oranı hesapları da olumsuz etkilenecektir⁶³.

İşsizlik oranının yüksek olduğu ülkemizde işsizlik mücadelesi çok önem arz etmektedir. Yüksek enflasyonda, yüksek işsizliğin yanyana olduğu durumlarda politika üretmek güç olacaktır.

Fiyatlar düzeyine bakıldığında, kayıtdışı faaliyetlerin yoğun olduğu anlarda fiyatlar genel düzeyindeki gelişmeleri gösteren enflasyon rakamları yüksek, görünme eğilimindedir. Kayıtdışı ekonomide kayıtlı ekonomiye nazaran ek maliyetler fazla olmadığından fiyatlar genel düzeyi düşük gözlemlenecektir. Fakat piyasa genel fiyatlar düzeyine bakıldığında nispi olarak yüksek olduğu gözlemlenecektir, bu ise enflasyonu körükleyecektir. Karaborsanın hakim olduğu ekonomilerde ise kayıtlı ekonomide mal ve hizmet fiyatları düşük tutulmaya çalışılacak fakat kayıtdışı ekonomide mal ve hizmet fiyatları yüksek olduğundan tersi bir durum sözkonusu olacaktır.

Ülkemizde kayıtdışı faaliyetler dış ticarete de çok önem arz etmektedir. Kayıtdışı ithalat ve ihracat sebebiyle gerçek dış ticaret dengelerinin hatalı tespit edilmesi, ülkede kayıtdışı altın ve döviz bulunması sebebiyle döviz ve altın mevcutlarının eksik belirlenmesi sözkonusu olacaktır. Ülkemizde ihracatı teşvik açısından vergi iadesi uygulaması sözkonusu olup vergi iadesinde çeşitli problemlerle karşılaşmakta, karapara aklama yoluna başvurulmaktadır. Herhangi bir mal ihraç ediliyormuş gibi gösterilip vergi iadesi alınmakta asıl olarakta gayri meşru yoldan elde edilen para aklanmaktadır.

Kayıtdışı ekonomi milli gelir, istihdam, döviz, ithalat ve ihracat rakamları gibi

---

63 ÖZSOYLU, A.g.y., s.51.

temel göstergelerde birtakım yanlışlara yolaçabilmektedir. Dolayısıyla sağlıklı verilere sahip olan olunmadığı için, yapmış olunan planlar ya da izlenmiş olunan ekonomik mali politikalarda sorunlar ve krizler çıkmaktadır. Bu temel göstergelere güven sarılmakta. Ekonomide Stagflasyon ve deprasyon beklenirken canlılık devam etmektedir⁶⁴.

Bu itibarla temel ekonomik göstergelerin kayıtdışı faaliyet sebebiyle doğru olarak tespit edilememesi, sorunların yanlış teşhisine, isabetsiz politikalara, uygulamalarının başarısızlığına, kaynakların yanlış yönlendirilmesine ve istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına yolaçan kayıtdışı sektörün, kayıtlı sektöre oranı yaklaşık olarak sabit kaldığı sürece hükümet politikalarının istikrar hedeflerine ulaşma şansı en yüksek olacaktır.

Buraya kadar anlatılanların ışığı altında kayıtdışı ekonominin iyi bir yönetim için gerekli ve yönetim sürecinin vazgeçilmez bir unsuru olan bazı çalışmaların sağlıklı bir biçimde yapılmasını engellediğinden devlet yönetimini zorlaştırdığı açıktır. İstatistiksel bilgilerin sağlıklı ve eksik olmasına paralel olarak, sorunun saptanması, planlama ve uygulama ve denetleme aşamalarında önemli aksaklıklar oluşur. Verilenlerin sağlıklı olması, bazen varolan sorunu yokmuş gibi ya da farklı bir sorunmuş gibi gösterilebilir. Yine sağlıklı veriler sorunun boyutlarını olduğundan farklı gösterilebilir. Böyle olunca etkin bir yönetimin ilk koşulu olan sonucu saptama konusunda zaafa düşmek kaçınılmaz olacaktır⁶⁵.

Bilgi eksikliği kendisini ilk önce yönetim sürecinin planlama aşamasında gösterir. Sorun çözmek için gerekli olan hedef belirleme, kaynakların nitelik ve nicelik olarak yeterliliği veya zamanlama konularında doğru karar almak mümkün olmaz. Kayıtdışı ekonominin varlığı, yönetime destek hizmeti sağlayacak ve ekonomik kararların alınabilmesi için gerekli olan bilimsel çalışmalarda engeller.

---

⁶⁴ KIRBAŞ, A.g.e., s.22.

⁶⁵ Ahmet KILIÇBAY, *Değişen Dünyada Türk Ekonomisi*, İstanbul, 1993, s.204.

Karar organlarının geçmişe ve şimdiki zamana ilişkin bilgileri ile geleceğe yönelik tahminlerin sağlam verilere dayanmaması, doğal olarak ve istemeden yanlış kararların alınması sonucunu doğuracaktır.

Kayıtdışılık sadece karar alma organlarını değil ekonomik araştırma yapan kişi ve kurumları da yanlış yönlendirecektir.

Çağdaş iktisatçıların, iktisat politikası yapımcılarının en sağlam ve güvenilir bilgi kaynağı ve yol göstericisi olması gereken çalışmalar, özellikle ekonomik araştırmalar, gözetilemeyen, ölçülemeyen ekonominin varlığı yüzünden sağlığını güvenilirliğini büyük ölçüde kaybeder⁶⁶. Bir başka deyişle kayıtdışılık, planlama örgütlerinin yanı sıra araştırma kurumları ve diğer akademisyenlerin, ekonominin mevcut ve geçmiş durumunu izah ve ileriye tahmin etme konusundaki analiz ve araştırmalarının da olumsuz etkileyecektir⁶⁷.

Yönetenlerin, üzerinde karar vermesi gereken konulardan biri olan, vergi kayıpları ve bunların sebep olduğu bütçe açıkları kayıtdışı ekonominin en önemli mali sonuçları arasında değerlendirilir. Kamu hizmetlerini yerine getirirken göz önünde tutacağımız en büyük kaynak vergilerdir. Devlet vergiyi tek yanlı kamu gücüne dayanarak halktan tahsil etmektedir. Eğer yeterli vergi toplanmazsa kamu açıkları ortaya çıkar bunun neticesinde ise, kamu hizmetleri yeterince yerine getirilemez. Kamu açıkları nedeniyle yapılacak borçlanma tüm ekonomiyi olumsuz etkileyecek bu da yaşam kalitesinde ve refah düzeyinde düşme anlamına gelecektir. Kayıtdışı ekonomi'nin neden olduğu vergi gelirlerindeki düşüklük bütçe açıklamalarına neden olacaktır. Bütçe açıkları hem enflasyonist etki doğuracak hemde açık nedeniyle yüksek faizli iç borçlanma özel kesimin finansman imkânını sınırlayarak finansman maliyetinin yükselmesine neden olacaktır.

---

⁶⁶ Ahmet KILIÇBAY, A.g.e., s.204.

⁶⁷ ILGIN, A.g.e., s.32.

Kayıtdışı ekonomi vergi yükümlülerinin vergi yükünü dürüst yükümlüler aleyhine çevirerek vergi eşitsizliği yaratır. Kayıtlı ekonomide mükellefler gelirleri oranında vergi vermektedirler. Kayıtdışı faaliyette bulunanlar bu vergiyi vermediği sürece eşitsizlik ortaya çıkacak. Bu ise kayıtlı faaliyet gösterenleri olumsuz etkileyerek, daha öncede belirtildiği gibi, bu konuda haksız rekabete neden olacaktır.

4. DÖRDÜNCÜ BOLÜM

DÜNYADA ve TÜRKİYEDE KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI

4.1. Dünyada Kayıtdışı Ekonomi

Bir çok ülkede kayıtdışı ekonominin boyutlarını tespit etmeye yönelik araştırmalar yapılmıştır. Bu bölümde gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde farklı yöntemlerle elde edilen kayıtdışı ekonomi bulguları çeşitli kaynaklardan derlenerek bilgiler halinde verilecektir. Şimdi gelişmiş ülkelerde kayıtdışı ekonomiye göz atalım.

4.1.1.Gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi

4.1.1.1.ABD'de Kayıtdışı Ekonomi

Kayıtdışı ekonomi ile ilgili araştırmada, ABD için Gutmann'ın popüler yaptığı basit parasal oran yöntemi ve ekonometrik yöntemi en çok kullanan Feige, Tanzi, Mirus ve Smith, Bhatteharyya bunlara örnek, gösterilebilir. Uygulanan yöntem, çalışılan döneme, çalışmanın kapsamına ve araştırmacıların varsayımlarına bağlı olarak, ABD'nin kayıtdışı ekonomisinin boyutları konusunda oldukça farklı sonuçlar elde edilmiştir. Gutmann, 1979 yılında yaptığı çalışma ile 1976 yılında, ABD'nin milli gelirinin (GSMH) % 10'u oranında (\$ 176 Milyar) sadece nakit para kullanılan kayıtdışılık olduğunu tesbit etmiştir. Aynı araştırmacı, ABD'deki kayıtdışı ekonomi konusunda daha sonraki çalışmalarında, nakit para ve çek ile ödemelerin yapıldığı kayıtdışı ekonominin 1981 yılında GSMH'nin % 14-15'i oranından olduğunu tesbit etmiştir⁶⁸.

ABD' nin Milli Gelir İdaresi (IRS), 1979 yılında 50 bin mükellef arasında yaptığı araştırma ile ABD'de 1976 yılında GSMH'nin % 6' sı oranında (\$ 100 Milyar) yasal kaynaklı, % 1-2' si oranında da (\$ 25 - 35 Milyar) yasa dışı kaynaklı olmak üzere

⁶⁸ Carol S. Carson, Vol. 64 No.5 Survey Of Current Business, Mayıs 1984, s.33.

toplam % 7 - 8 oranında (\$ 125 - 135 Milyar) beyan edilmeyen gelir bulunduğunu tespit etmiştir⁶⁹.

ABD için tanzi 1976 yılına ait milli gelirinin (GSMH) % 11.70' i oranında, Mirus ve Simith 1976 yılına ait milli gelirinin (GSMH) % 7,80'i oranında Bhattacharyya 1984 yılına ait milli gelirinin (GSMH) % 16,8'i oranında, Fige 1979 yılına ait milli gelirinin (GSMH) % 33.00'ı oranında kayıtdışı ekonomi rakamları tespit edilmiştir⁷⁰.

Zilber farlo, ortalama vergi oranları yerine tahmini marjinal vergi oranlarını kullanarak Tanzi'nin çalışmasını tekrarlamış ve kayıtdışı ekonomi oranlarını daha düşük bulmuştur⁷¹.

Yapılan diğer çalışmada, ABD ekonomisindeki verimlilik azalılarının % 27'sinin kayıtdışı ekonomideki gelişmelerle izah edilebileceği anlaşılmıştır⁷².

Smith, Moyen ve Trzcinski, tüketicilerle yaptıkları anket sonucu, 1981 yılında nakdi ödeme ile gerçekleştirilen kayıtdışı harcamanın % 1,5 (\$ 42 milyar) olduğunu tespit etmişlerdir⁷³.

4.1.1.2.İngiltere'de Kayıtdışı Ekonomi.

Dilnot ve Morris, İngiltere için yaptıkları hanehalkı harcama anketi ile 1977 yılı milli gelirinin % 2-3' ü oranında kayıtdışılık tespit ettiler. Macagee'nin İngiltere Milli Gelirin (GNP) gelir ve harcama tahminleri arasındaki farkları dikkate alarak bulduğu kayıtdışılık oranları 1977 yılı için % 45, 1978 yılı için % 3,5, 1980 yılı için % 0,0 ve

⁶⁹ CARSON, A.g.m., s.33

⁷⁰ DERDİYOK, A.g.m., s.56

⁷¹ B.Z., ZILBER FARB, **Estimates Of the Underground Economy İn The United States, 1930-80 Comment on Tanzi**, IMF Stayf Papers, Vol. 33, No: 4, December 1986, s.790-98.

⁷² R., FICTHENBAUM, **The Productivity Slowdown and the Underground Economy**, Universtiy of Nebraska-Lincoln, (1989), s.78-90

⁷³ CARSON, A.g.m., s.27.

1982 yılı için % 1,5 civarındadır⁷⁴.

İngiltere için Felge 1975 yılına ait milli gelirinin (GSMH) % 15.00'i oranında, Bhattacharyya 1984 yılına ait milli gelirinin (GSMH) % 7,98'i oranında kayıtdışı ekonomi rakamları tespit edilmiştir⁷⁵.

Ayrıca Bhattacharyya, 1960-84 dönemi için yaptığı ekonometrik, parasal tahmin yöntemi ile, İngiltere'nin kayıtdışı ekonomisinin milli gelirine (GND) oranında 1960 yılında % 3,8, 1978 yılında % 10,9 (Sözkonusu dönemdeki en yüksek oran) olduğunu tespit etmiştir⁷⁶.

4.1.1.3.İtalya'da Kayıtdışı Ekonomi

Yapılan araştırma sonuçlarına göre İtalya, kayıtdışılığın oransal olarak yüksek olduğu gelişmiş ülkeler arasında yer almaktadır.

İtalya'da İstatistik Enstitüsünün (ISTAT) yaptırmış olduğu anketlerde kaçak çalışmanın boyutları araştırılmıştır.

Araştırma iki aşamalı yapılmıştır. Birinci aşamada, son 12 ayda işsiz olanlar belirlenmiş, ikinci aşamada da bu işsizlerin son 1 yılda aile bütçesine katkıda bulunup bulunmadıkları sorulmuştur.

Bu anket sonucu İtalya'da 1974 yılında işsizlerin % 41,5' in kaçak çalıştıkları belirlenmiştir. Bu oran toplam işgücünün % 12' si ya da 2,2 milyon işgücü sahibi demektir⁷⁷.

Ayrıca İtalya'daki kayıtdışı ekonomi ile ilgili diğer yapılan çalışmalardan,

⁷⁴ CARSON, A.g.m., s.32.

⁷⁵ DERDİYOK, A.g.m., s.56.

⁷⁶ D.K. BHATTACHARYYA, **An Econometric Method of Estimating the Hidden Economy**, United Kingdom (1960-84): Estimates and Testes, The Economic Journal, Vol 100, No:402, September, 1990, s.703-717.

⁷⁷ ÖZSOYLU, A.g.m., s.42.

Martino, anket yöntemiyle 1975 yılı için % 25-35,
Salan parasal yöntemlerle 1974 yılı için % 25,3,
1978 yılı için % 30,

Gatani-D' arogana, istihdam yaklaşımı ile 1980 yılı için % 10-20 oranında kayıtdışılık tespit etmişlerdir⁷⁸.

Maliye Bakanı Franco Reviglio tarafından vergi kaçırın belli başlı kimselere karşı başlatılan kampanyanın bir parçası olarak 1980' de bir seri rapor yayınlandığında bu durum açıkça ortaya çıkmıştır.

Milli kayıtlarda gözüken gelir rakamlarını ve KDV memurlarına iletilen beyan edilmiş gelir seviyesini karşılaştırmak suretiyle Reviglio, iş çevrelerinin ve serbest çalışanların gerçek gelirlerinin yalnızca % 50'sini beyan ettiklerini ve böylelikle hükümete KDV gelirinden yaklaşık 10 milyar \$ tutarında bir gelir kaybına yolaçtığını belirlemiştir. 1984' de bu rakamlar tekrar gözden gözden geçirmiş ve 1981 yılında kaçırılan verginin yaklaşık 18,5 Milyar \$ değerinde olduğu saptanmıştır⁷⁹.

4.1.1.4.Diğer Gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi

Isachsen, Klovland ve Strom'un 1982 yılında Norveç için yaptıkları araştırmada, 1198 kişiye kaçak çalışma konusunda sorular yöneltmişlerdir. Geri gelen 877 cevapta %29'u son hafta içerisinde yanlarında kaçak işçi çalıştırdıklarını, %20'si kaçak çalıştıklarını, %9' u ise hem kaçak işçi çalıştıklarını hemde kendilerinin kaçak olarak çalıştıklarını belirtmişlerdir. Yazarlar bu araştırmanın sonucunda Norveç'te nüfusun %40'ının gizli sektör faaliyetlerinde, bulunduğunu iddia etmişlerdir⁸⁰.

Kanada için Mirus ve Simth, parasal yöntemlerle 1976 yılına ait %14.00

78 ÖZSOYLU, A.g.m., s.45.

79 ALTUĞ, A.g.e., s.213.

80 ÖZSOYLU, A.g.m., s.42.

oranında kayıtdışılık tespit edilmiştir⁸¹.

Hanson'un 1978 yılı için İsveç'te istihdam yaklaşımı ile tespit ettiği kayıtdışı ekonomi % 8-15 oranındadır. Aynı araştırmacının, milli gelir (GSMH) farklılıkları yöntemiyle tespit ettiği kayıtdışı ekonomi ise milli gelirin % 4,7' si seviyesindedir⁸².

İsviçre kayıtdışı ekonomisini araştırmak üzere Weck-Hannemann ve Frey'in kayıtdışı ekonomik faaliyetlerle katılanlar yerine, yirmialtı kayıtdışı ekonomi uzmanı arasında yaptıkları anket sonuçlarına göre İsviçre ekonomisinde 1983 yılında;

-Tarım, inşaat, gıda onarım işlerinde ve evde yapılan işlerde % 5

-Tekstil giyim, mobilya, ticaret, eğitim ve sağlık, sektöründe % 2-5 oranında kayıtdışılık, sözkonusudur. Mesleklere göre ise; Bahçıvanlık, duvarcılık, boyacılık, garsonluk ve temizlikçilik mesleklerinde % 10-20

-Çiftçilik, halıcılık, tamircilik, avukatlık, doktorluk ve berberlik mesleklerinde % 5-10 oranında kayıtdışılık vardır⁸³.

Broesterhuizen'in 1979 yılı Hollanda gayri safi yurtiçi hasılasının bileşenlerini değerlendirmeye yönelik yaptığı duyarlılık analizi çalışması sonuçlarına göre, sözkonusu yıl için % 4,8 oranında kayıtdışılık sözkonusudur⁸⁴.

Almanya'da ise Langfeldt istihdam yaklaşımına göre, 1976 yılı için % 39,5, 1978 yılı için % 37,5, 1980 yıllı için % 35 yine Langfeldt işlem Hacmi yaklaşımına göre 1978 yılı için % 24, 1980 yıllı için % 27,5 oranında kayıtdışılık sözkonusudur⁸⁵.

Avustralya'nın parasal oran yöntemiyle 1979 yılında tespit edilen kayıtdışı

---

81 DERDİYOK, A.g.m., s.56.

82 ÖZSOYLU, A.g.m., s.45.

83 CARSON, A.g.m., s.27.

84 CARSON, A.g.m., s.27.

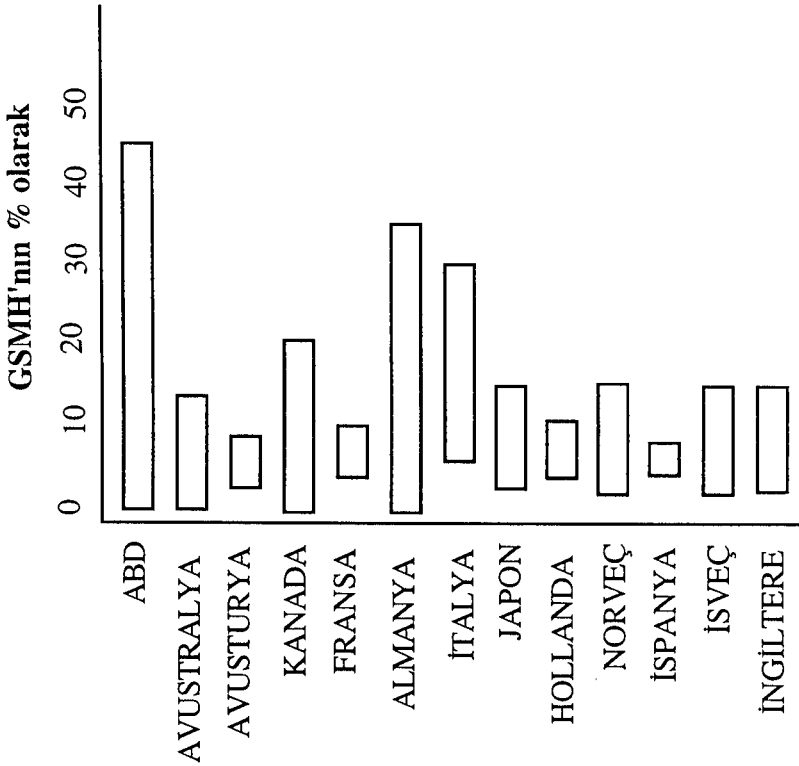
85 ÖZSOYLU, A.g.m., s.45.

ekonomisinin boyutu ise kayıtlı ekonominin % 10,7 si kadardır⁸⁶.

Avusturya'da Skolka'nın 1500 bina inşaatını inceleyerek yaptığı çalışmada inşaatların % 30-40' lık kısmının, sıhhi tesisat işlerinin de % 26'sının kayıtdışı olarak gerçekleştirildiği sonucunu çıkarmıştır.

Ülkeler arasında genel bir kıyaslama yapılması açısından çeşitli kaynaklardan aktarılan bulguların, "Carson tarafından hazırlanan şekil 2'deki" veriler ile birleştirilerek elde edilmiştir. Bize en düşük ve en yüksek kayıtdışı ekonomi büyüklüklerini vermektedir.

Şekil: 2 Bazı Ülkelerde Kayıtdışı Ekonominin Boyutları

Kaynak Carol S. Carson Mayıs 1984 Vol. 64 No.5 Survey Of Current Business s.33

⁸⁶ DERDİYOK, A.g.m., s.56.

4.1.2.Az Gelişmiş Ülkelerde Kayıtdışı Ekonomi

Ekonomist ve işadamı Şoto tarafından işporta ekonomisi olarak adlandırılan Peru ekonomisinde, kayıtlı milli gelire ilave olarak % 29 oranında kayıtdışı milli gelir yaratılmaktadır. Yine Şoto' ya göre, Peru' daki işgücünün yarısı resmi (formal) sistem dışında çalışmakta ve toplam işgücü saatinin % 60' ı kayıtdışı işlere ayrılmaktadır. Sadece Lima' da 1960-85 arasında \$ 8,3 Milyar'lık kaçak inşaat yapılmıştır⁸⁷.

Ayrıca yine Soto' ya göre Lima' da doksanbin sokak satıcısı (işportacı) bulunmaktadır. Şehirdeki gıda maddelerinin dağıtımında bunların büyük rolü vardır. Şehirde kurulan her oniki üretici pazarlarından onbir tanesi işportacılar tarafından yapılırken sadece bir tanesi devlet tarafından yapılmaktadır.

Kayıtdışı sektör, ekonomik olarak, çok kuvvetli bir sektördür. Müteşebbisleri, fakir olsa da etkilidir. Hesaplamalara göre, gayri safi hasılanın % 38'i bunlar tarafından üretilmektedir. Bu da Peru' nun GSMH rakamlarının, resmi istatistiklerinden % 27 fazla olduğunu göstermektedir⁸⁸.

1979'da Amerika' daki Kolombiya Büyükelçisi Diego Ascenio, yasadışı narkotik kazancına ilişkin bir senato toplantısı öncesinde uyuşturucu ticaretinin kendi ülkesinin ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde muhtelif çökertici etkilerinin bulunduğunu iddia etmiş ve kanıtlamıştır. Ascenio uyuşturucu ticaretinden sağlanan gelirin ülkenin tedarikinin yaklaşık % 20' sine eş bir seviyeye yükseldiğini ifade etmiştir⁸⁹.

İktisatçı Nicholas Kaldor 1956 tarihli Hindistan'ın vergi sistemine yönelik bir raporunda, 1970' lerde Amerika ve İngiltere' de yapılan analiz sonuçlarını önceden tahmin etmiştir. Milli hesapları vergi iadelerinde gösterilen gelirle karşılaştırmak suretiyle Kaldor 1956 mali yılına ait beyan edilmemiş gelirlerin GSMH' nin yaklaşık % 2'si değerinde olduğunu hesaplamıştır. Aynı dönemde hükümetin resmi olmayan

⁸⁷ R. BAILEY, *The Right Path*, *Forbes*, 23 January 1989, s.80-81.

⁸⁸ ALTUĞ, A.g.e s. 236.

⁸⁹ ALTUĞ, A.g.e., s.228.

hesapları ise bu rakamın sadece onda biri kadarını göstermektedir.

Kaldor metodu, Hindistan'da hükümet kolları tarafından gerçekleştirilen bir dizi hesaplamalara temel oluşturmuştur. Nanchoo Komisyonu 1968-69 yılı itibariyle yeraltı gelirini; (GSMH'ın % 4'ü) olarak saptamıştır, ve 1970'lerin sonunda yapılan hesaplar bu rakamın %8'den de fazla yükseldiğini göstermiştir. Daha sonraki tarihlerde gazeteler tarafından yapılan hesaplara göre ise bu rakam resmi ekonominin % 20' sine ve hatta fazlasına eşdeğerdedir⁹⁰.

Bolivya ise kayıtdışı ekonominin hangi boyutlara varabileceğini ve kayıtlı ekonomiyi nasıl etkileyebileceğini gösteren ekstrem bir örnek oluşturmaktadır. Bolivya ekonomisini uyuşturucu ekonomisi olarak adlandırmak bile mümkündür Jimenez'in araştırmasına göre bu ülkede 1985 yılında \$ 2.446 Milyarlık kokain üretilerek yurtdışına ihraç edilmiştir⁹¹.

Mazzeria ise Latin Amerika ülkelerindeki kayıtdışı ekonominin boyutları konusunda ifade edilen bu aşırı rakamlara itiraz ederek, bu ülkenin hiçbirinde GSMH'larının (GNP) % 15' inden fazla kayıtdışılık olmadığını ileri sürmektedir⁹².

Eski Sosyalist Blok ülkelerinde kayıtdışı ekonominin boyutlarının, piyasa ekonomisinin hakim olduğu ekonomilerdeki kayıtdışı ekonominin boyutlarından daha büyük olduğu iddia edilmektedir⁹³.

Grossman ve Treln' in, eski Sovyetler Birliği'nin (SSCB) kentsel bölgelerinde

⁹⁰ ALTUĞ, A.g.e., s.231.

⁹¹ J.B., JIMENEZ, **Cocaine, Informality, and the Urban Economy in ta Daz, bolivia, In The Iformal Economy: Studies in Advanced and Less Developed countries**, Portes, A., Castells, M, Benton, LA., (eds), Baltimone and London, The John Hopkins Universtiy Pness, (1989), s.135-148.

⁹² J. MAIN, **How To Make Poor Countries Rich**, Fortune, January, (1989) s.102.

⁹³ G. GRO, **Informal Personal Incomes and Outlays of the Soviet Urban Population, in The Informa (Economy; Studies Advanced ant Less Developed Coun trles**, Portes A., Costells, M., Benton, L.A. (eds), Baltimone and London, The John Hopkins University Press, (1989), s.150.

yaşarken ABD' ye göç eden 3.023 kişiyi kapsayan 1.061 aile arasında yaptığı araştırma sonuçlarından derlenen ve 1970'lerin ikinci yarısındaki durumu yansıtan bilgilere göre ailelerin yaklaşık % 80'i kayıtlı gelirlerinin % 5'inden daha fazla kayıtdışı gelir elde etmektedirler. Yine ailelerin % 97'sinin kayıtdışı sektöre yönelik harcamaları, kayıtlı gelirlerinin % 5'inden daha fazladır. Sözkonusu bu gelir ve harcamalar, katma değer yaratan kayıtdışı sektörlerdeki gelir ve harcamaları değil, transfer şeklindeki gelirler ile hırsızlık, rüşvet, bahşiş ve kamu mallarının istismarı gibi kaynaklardan elde edilen gelirleri ve bu şekilde yapılan harcamaları kapsamaktadır⁹⁴.

Eski Sovyet hükümetinin güç para rezervlerini arttırmaya çabalarken dış turizmin gelişimine öncelik, tanıdığı 1950'lerin sonlarında bulmaktadır. Ancak devletin beklediği \$ ve DM akını hiç gerçekleşmemiştir. Batılı konuklar paralarını bankalar yerine sokaklarda değiştirdikçe döviz karaborsasının esaslı olarak büyüdüğü görülmüştür. Güç paranın bu şekilde akışı, yabancı malların gümrükten kaçırılmasına neden oldu ve karaborsa hızla gelişmiştir. Bu durum 1960'ların başında öyle bir noktaya ulaşmıştır ki hükümet ciddi önlemler almak zorunda kalmıştır⁹⁵.

Macaristan' da, Parti Gazetesi Nepszabadsag bile buradaki ailelerin en az % 70'inin gelirlerinin bir kısmını kayıtdışı ekonomiden temin ettiğini ifade etmektedir. Kayıtdışı ekonominin ülke ekonomisinin 1/3'ünü kişisel gelirin % 40'ını sağladığını gösteren hesapları belirtmiştir⁹⁶.

Çeşitli gelişmişlik düzeyindeki ve farklı ekonomik sistemlere sahip ülkelerdeki kayıtdışı ekonominin boyutları az gelişmiş ülkelerde ve kısıtlama, devlet müdahalesinin yoğun olduğu ülkelerde daha büyük boyutlarda olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle, merkezi planlı ekonomilerdeki kayıtdışı ekonominin büyüklüğü dikkat çekicidir.

94 ILGIN, A.g.e., s.77.

95 ALTUĞ, A.g.e., s. 253.

96 ALTUĞ, A.g.e., s.260.

4.2.Türkiye Kayıtdışı Ekonomi

Kayıtdışı ekonomi Türkiye' de yeni olmamakla birlikte boyutları çeşitli nedenlerle çok hızlı büyüyen bir olgu niteliğindedir. Bu bölümde önce Türkiye' de Kayıtdışı ekonomiyi doğrudan ve dolaylı yöntemlerle ele alınacak, sonra kayıtdışı ekonominin nedenleri ile kayıtdışı ekonominin kayda alınmasına yönelik öneriler tartışılacaktır.

4.2.1.Doğrudan Yöntemler ile Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi

Doğrudan yöntemler daha uzun süreli ve kapsamlı araştırma gerektirdiği için ancak kuramsal çabalarla gerçekleştirilebilir. Kayıtdışı ekonominin doğrudan ölçülebilmesi için, doğrudan gelir elde edenler nezdinde araştırma yapılabilir. İstatistik kuruluşları, vergi idaresi, bankalar ve ya özel araştırma ve anket kuruluşları bu yöntemi kullanabilir. Gelir elde edenlere ne kadar gelir elde ettikleri ve bu gelirin ne kadarını kayıtlarına yansıtmadıkları sorulabilir. Anket ya da inceleme sonucunda elde edilen sonuçlar kendi aralarında belli kategorilere ayrılarak, kayıtdışı ekonominin tamamen ulaşılmaya çalışılır.

Araştırma ve anketi bir banka yapıyorsa, bu kez mükellefler olduğundan daha fazla gelirleri varmış gibi bilgi verebilirler. Verilen bilgilerinde gizli tutulmasını isteyebilirler. Nitekim TC. Merkez Bankası Krediler Genel Müdürlüğünün yapmış olduğu bir çalışma bu niteliktedir. Gerçekten önemli eksikliği gideren son derece yararlı olan bu çalışma Sektör Bilançoları başlığını taşımakta ve kredi isteğinde bulunmuş. 7.500' ün üzerinde işletmeyi kapsamaktadır. (1992) Sektör Bilançoları Araştırma merkezine gönderilen bilgilerin gerçeği yansıtmadığı şüphelidir⁹⁷. Dolayısıyla anket yöntemiyle ölçüm yapmak kayıtdışı ekonominin boyutları konusunda inandırıcı sonuçlar ortaya çıkarmaya uygun değildir. Anket yöntemine dayanmayan kayıtdışı ekonomiye ilişkin bazı tespitlerin zaman zaman basın yayın kuruluşlarında yer aldığı gözlenmektedir. Bu tespitlerden bakıldığında ise, SSK Genel Müdürlüğü'nün bir yetkilisine

⁹⁷ RADİKAL GAZETESİ, 24 Ekim 1996.

göre, sadece tekstil sektörüne 1.600.000 kişi bodrosuz çalıştırıldığı belirtilmektedir⁹⁸. Bir diğerin de ise bürolarda 1 trilyon TL. olmak üzere, 1994-95 öğretim yılında kayıtdışı özel ders verme faaliyetlerinin cirosu 10 Trilyon TL'yi aştığı belirtilmektedir⁹⁹. Dış Ticaret Müşteşarlığının açıklamasında, 1995 yılında, \$ 4-5 Milyar civarında kayıtdışı ihracat'ın gerçekleşeceği belirtilmiştir¹⁰⁰. Mansur Beyazyürek'in çalışılmasında, Türkiye'de uyuşturu ticaretinin yıllık hacmi 150 Trilyon TL olduğu belirtilmiştir¹⁰¹. Türkiye'de küçük yaşta işçi çalıştırıldığı zaman zaman değinilmektedir. Bunların birinde, Ankara'da yaklaşık 10 bin çocuk sokaklarda çalışmakta olduğu belirtilmiştir¹⁰². Ruhsatsız silah konusunda çeşitli spekülasyonlar yapılmaktadır. Bir açıklamaya göre Türkiye'de 4 milyon kadar kayıtdışı kadar kayıtdışı silah söz konusu olduğu ileri sürülmüştür¹⁰³. Bir başka tespit ise Strateji-Mori araştırma kuruluşunun anketine göre, ankete katılanların %61'i mükelleflerin ödemeleri gerekenden daha az vergi ödediklerini tespit edildiği açıklanmıştır. Uyşturucu piyasası ile ilgili yapılan tespitlerin birinde; son 7 ay içinde piyasa değeri 1 trilyon 650 milyar lirayı bulan 205 kilo eroin ıspala sınır kapısından geçirildiği belirtilmektedir¹⁰⁴.

TBMM'sine atıfta bulunan bir başka tespit şöyle demektedir. TBMM Yolsuzlukları Araştırma Komisyonuna göre devlet yurda kaçak olarak getirilen Mercedeslerden dolayı, yılda 1 Milyar DM (Alman Markı) vergi kaybına uğramaktadır¹⁰⁵. Kayıtdışı ekonominin yasadışı faaliyetler kısmını ilgilendiren "rüşvet" konusunda da zaman zaman çeşitli değerlendirmeler yer almaktadır. Bunların birinde, Birleşmiş Milletlerin Uluslararası Şeffaflık örgütüne hazırlattığı bir rapora göre, Türkiye en çok rüşvet alınan ülkeler arasında 13. sırada yer aldığı ileri sürülmektedir¹⁰⁶. Bir diğesinde ise,

98 Veysi SEVİĞ, *Dünya Gazetesi*, 21 Ocak 1995.

99 MİLLİYET GAZETESİ, 21 Haziran 1995.

100 MEYDAN GAZETESİ, 7 Temmuz 1995.

101 Zeynep ATİKKAN, *Hürriyet Gazetesi*, 14 Eylül 1995.

102 HÜRRİYET GAZETESİ, 17 Ağustos 1995.

103 Fatih ALTAYLI, *Hürriyet Gazetesi*, 10 Eylül 1995.

104 Osman ALTUĞ , *Ekonominin Yarısı Yeraltında*, Forum Dergisi, Şubat 1994 s.13.

105 HÜRRİYET GAZETESİ, 2 Eylül 1995.

106 HÜRRİYET GAZETESİ, 22 Ağustos 1995.

İzmir Ticaret Odası'nın 500 işletmeyi kapsayan rüşvet anketine göre katılanların % 6,5'i ruhsat almak için Büyükşehir Belediyesi'ne, % 9,7'si ise İlçe Belediye'lerine rüşvet vermekte olduğunu ifade etmişlerdir¹⁰⁷.

Türkiye'de kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin en yaygın olanında emlak alım-satımlarında gerçek değer beyan edilmemesidir. Haftalık Ekonomist Dergisinin, bu konuda Tapu ve Kadastro Gelen Müdürlüğü arşivlerini dikkate alarak yaptığı belirlemelere göre, 1994 yılında satılan yaklaşık bir milyon emlakın, ortalama 94 Milyon TL bedelle alınıp satıldığı beyan edilmiştir. Yaklaşık 94 Trilyon TL olarak beyan edilen toplam satış miktarının 300 Trilyon TL'yi aşması gerektiği, bunda 30 Trilyon TL'lik harç ve vergiye karşılık geldiği belirtilmektedir. Bu bilgilere göre, emlak alım-satımında, satış bedeli 2/3 oranında eksik beyan edilmektedir¹⁰⁸.

Tabiatıyla bu bilgi değerlendirilmeleri ülkemizdeki kayıtdışı ekonomi hakkında fikir verdikleri kabul edilse bile, bu tahmin ve tespitlerin hangi kriter ve verilerden hareketle oluşturulduğu bilinmediğinden bu tür tespitlere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

4.2.2.Dolaylı Yöntemlerle Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi

4.2.2.1.(Milli Gelir Farklılık) GSMH Yaklaşımıyla Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi.

Bu yöntemde farklı yollardan elde edilen milli gelir rakamlarının arasındaki farka bakılarak, Kayıtdışı GSMH büyüklüklerinin tespitine çalışılmaktadır. Farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler ile yapılan tahminler arasında önemli bir fark bulunduğu, bu farklılık kamuoyuna açıklanmak yerine rakamlarda düzenleme yapılarak aradaki fark istatistiki hata olarak verilmektedir. Türkiyede Milli Gelir tahminlerini yapmakla görevli olan DİE, hem harcama yöntemiyle hem de üretim yöntemiyle milli gelir hesapları

¹⁰⁷ HÜRRİYET GAZETESİ, 30 Eylül 1995.

¹⁰⁸ HÜRRİYET GAZETESİ, 26 Mart 1995.

yapmakta ve yayınlamaktadır. Aşağıdaki tablo son yıllar itibariyle DİE' nin yaptığı hesaplamaları göstermektedir.

Tabloda görüldüğü gibi, üretim yoluyla GSYİH. harcama yoluyla saptanan GSYİH'dan fazladır. Aralarında fark 1994-95 yıllarında azalmış durumdadır. 1992-95 yıllarına ait fark ortalama olarak % 10,25 şeklinde gerçekleşmiştir.

Milli gelir farklılıkları konusunda, satınalma gücü paritesine göre kişi başına milli gelir ile kayıtlı GSMH'ya göre kişi başına milli gelir farklılıkların doğrudan kayıtdışı ekonomiyi yansıtmadığının bilinmesi gerekmektedir. Sözkonusu farklılıklar, daha çok uluslararası ticaretteki kısıtlama ve sınırlamalar, ulaştırma maliyetleri, ülkelerin sahip olduğu doğal kaynak zenginliğinin farklı olması ve ülke içinde uygulanan fiyat kontrolleri gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Kayıtdışı ekonomi olmasa bile sözkonusu iki büyüklük arasında, sayılan sebepler yüzünden farklılık olacaktır.

Tablo: 1 Harcamalar ve Üretim yöntemiyle Hesaplanan GSYİH Farklılıkları
1987. Sabit Fiyatlarıyla

YILLAR	ÜRETİM YOLUYLA	HARCAMA YOLUYLA	FARK	FARK / ÜRETİM YOLUYLA GSMH (%)
1992	89 400	88 274	1 126	% 12
1993	96 590	95 027	1 563	% 16
1994	91 320	90 591	729	% 07
1995	98 023	97 404	619	% 06
				% 10.25

Kaynak İstatistiklerle Türkiye D.İ.E, Ankara Şubat 1996 s. 39

4.2.2.2.İstihdam Yaklaşımı İle Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi

Bu yöntemde kayıtdışı ekonomiyi tespit etmek için sivil işgücü arzının nüfusun ve istihdamın zaman içindeki gelişimine bakılarak ekonomideki kayıtdışı ekonominin varlığı konusunda tahminde bulunulmaya çalışılır. Bu amaçla öncelikle sivil işgücünün toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfusa oranı hesaplanır. Şayet sivil işgücünün toplam nüfusa oranı belirli bir düzeyde kalırken, istihdamın toplam nüfusa oranının gerilemesi söz konusu ise bu durum kayıtdışı ekonomideki istihdamın payının arttığına bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Bununla birlikte ülkemiz için DPT tarafından bu yöntemle yapılan hesaplamalar bir sonuç vermemiştir. Resmi istatistiklere bakıldığında zaman içinde hem “sivil işgücü / nüfus” hem de “istihdam / nüfus” kaynaklanan oranlarının düştüğü gözlenmektedir. Büyük ölçüde istatistiklerin güvenilir olmayışından kaynaklanan böyle bir sonuç söz konusu yöntemle kayıtdışı ekonominin tespiti ve yorumlanmasını mümkün kılmaktadır. Ne var ki bu durumun Türkiye’de kayıtdışı ekonomi olmadığı anlamına gelmeyeceği açıktır¹⁰⁹.

Türkiye’ de kayıtdışı istihdamın hem kentsel hem de kırsal alanlarda varlığı tartışmasız kabul edilmektedir. Özellikle kentsel alanda kayıtdışı istihdamın aşağıdaki faaliyet alanlarında yoğunlaştığı söylenebilir. Örneğin;

- a) İkinci bir işte kayıtsız çalışanlar (Devlet memurları kahvecilikte yapıyor..., öğretmen özel ders alıyor, şoförlük ya da emlak oto komisyoncusu yanında çalışıyor.)
- b) İnşaat - altın ve döviz sektörü çalışanları,
- c) Belenme, barınma ve eğlence dünyası,
- d) Özel ulaştırma kuruluşları çalışanları,
- e) Otopark, bekçileri, hizmetçiler, bakıcılar, temizlikçiler, özel şoförler,
- f) Terzi - berber, kunduracı, manav, bakkal çırak ve kalfaları,
- g) Sebze - meyve, hububat, oto ve emlak çalışanları komisyoncusu,

¹⁰⁹ TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI, İstihdam yaklaşımı konusunda Bkz., s.10-13.

h) Ticarethane çalışanları, evlerde imalat işi yapanlar, işportacılar, gezici esnaf, gezici tamirciler, su dağıtıcıları¹¹⁰,

Kayıtdışı istihdam ülkemizde sadece kentsel alanlarda görülen bir realite değildir. Kırsal alanda da bundan daha fazla bir kayıtdışı istihdamın söz konusu olduğu görülmektedir. Bu durum kırdaki işgücünün önemli bir kısmını oluşturan kadınların “ücretsiz aile işçisi” niteliğinde olup herhangi bir sosyal güvenceye sahip bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Kırsal alandaki erkek işgücü için farklı bir şey söylemek mümkün görülmemektedir. Bunlardan toprak sahibi olanların bir kısmı Bağ-Kur’a kayıtlı olsada özellikle toprak sahibi olmayan tarım işçileri herhangi bir yere kayıtlı bulunmamakta, dolayısıyla sosyal güvenceden mahrum bulunmaktadır.

Aşağıdaki tablo Türkiye genelinde Sigorta kapsamında olan nüfusa yönelik bazı bilgiler içermektedir.

Tablo: 2 1994 Yılı İtibariyle Sosyal Güvenlik Kapsamında Bulunan Nüfusun Sosyal Güvenlik Kuruluşlarına Göre Dağılımı

<u>Sosyal Güvenlik Kuruluşu</u>	<u>Sigortalı Sayısı</u>	<u>Sigortadan Yararlananları</u>	
		<u>Genel Nüfusa Oranı (%)</u>	
S.S.K.	5.187.517		41.1
T.C. Emekli Sandığı	1.896.000		15.1
Bağ-Kur	2.700.398		19.7
506. SK. Geç. 20.Md.Kps.	71.037		1.9
GENEL TOPLAM	9.854.952	Kapsam dışı	22.2.

Kaynak: SSK. 1994 İstatistik yılı s.24.

Yukarıda görüldüğü gibi toplam nüfusun %22.2’si herhangi bir sigorta kapsamına dahil değildir. Tabloda bu oran hesaplanırken sadece sigortalı sayısının esas

¹¹⁰ Osman ALTUĞ, “Gayri Resmi Ekonomik İşlemler Işığında Vergilendirmenin Neresindeyiz?”, İstanbul Sanayi Odası, 1992, s.28.

alınmadığı aylık olanlar ve aile fertlerinin de buna dahil olduğu gözönüne alınırsa sadece çalışanlar açısından bakıldığında kayıtdışı kalanların oranının daha da yükseleceği açıktır. Nitekim sigortalı işçilerin işgücü arzının %20'sini toplu sözleşmeden yararlananlar ise %7,5'ni oluşturmaktadır¹¹¹. Bu durum, küçük bir azınlık dışında ülkemiz iş piyasasındaki işçilerin büyük bir kısmının kayıtdışı kaldığını göstermektedir¹¹².

4.2.2.3.Parasalıcı Yaklaşım

4.2.2.3.1.Sabit Oran Yaklaşımı

Aşağıdaki tabloda sabit oran yaklaşımı ile Türkiye için 1980-92 yılları arasındaki kayıtdışı ekonominin boyutları incelendiğinde 1988 yılı referans alındığından bu yıl için kayıtdışı ekonominin olmadığı varsayılmıştır. Kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı 1980 yılında % 17,8 iken 1981 yılında % 8,7' ye düşmektedir. 1988 yılı referans alındığı için bu oran 0' dır. 1990 yılında % 3,3 olan bu oran 1992 yılında % 1,0' a gerilemiştir.

1988 yılında GSMH rakamlarının kapsayamadığı bir kayıtdışı ekonomi olmadığını gösterecek delil olmadığından, şu aşamada elde edilen sonuçların Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin gerçek boyutlarını ortaya çıkardığı düşünülmektedir.

---

¹¹¹ Güner AKALIN, "Türkiye'de İşgücü Piyasasının Aksaklıkları", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 27, S.4, Aralık 1994, s.22.

¹¹² Osman ALTUĞ, bir çalışmada kayıtdışı istihdamın sayısal olarak 11 milyon kişi olduğunu öne sürmektedir. Bkz. ALTUĞ, *Kayıtdışı Ekonomi...*, s.351.

Tablo: 3 Sabit Oran Yaklaşımına Göre Kayıtdışı Ekonomi

Yıllar	Dolaşım- daki para (C)	Mevduat Miktarı (D)	(CID)	$k=0.110$ k	Dolaşım hızı (V)	Kayıtdışı ekonomi	Kayıt edilen ekonomi	Oran %
1980	217.6	706.8	0.308	77.420	6.837	958.461	5362.0	17.875
1981	280.6	1429.1	0.196	156.538	5.071	629.066	8040.1	7.824
1982	411.8	2267.2	0.182	248.340	4.253	695.253	10699.5	6.498
1983	547.5	2929.5	0.187	320.886	4.341	983.806	1411.0	6.972
1984	735.5	5038.6	0.146	551.909	4.063	745.992	22716.1	3.284
1985	1011.4	8295.7	0.122	908.679	3.908	401.479	35974.7	1.116
1986	1415.1	12514.4	0.113	1370.779	3.750	166.185	52063.5	0.319
1987	2274.7	19495.6	0.117	2135.473	3.515	489.386	76033.4	0.644
1988	3425.6	31273.7	0.110	3425.600	3.771	0.000	130861.0	0.000
1989	6840.5	51141.9	0.134	5601.886	4.107	5087.488	233069.6	2.183
1990	113.775	77817.9	0.146	8523.871	4.579	13065.970	395334.9	3.305
1991	18546.0	141886.0	0.131	15541643	3.955	11881.023	622563.0	1.908
1992	31181.0	258331.0	0.121	28296.577	3.740	10789.015	1072113.8	1.006

Kaynak TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI A.g.e., s. 21

4.2.2.3.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

Türkiye için işlem Hacmi Yaklaşımı ile 1980-92 yılları arasındaki kayıtdışı ekonominin boyutlarını aşağıdaki tabloda görülmektedir. Bu yöntemle bulunan sonuçlar sabit oran yaklaşımı ile aynı olmuştur. Bunun temel sebebi veri yetersizliği nedeniyle para miktarı ve dolaşım hızının her iki yaklaşımda da aynı alınmasıdır.

Tablo: 4 İşlem Hacmin Yaklaşımına Göre Kayıtdışı Ekonomisi

Yıllar	Para miktarı ($M2Y=C+D$)	Dolaşım Hızı (Y) (*)	($Y=M2Y^{AR} V$)	Kayıt edilen Ekonomi (Y_r)	Kayıtdışı ekonomi ($Y-Y_r$)	Oran (%)
1980	924.4	6.837	6320.5	5362.0	958.461	17.875
1981	1709.7	5.071	8669.2	8040.1	629.066	7.824
1982	2679.0	4.253	11394.8	10699.5	695.253	6.498
1983	3477.0	4.341	15094.8	14111.0	983.806	6.972
1984	5774.1	4.063	23462.1	22716.1	745.992	3.284
1985	9307.1	3.908	36376.2	35974.7	401.479	1.116
1986	13929.5	3.750	52229.7	52063.5	166.185	0.319
1987	21770.3	3.515	76522.8	76033.4	489.386	0.644
1988	34699.3	3.771	130861.0	130861.0	0.000	0.000
1989	57982.4	4.107	238157.1	233069.6	5087.488	2.183
1990	89195.4	4.579	408400.9	395334.9	13065.970	3.305
1991	160432.0	3.955	634444.0	622563.0	11881.023	1.908
1992	289512.0	3.740	1082902.8	1072113.8	10789.015	1.000

Kaynak: TEMEL, ŞİMŞEK, YAZICI A.g.e s. 21

İşlem hacmi yaklaşımı ile sabit oran yaklaşımı arasındaki fark dolaşımdaki nakit para ile çek ve senet miktarında işlem hacmi yaklaşımında dikkate alınmasıdır. Çek ve senetlerin göstergesi olabileceği düşüncesiyle ticari vadesiz mevduatda dolaşımdaki paraya ilave olarak, analize dahil edilmiş ve dolaşım hızı tespit edilmek istenmiştir. Ancak bu yaklaşımda beklenen değerlere ulaşamamıştır.

4.2.2.4.Vergisel Yöntemlerle Türkiyede Kayıtdışı Ekonomi

Burada Türkiye’de kayıtdışı ekonomiyi saptarken, denetimler sonucu bulunan matrah farkının beyan edilen matraha oranı, vergiler açısından kayıtdışılığı verecektir. Bu yöntemde vergi denetimlerinin tesadüfi örnekleme göre yapıldığını, denetim elemanlarının vergi kaçığının yoğunlaştığı alanlarda denetim yaptığı göz önüne alınacaktır.

Tablo: 5 Maliye ve Gümrük Bakanlığı Denetim Birimlerince Yıllar İtibariyle Yapılan Vergi İnceleme Sonuçları (1098-91)

İNCELEME		İNCELENEN MATRAH	BULUNAN MATRAHI FARKI
YILI	SAYISI		
1984	33.072	122.552.542.685	147.083.104.253
1985	66.681	299.634.632.093	294.346.583.600
1986	66.550	1.157.302.829.394	1.498.316.601.476
1987	80.264	2.949.622.027.964	764.390.046.998
1988	51.495	3.092.821.270.587	953.239.051.951
1989	47.225	4.286.513.177.399	1.933.445.047.186
1990	108.574	9.969.065.235.158	6.257.503.031.903
1991	78.803	13.754.810.491.219	6.875.621.143.124
G. T	532.664	35.632.322.206.499	18.723.944.880.491

Kaynak: Mali ve Gümrük Bakanlığı, Gelirler Genel Müdürlüğü Vergi İstatistikleri Yıllığı 1982-1991, s. 105

Türk vergi sisteminde beyan esas olduğundan mükellef vergiye tabi gelirini vergi dairelerine beyan etmektedir. Bu beyanlar kişisel hatalar, kanunları yanlış yorumlama, veya mükellefin bilerek hatalı hesaplama yapması nedeniyle doğru olmayabilir. Vergi incelenmesinde mükellef hesapları incelenir ve yanlışlık varsa düzeltilerek matrah farkları bulunur. Bu matrah farkı bize vergi kaçığını, vermektedir. Fakat ülkemizde mükelleflerin ancak % 2-3 oranında bir miktar incelemeye tabi tutulduğundan incelemeye esas alınan miktar oran olarak küçük bir dilim teşkil etmektedir.

Yukarıdaki tabloya göre 1987 yılına ait matrah farkında düşüş gözlenmiş, diğer

yıllarda ise bir artış sözkonusudur. Matrah farkının incelenen matraha oranı ise % 52' dir. Bu ise bize kayıtdışılığı vermektedir. 1991 yılına ait matrah farkı 6.875 milyar, GSYİH oranlandığından 634 392.8 (Milyar) % 1' e tekabül etmektedir¹¹³.

---

¹¹³ Ercan TÜRKAN , Türkiye'de Gelir ve Kurumlar Vergisinin Değerlendirilmesi
D.P.T, Agustos 1994, yıllık programı.

5. BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ ve KAYDA ALINMASINA YÖNELİK ÖNERİLER,

5.1. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri

Çalışmamızın bu kısmında Türkiye'de kayıtdışı ekonominin nedenleri üzerinde durulacaktır. Türkiye'de kayıtdışı ekonominin nedenleri ekonomik, kamu maliyesinden ve sosyal-çalışma hayatından kaynaklanan nedenler olmak üzere üç ana başlık altında incelenecektir.

5.1.1. Ekonomik Nedenler

Ekonomik nedenleri mikro ve maro ekonomik nedenler olmak üzere iki açıdan incelenecektir.

5.1.1.1. Mikro Ekonomik Nedenler

Mikro ekonomik anlamda kayıtdışılığı incelerken kanunun firma ölçeği ile ilgisini analiz etmek yerinde olacaktır. Türkiye'deki işletmelerdeki ölçek büyüklüğü ile ekonomik faaliyetler arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü KOBİ'lerde herşey işletme sahibinin yönetim ve denetimi altındadır. Bu ise kayıtdışı faaliyetlerle ilgili uygun bir ortam sağlamaktadır. İşlemlerin kayıt altına alınması herşeyden önce işletme sahiplerinin kendi güvenlikleri içindir. Büyük işletmelerde gelir-giderler birtakım belgelerle takip edilirken, küçük işletmelerde ise işletme sahibi herhangi bir belge kaydı olmaksızın mal nakit akımını kendisi izlemektedir.

Toplam işletmelerin % 98'ini oluşturduğu ifade edilen KOBİ'lerin, içlerinde bulunduğu koşullara bakıncada kayıtdışılığı zorunlu kılan nedenlerin var olduğunu görmekteyiz. Çünkü KOBİ'ler istihdamın % 45'ini, yatırımların % 27'sini gerçekleşt-

tirirken toplam kredilerin sadece % 3-4'ünü kullanabilmektedir¹¹⁴. Dolayısıyla KOBİ'ler kendi öz sermayelerini kullanmakta olup dış finansman sağlama olanağı yoktur. Fakat son düzenlemelerle Halk Bankası KOBİ'lere % 20-30 faizle 1996 yılında 5 trilyon TL kredi verilecektir¹¹⁵. Bu kredinin KOBİ'lerin kaynak sıkıntısını önemli ölçüde azaltacağı söylenebilir. Gerek yüksek vergi oranları ve gereksede finansman ihtiyaçları KOBİ'leri daha az vergi ödemeye yöneltmektedir. Sayısal olarak, bu denli geniş bir kitlenin vergi yasanına aykırı davranışı ise toplumun tüm kesimlerinde gözlenmekte, bu durum vergi bilincine ve kayıtlı ekonomiye büyük zararlar vermektedir¹¹⁶ KOBİ'lerde finansman ihtiyacının sağlanmasıyla kayıtdışı faaliyet tam anlamıyla önlenemeyecektir. Ancak finansmanın karşılanmasıyla işletmeler hakkında bilgi sahibi olma imkânı artacaktır bu ise kayıtdışı faaliyeti azaltacaktır.

5.1.1.2.Makro Ekonomik Nedenler

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomik politikalarının hedefi büyümedir. Bunu gerçekletirecek, müteşebbüs ve sermaye birikimine ağırlık verilmiştir. Hükümetler Cumhuriyet'in başından beri genel olarak özel birikim ve özel olarak sanayi kesimindeki özel birikimi uyarmak için elverişli toplumsal siyasal ve iktisadi ortamı yaratmak ve bir takım doğrudan destekler sağlamak amacıyla karışmacı bir iktisat politikası izledi. Yönetici kadro tarafından yeğlenmiş olan kapitalist toplumsal gelişme düzeni Türkiye nüfusunun içinden bir işadamları sınıfının yaratılmasını gerçekleştirmektedir¹¹⁷.

Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi amacıyla yapılan bu tercihler, girişimlerin özel kişiler eliyle yapılması sonucu doğurmamış aynı zamanda devlette özel girişim-

¹¹⁴ Nevzat SAYGILIOĞLU, **Ülkemizde Vergi Kayıplarının Boyutları ve Ölçülebilirliği**, İstanbul, Vergi Dünyası Dergisi, Sayı 107, Temmuz 1990 s.13.

¹¹⁵ RADİKAL GAZETESİ, 30 Ekim 1996 s. 15.

¹¹⁶ AYDEMİR Şinasi, **Kayıtdışı Ekonomi Üzerine II...**, s.43.

¹¹⁷ TOSYÖV, A.g.m., s. 26.

cinin yetişmediği alanlarda yatırım yapmıştır. Özellikle günümüze kadar çeşitli saptamalar olmakla beraber bu politikalar devam ede gelmiştir. Ancak, sermaye birikiminin sağlanması ve özel girişimcilerin oluşturulması sürecinde alınan birtakım önlemleri ya da uygulanan teşvikler kayıtdışı ekonomiyi artırmıştır. Bu özel girişimlerin sermaye biriktirme ve büyüme sürecinde gelirlerini kayıtdışına çıkarma girişimlerine hoşgörü ile bakışı sonucunu doğurmuştur. Gerek sermaye birikiminin sağlanması, gereksede özellikle finans piyasalarının gelişmesi, temel tercihler sonucunda, vergi idaresinin kayıtlı ekonominin kayıtdışına çıkmasını engelleyecek en etkili aracı olan servet beyanı müessesesi 1994 yılında kaldırılmıştır¹¹⁸. Servet beyânnamesinin kaldırılması oy al felsefesinin bir numaralı kanıtı olarak değerlendirmek mümkündür¹¹⁹.

Bu bağlamda Türkiye’de kayıtdışı ekonominin boyutlarının artmasının daha çok siyasal nedenlere dayandığını söylemek yanlış sayılmamalıdır. Herkesin vergi mükellefi kılınması demek gayri memnun seçmen kitlesi yaratmak ve bunlardan oy beklemek şeklinde bir çelişkiye düşmek demektir¹²⁰. Her ne kadar hükümetler kayıtdışı ekonomiyi azaltmaya yönelik çalışıyor görünsede siyasi beklentiler bunu engellemektedir. Türkiye’de her kurulan hükümet oy kaygısı içinde ticaret yapmaktadırlar. Doğal olarak bu ise kayıtdışı faaliyetleri önlemeye yönelik çalışmaları azaltmaktadır.

Politikacıların kısa vadeli düşünme alışkanlığını yansıtan bu tür politikalar uzun dönemde milli ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratsada politikacı tarafından uygulanmaya konulur. “İyi politika-kötü iktisat” sloganı politikanın bu miyopluğunu açıklamak için pekiştirilmiştir¹²¹. Yapılan araştırmalara göre; enflasyon oranı ile vergi kaybı arasında gerek mutlak gerekse nispi olarak, bir pozitif ilişkisinin varolduğu

---

118 AYDEMİR, Şinasi, **Kayıtdışı Ekonomi Üzerine (II)**..., s.39 s.27.

119 ALTUĞ, A.g.e., s.27.

120 ALTUĞ, A.g.e., s.375.

121 Savaş VURAL, Anayasal İktisat Beta basım, 1988 s.15’den Guvauntne, 3.D-R. Ewagner, “**public choise And The Conduct Of Representative Government**”, edg. Brell Fand K.G. Elzingg, PUBUE CHOICE AND CONSTITUTIONAL ECONOMICS, London, Jai Press The 1988, s.13-14.

bulunmuştur. Enflasyon oranındaki % 1 düzeyindeki bir artış, eksik, beyan edilir gelir oranında, yaklaşık % 0,14 düzeyinde bir artışı getirmektedir¹²². Dolayısıyla enflasyon kayıtdışı ekonomiyi artırmaktadır.

Enflasyon satın alma gücünü azaltmakta, dar gelirin cebinden enflasyonla vergi alınmaktadır. Enflasyon ortamı diğer konularda olduğu gibi ödencek vergi konusunda da bir belirsizlik yaratmaktadır. Enflasyon döneminde vergi sisteminin sayısal büyüklükleri değiştirilmediği takdirde spesifik tarifeler istisna indirim ve muaflik tutarları ve gelir vergisinin tarife dilimleri aşınacaktır¹²³.

Burada spesifik aşınma mükellef lehine diğer tüm değişkenlerde aşınmada devlet lehine netice verir. Bunların yanında gelir vergisinde sabit varlıklar, stoklar, faiz geliri ve gideri gibi büyüklük dolayısıyla vergilenebilir gelir etkilenecektir.

Türkiye gelir dağılımı açısından bakıldığında en zengin % 20 ilk kesim toplam gelirden % 55 pay almaktadır. Bu ise bize gelir dağılımının bozuk olduğunu göstermektedir¹²⁴. Türkiye dünyada gelir dağılımı ile ilgili (1994 yılı kişisel gelir dağılımını içermektedir) yapılan araştırmaya göre hane halkının en fakiri % 5'inin milli gelirdeki payı % 0,7' dir ve bu ise Kenya, Mali, Bangladeş gibi ülkelerdeki kişi başına geliri eşittir. Hane halkının en zengin % 5'i ise milli gelirden % 23,01 pay almakta, bu ise İrlanda'ya eşit ve Türkiye'nin 18 yıl sonra ulaşacağı gelir seviyesine tekabül etmektedir¹²⁵.

Gelir dağılımının bozukluğu gelir düzeyi düşük insanların sosyal güvenlikten yoksun, kayıtdışı faaliyetlerin yürütüldüğü iş alanlarında çalışmaya yöneltecektir. Çünkü nüfusun % 20'sinin gelirin % 55'i gibi, pay almaları, % 80 üzerinde olumsuz

122 Türkmen DERDİYOK, **Vergi Kaçakçılığını Etkileyen Faktörler**, Mali Yazıları: 38, Ocak-Mart 1993, s.36.

123 TOSYÖV, A.g.m. s.28.

124 Erdal SAĞLAM, **Bu Gelir Dağılımı ile Batı'da Bize Yer Yok**, Hürriyet Gazetesi, 20 Ekim 1996, s.8.

125 Rıdvan KARLUK, **Türkiye Ekeonomisi**, Beta A.Ş., 1995, s.43.

etki yapacaktır. İnsanlar daha fazla gelir elde etmek için kayıtdışı faaliyet alanlarına yönelebileceklerdir.

5.1.2.Kamu Maliyesinden Kaynaklanan Nedenler

Kayıtdışı ekonomi ile vergi gelirleri ters orantılıdır. Kayıtdışı ekonominin arttığı bir ekonomide vergi gelirleri düşer. Diğer durumda ise tersi olur.

Ülkemizde çeşitli mükellefler vergi sisteminden şu veya bu şekilde şikâyet etmektedir. Henüz tam anlamıyla mükellef-devlet uzlaşması sağlanamadığından, böylesi bir ortamda vergilerden şikayetçi olan ve kendi gelirlerini devletin kullanımına aktarmak, istemeyen mükellefler faaliyetlerinin bir kısmını ya da tamamını kayıtdışına çıkararak amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadır. Vergi konusunda uzlaşmanın sağlanmamış olması nedeniyle vergiye karşı koymanın farklı biçimlerde ortaya çıktığı görülmektedir. Vergiye karşı koyma yolları zamana, ekonomik ve sosyal sınıflara göre değişik biçimlerde olabilir. Örneğin büyük sanayici ve işadamları hukuksal yollardan yararlanarak vergiden kaçınma yolunu yeğledikleri halde, küçük ve orta ölçekli işletmeler doğrudan vergi kaçakçılığına başvururlar. Sabit ve dar gelirli ücretliler ise ayaklanmaya yakın yöntemleri seçebilirler¹²⁶.

Türkiye’de daha önce belirtildiği gibi gelir dağılımının bozuk olması alıcı ile satıcının çıkar birliği içine itmektir. Gelir ve Kurumlar vergisinde vergilendirme mükellefi mükellefle kontrol yöntemine dayanmamakta, alıcı ile satıcı devlete karşı çıkar birliği içine girmektedir, çünkü ya satıcı vergi mükellefidir, alıcı vergi mükellefi değildir ya da genellikle olduğu gibi her ikiside vergi mükellefi değildir¹²⁷. Dolayısıyla alıcı ile satıcının çıkarbirliği içinde olması kayıtdışı ekonominin boyutlarını artırmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin oran olarak azalmasında vergi denetiminin çok büyük fonksiyonu vardır. Mükelleflerin bir gün denetlenebileceklerini bilmeleri, yasalara

¹²⁶ TOSYÖV, A.g.m., s.25.

¹²⁷ ALTUĞ, A.g.c., s.324.

uygun davranma eğilimlerini artıracaktır. Ülkemizde vergi inceleme oranı, çeşitli hesaplamalara göre % 3-5 arasında değişmektedir. Zaman aşımı süresi 5 yıl içinde her mükellefin en azından bir defa incelenmesi gerektiği noktasından hareketle, % 20 civarında olması gereken inceleme oranına göre % 3-5 arasında değişen oran düşük kalmaktadır¹²⁸. Dolayısıyla ülkemizde vergi incelemesine maruz kalma riski oldukça düşük kalmaktadır. Riskin düşük kalması mükelleflerin gelirlerini kayıtdışına çıkarma eğilimini artıracaktır.

Türk Vergi İncelemesinin tarihi çok eski değildir. Bu nedenle halkımız vergi incelemesine yabancıdır. Birçok vergi mükellefi vergi incelemesinin mahiyeti hakkında henüz yeterli bilgiye sahip değildir. Çoğunlukla tesadüfen incelemeyle alınan mükellefler ise incelemenin sebebinin bir ihbar veya şikâyetten kaynaklandığını düşünmektedir¹²⁹. Mükelleflerin vergi incelemesi konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması vergi inceleme oranının düşüklüğü ve yapılan çalışmaların kamu oyuna yeterince iletilmemesidir. Bu bağlamda etkin bir vergi denetimi mükelleflerin gelirlerini kayıtdışına çıkarma cesaretini ortadan kaldıracaktır. Vergi denetiminin etkin yapılamamasının vergi daire'lerinin vergi denetimine yeterli zaman ayırmamasından kaynaklandığı belirtilmektedir. Vergi denetiminde birçok boşluğun, koordinasyonsuzluğun olduğu gözlenmektedir. Bilgisayarlaşmanın eksikliği dolayısıyla ekonometrik araştırmalar yerine yaygın denetimler adı altında denetim elemanlarının piyasaya çıktığı ve denetim yapmaya çalıştığı görülmektedir. Bununda etkinliği % 2-3'ler düzeyinde kalmaktadır. Dolayısıyla mükelleflerin önemli bir bölümü nasıl olsa bana devlet uğramaz gibi bir anlayışa kapılarak kayıtdışıya yönelebilmektedir.

Mükellefin vergi kaçırma suçuna bakış açısı ile vergi ödeme gayereti arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Denetimin yetersizliği kadar vergi cezalarının etkinsizliğide kayıtdışıya yol açabilmektedir. Örneğin, gerçekte kaçakçılık suçunun cezası oldukça

128 AYDEMİR, Şinasi, *Kayıtdışı Ekonomi Üzerine (II)*..., s.42.

129 Sakıp ŞEKER , *Vergi İncelemeleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, Mayıs 1993, Yaklaşım Sayı 5, s.56

ağırdır. 6 aydan 3 yıla kadar hapis, bu kadar süreyle meslekten men, Masrafı mükelleften alınmak üzere teşhir, ziyana uğratılan verginin 3 katı kadar para cezasıdır. Cezaların kâğıt üstünde böyle ağır olmasına karşılık yeterince işlemediği görülmektedir¹³⁰. Dolayısıyla vergi nedeniyle hapse giren mükellef sayısı azalmakta kaçakçılık cezasının içtihatlar gereği kusur cezasına çevrilmesi cezaların yeterince işlemediğinin bir göstergesi olmaktadır.

Mükellefin vergi yasalarının ve esas olarakta kamu vicdanının vergi kaçırılmayı basit, sıradan yüzkazartıcı olmayan ve dolayısıyla da hoş görülebilir bir olgu olarak görmesi ekonomik faaliyetlerde bulunanların gelirlerini kayıtdışına çıkarmalarında önemli bir rol oynar¹³¹. Dolayısıyla kimsenin isteyerek vergi ödemeyeceği gerçeği göz önüne alınarak vergi yasalarındaki cezaların etkili kılınması gerekmektedir¹³².

Vergilendirme ortamının belirsizliği mükelleflerin vergi sistemine karşı olan görevini azaltacaktır. Ülkemizde ilk üç yılda bir çıkarılan vergi afları da vergilemede belirlilik ve adalet ilkesine zarar vermektedir.

Ülkemizde çeşitli tarihlerde çıkarılan vergi ayları şöyle sıralanabilir:

- 1) 113 sayılı Af Kanunu (26 Ekim 1960)
- 2) 28.2.1961 gün ve 281 sayılı Bir Kısım Vergi Cezaları ile Gecikmeli Zamlarının Tecil ve Tasfiyesine Dair Kanun.
- 3) 23.2.1963 gün ve 218 sayılı bazı suç ve cezaların Affı Hakkında Kanun
- 4) 13.6.1963 gün ve 252 sayılı Spor Kulüplerinin Oyunculara ve Karşı Kulüplere Şimdiye Kadar Ödenmiş Bulunan Transfer Ücretleri ve Teşvik primlerinden Oluşan Vergi Borçlarının Bir Defaya Mahsus Olmak Üzere Affı Hakkında Kanun
- 5) 5 Eylül 1963 gün ve 325 sayılı Kanun Kamu İktisadi Teşebbüslerinin 1960

---

130 KIRBAŞ, A.g.e., s.20

131 KIRBAŞ, A.g.e., s.20

132 AYDEMİR, A.g.e., s.51.

ve Daha Önceki Yıllarına Ait Bir Kısım Vergi Borçlarının Tasfiyesi Hakkında Kanun

- 6) 16 Temmuz 1965 gün ve 691 sayılı Belediyelerin ve Belediyeye Bağlı Müessese ve İşletmelerin Bir Kısım Borçlarının Hazinece Terkin ve Tahkimim Hakkında Kanun
- 7) 3 Ağustos 1966 gün ve 780 sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun
- 8) 15 Mayıs 1974 gün ve 1803 sayılı Cumhuriyetin 50. yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun
- 9) 2431 sayılı Tahsilatın Hızlandırılması ve Beyandışı Kalmış Servet Unsurlarıyla Vesikasız Emtianın Beyanına ilişkin Kanun
- 10) 2081 sayılı Bazı Kamu Alacaklarının Özel Uzlaşma Yolu ile Tahsili Hakkında Kanun
- 11) 4.2.1985 gün ve 3239 sayılı Kanun (4. madde)
- 12) 3505 sayılı Kanun (Geçici 1. madde)
- 13) 3689 sayılı Kanun (Geçisi 1. madde)
- 14) 3787 sayılı Kanun

Kaynak: Hasan Yalçın, Arif Başer, Türkiye'deki mali aflar vergi sistemi üzerideki etkileri s. 106.

Bu denli vergi affı yasalarının çıkarılması, vergi ödemek istemeyen mükelleflere cesaret kaynağı olmuştur. Çok sık af kanunu çıkarılması bu af kanunlarından beklenen sosyal faydanında gerçekleşmemesine neden olmaktadır.

Özellikle son zamanlarda vergi tahsilatının artırılması amacını taşıyan af kanunlarının sık sık çıkmasına rağmen af kanunlarının çıktığı dönemlerde bile tahsilat oranında önemli boyutlarda artış olmadığı gibi azalmalar bile olmuştur¹³³. Vergi tahsilatının artırılması yönündeki af ayasaları aksine kayıtdışılığı artırmaktadır.

¹³³ Hasan YALÇIN, Arif BAŞER, Türkiye'deki Mali Aflar Vergi Sistemi Üzerine Etkileri, Vergi Dünyası S.173, Ocak 1996, s.110.

1994 yılında 3986 Sayılı Kanun ile bir defaya mahsus olarak getirilen vergiler (Ekonomik Denge Vergisi, Net Aktif Vergisi, Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi ve diğer Vergiler) ile 77 trilyonun üzerinde bir ek vergi tahakkuku sağlanmıştır. Ekonominin ve kamu finansman dengesinin zorunlu kıldığı ancak, büyük bir kısmı mükelleflerin geçmiş dönem beyan ve bilançoları üzerinden alındığı için vergide belirlilik ilkesini zedeleyen bu vergiler mükelleflerin vergi sistemine olan güvenini iyice azaltmıştır¹³⁴. Dolayısıyla ek vergiler konulması, hemde vergi afları çıkarılması vergisel yükümlülüklerini yerine getirmeyen kişilerin kayıtdışıya yönelmesini artıracaktır.

Devlet ile mükellef arasında uzlaşmada muhasebeci ve müşavirlik hizmeti verenlere büyük görev düşmektedir. Mükellefliğin vergi yasalarını uygulamakta güçlük çektiği zamanlarda, sorunların çözümü için başvurduğu muhasebeci ve müşavirlerin, yeterince bilgili olmaması ya da vergiye yaklaşımlarının yasalara uymamak şeklinde olması kayıtdışı faaliyet eğilimini artıracaktır. Serbest muhasebecilerin bir kısmı kendilerinden bekleneni vermemektedirler. Gerek eğitimlerinin yetersizliği gerekse mükelleflerle olan gelenekselleşmiş ilişkileri yasalara uygun çalışmalarını engellemektedir¹³⁵.

3568 Sayılı Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebecilik Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Yasası ile eskiye oranla oldukça iyi adımlar atılmıştır. Kısmende olsa bu yasal düzenlemeyle kayıtdışı faaliyetler denetim altına alınmış. Fakat Yeminli Mali Müşavirlik mesleğine geçiş kolay olduğundan istenilen etkinlik sağlanamamıştır.

Yeminli Mali Müşavirlik mesleği bilgi ve davranış yönünden yüksek kaliteyi gerektirmektedir. İlgili tüm mevzuat, muhasebe ve mali analiz teknikleri gibi konularda uzmanlık, düzeyinde bilgi ve iş ahlâkı ve meslek disiplini konularında uzmanlık, düzeyinde bilgi ve iş ahlâkı ve meslek disiplini konularında özel nitelikleri gerektiren

---

¹³⁴ AYDEMİR, A.g.e., s.64.

¹³⁵ AYDEMİR, A.g.e., s.67.

Yeminli Mali Müşavirlik mesleğine bu niteliklere sahip olmayan kişilerin alınması şimdiden önemli sorunlar yaratmaya başlamıştır¹³⁶. Bu durum mükelleflerin kayıtdışı faaliyette bulunma eğilimi için ortam meydana getirmektedir. Çalışma standartlarını, yetki ve sorumlulukların belli olmadığı bir ortamda çalışan kişilerden, mesleklerinin gereğini yerine getirebilmelerini beklememek gerekir.

5.1.3.Sosyal ve Çalışma Hayatından Kaynaklanan Nedenler

Ülkemizde nüfus artış hızının yüksek olması, kırsal kesimden kente göç olayını doğurmuştur. Ekonomik büyüme oranı büyük bir işsiz kitlesini doğurmuştur. İnsanlar daha az ücret, daha az sosyal güvence daha uygunsuz koşullarda çalışmaya razı olmaları, kayıtdışı olarak yaratılmak istenen istihdam için zemin hazırlamıştır.

Son 15 yıldır kırdan kete göçü hızlandıran ana etmen, kentin işgücü talebi, daveti değildir. Kırsal kesim, nüfusu kentlere sürmektedir. Ancak kentlerde de göçmen nüfusu emecek bir gelişme trende yaşanmaması, kentin sanayi dışındaki sektörlerinde iş arama zorunluluğunu getirmiştir. Yüksek enflasyon karşısında nominal gelir yetersiz kalınca reel gelir azalmaya başlamıştır. Kentte haneye giren reel gelir azalmaya başlayınca ailenin diğer fertleride kaybolan geliri telafi etmek için faal nüfusa katılmıştır¹³⁷. Bu ise sosyal güvenlikten yoksun ve kayıtdışı çalışma ortamında istihdam olmaya itmiştir.

Daha açık bir ifadeyle kente göçen bu insanlar daha çok ticaret ve hizmet sektörlerinde yer alan ve işportacılıktan, dolmuş kahyalığına, otoparkçılıktan, jeton-bilet satıcılığına kadar bir dizi verimsiz faaliyet alanında karnını doyumaya çalışmaktadırlar¹³⁸. Köyden kente göçün profilini incelediğimizde 1985-90 yılları arasında 4.065.173 kişi Türkiye içinde bir yerden başka bir yere göç ettiğini görmekteyiz. En

¹³⁶ AYDEMİR, A.g.e., s.68.

¹³⁷ Mustafa SÖNMEZ, *Kentlerde İşsizlik Çığ gibi Büyüyor*, S.32, Forum Dergisi, Kasım 1995, s.33.

¹³⁸ SÖNMEZ, A.g.m.

çok göç alan iller İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Kocaeli, İçel, Adana, Antalya, Manisa ve Konya olarak sıralanmaktadır¹³⁹. Bu göç, doğal olarak çarpık kentleşme ve işsizliği artırmıştır. Ekim 1990 verilerine göre işsizlik oranı Türkiye için % 7.2'dir. İşsiz sayısı 1.081.487'si erkek 486.791'i kadın olmak üzere 1.764.048'dir. İşsizlik oranı kentsel yerlerde, Türkiye genelinden ve kırsal yerlerden daha yüksektir. Kentsel yerlerde Ekim 1991 itibariyle işsizlik oranı % 10.9'dur. Buna karşılık kırsal yerlerde işsizlik oranları Türkiye genelinden ve kentsel yerlerden düşüktür¹⁴⁰. Netice itibariyle hızlı nüfus artışına ve bazı bölgelerin nispi geri kalmışlığına paralel biçimde boyutları genişleyen çarpık kentleşme olgusu, hukuk sisteminin işletilmemesine dolayısıyla yasadışı faaliyetlerin artmasına sebep olmaktadır.

Sosyal güvenlik primlerinin yüksek oluşu, işverenlerin SSK'na borçlarını artırmakta, bu ise hem sigortalının hem de SSK'nun zararına neden olmaktadır. Prim borçlarına uygulanan gecikme faizleri de asıl borca eklenince durum içinden çıkılmaz hale gelmektedir¹⁴¹. Bu nedenle zor duruma düşen Sosyal Güvenlik Kurumları vecibelerini yerine getiremez hale gelince, bu kurumlara işçinin vecibelerini gününde yerine getiren işvereninde güveni tükenmekte ve sigortalanma eğilimi giderek azalmakta hatta yok olmakta, böylelikle kayıtdışı çalışma adeta teşvik edilmektedir.

İşverenler, maliyetini en düşük seviyede tutmak, çalışanlar ise sosyal güvenliğin en iyi şekilde tesis edilmesini istemektedir. Sigorta primlerinin yüksek olduğu bir ortamda örneğin işveren işçiye 100 Lira verirken, devlete de 100 Lira vermektedir. Bu durum işçilik maliyetini yükseltmektedir¹⁴². Dolayısıyla kayıtdışı istihdam eğilimi artacaktır. İstihdam üzerinde bu aşırı vergi yükü hem kayıtdışı ekonomiyi hemde sermaye yoğun teknolojileri dolayısıyla eşitsizliği davet etmektedir.

---

139 AYDEMİR, A.g.e., s.58.

140 Gülten KUTAL, *Türkiye'de İşsizlik*, Ankara, Özipek-İş Sendikası Yayınları, 1993, s.268.

141 Osman ALTUĞ, *Verginin Tabana Yayılması; Mükellefin Mükellefle Oto Kontrol Sistemi*, Vergi Dünyası S.131, Temmuz 1992, s.62.

142 Osman ALTUĞ, *Kayıtdışı Ekonomi ve İstihdam Paneli*, İstanbul, Özçelik İşfen Eylül 1994, s.27

5.2.Kayıtdışı Ekonominin Kayda Alınmasına Yönelik Öneriler

Çalışmamızın bu kısmında Türkiye’de kayıtdışı ekonominin nedenlerini incelen-
dikten sonra kayıtdışı ekonomiyi kayda olmaya yönelik öneriler üzerinde durulacaktır.
Bir kısım siyasi mekanizmalar tarafından zaman zaman telafi edilen bu önerileri bu
kısmında genel bir tasnifle ekonomik, yasal ve idari düzenlemeler olarak üç ana başlık
altında incelenecektir. Burada sunulacak önerilerin başarı şansı şüphesiz konularda
toplumsal mutabakatın ne ölçüde sağlandığı ve vatandaşlık bilincinin ne ölçüde
gelişmiş olduğuna bağlı olacaktır.

5.2.1.Kayıtdışı Ekonomiye Yönelik Ekonomik Düzenlemeler

Türkiye’de serbest piyasa ekonomisinin tam anlamıyla işlediğini öne sürmek
güçtür. Bu konuda ekonominin kendi kurallarına göre işlemeden kaynaklanan bir
takım problemlerin var olduğu bilinmektedir. Önemli olan serbest piyasa ekonomisinin
gerçek anlamda çalıştırabilmektir. Çünkü serbest piyasa ekonomisinin işlemediği
ortamda fiyatlar suni olarak düşecek veya yükselecek, bu da kayıtdışı faaliyetleri
teşvik edecektir. Buna bir örnek olarak alkolün ülkemizdeki fiyatlamasından
bahsedebiliriz.

Dünyada en iyi alkol imal eden Fransa’da alkolün litre fiyatı 6.500 lira iken,
Tekel’in 25.000 TL/Litre fiyatı uygulaması kaçak alkolü cazip duruma getirecektir.
Bunun yanında alkolün eczacılara 25.000 TL., itiriyatçılara 20.000 TL. sanayicilere
20.000 TL. vb gibi fiyatlarla verilmesi de serbest piyasa ekonomisine aykırı düşer¹⁴³.
Piyasadaki fiyat farklılıkları genel fiyat düzeyini artış yönünde etkilemenin yanısıra
kayıtdışı ekonomik faaliyetlere de sebebiyet verecektir. Dolayısıyla fiyat istikrarının
sağlanması zorunludur. Fiyat istikrarı; bütçe açıklarının giderilmesi, para arzının
kısılması, işsizliğin azaltılması gibi önlemlerle sağlanabilir. Piyasadaki fiyat
istikrarının sağlanmasıyla, enflasyonist yada deflasyonist fiyat hareketlerine meydan

¹⁴³ İZMİR TİCARET ODASI Raporu.

vermeden, yatırım, üretim ve istihdam belli bir düzeyde devam edecektir. Böylece kişilerin kayıtdışı faaliyette bulunma eğilimi azalabilecektir.

Ekonomide fiyat istikrarının sağlanması aynı zamanda ekonomik faaliyetleri rant ekonomisinden reel ekonomiye kaydıracaktır. Ancak bu sağlanıncaya kadar kısa vadede gayrimenkul kıymet artışlarının vergi kapsamına alınması bir önlem olarak düşünülebilir.

Daha önce gelir dağılımının bozukluğu, bölgelerarası gelişmişlik farkları ve güç olgularının ekonomiyi olumsuz etkileyerek kayıtdışı ekonomiye yol açtığı belirtilmişti. Göçün önlenmesi için “kalkınmada öncelikle yöreler” uygulanmasındaki aksaklıkların giderilerek sistemin daha iyi çalışması sağlanmalıdır¹⁴⁴. Bu bağlamda gelir dağılımının daha adil yapılması bölgeler arası gelişmişlik farkı ve göç olgusunu azaltacaktır.

Kayıtdışı ekonominin önemli nedenlerinden birisi olan gelir adaletsizliğini gidermek için çeşitli politikalar önerilebilir. Bu önerilerin başlıcaları şunlar olabilir: Asgari ücretle geçinenlerin sayısının azaltılması, dezavantajlı durumda olan küçük üreticilerin desteklenmesi, faiz oranlarını düşürecek politikaların izlenmesi, bu amaçla bütçe açıklarının makul düzeye çekilmesi, vergiler içinde dolaysız vergilerin payının artırılması, sektörel anlamda dezavantajlı olan tarım kesiminde verimliliğin artırılmasıdır¹⁴⁵.

Köklü değişiklikler gerektiren bu gibi politikaların yanısıra bazen basit düzenlemelerle kayıtdışılığın önlenmesi mümkün olabilmektedir. Örneğin tarım sektöründe pamuk için kilo başına verilecek teşvik priminin ancak borsadan geçen işlemlere verilmesiyle hem tarım kesimi desteklenmiş olacak hem de bu alandaki ekonomik faaliyetlerin bir kısmı denetim altına alınmış olacaktır.

---

¹⁴⁴ TOBB, **Ekonomik Rapor'95**, Mayıs 1996, s.6.

¹⁴⁵ Özcan DAĞDEMİR, **Türkiye Ekonomisindeki Yapısal Değişiklikler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1992.

Ekonomik alanda alınabilecek bütün bu önlemlerin başarı şansı kuşkusuz bu konuda politik çıkarların ne derece hesaba alınmadığına bağlı olacaktır. Özetle, kayıtdışı sektörlerin politik çıkarlar bir tarafa bırakılarak, yani “kötü politika - iyi iktisat” prensiplerini benimseyerek kayıtlı hale getirilmesi gerektiği söylenebilir.

5.2.2.Kayıtdışı Ekonomiye Yönelik Yasal Düzenlemeler

Kayıtdışı ekonominin doğmasında; çok sık değişiklikler yapılmasına rağmen vergi yasalarının, ekonomik hayatı kavramakta yetersiz kalmasının büyük rolü vardır.

Dikkat edilecek olursa yasalar ve bunlara paralel düzenlemeler daima ekonomik olayları geriden takip etmekte bir türlü onlara yetişememektedir. Buna göre önce bir ekonomik olay cereyan etmekte, bundan doğan vergi kaybı tespit edilip önlem alınıncaya kadar başka bir olay gündeme gelmektedir. Yasal düzenlemeler objektif olması ileri dönük ve geniş perspektif içermesi gerekmektedir. Dağınık bir şekilde çeşitli vergi yasalarına serpiştirilmiş, değişiklik gerektiren veya ekleme yapılan hükümler yerine, vergi kanunlarının etkinliğini artırıcı düzenlemelerin bir arada eş zamanlı olarak benimsenip kabul ettirilmelidir¹⁴⁶.

5.2.2.1.Enflasyonun Etkisini Giderici Düzenlerin Yapılması

Varlığı vergilendirmemek için enflasyon vergisine geçilmelidir. Devlet vergii alırken adil olmalıdır¹⁴⁷. Türkiye’de enflasyon olayı bir realite olup, vergi sistemini fazlasıyla etkilemektedir. Başka bir anlatımla enflasyonla vergi arasında iki yönlü bir etkileşim söz konusudur. Vergide etkinlik olmayışının başlıca nedenlerinden birini enflasyon teşkil ederken, enflasyonunda vergi sistemin bozulmasında büyük rol oynamıştır¹⁴⁸. Bu nedenle sistemi bundan devamlı korumak ve para değerleriyle ilgili

¹⁴⁶ Yakup TOKAT, **Vergi Kayıp ve Kaçağını Azaltabilecek Bir Öneri**, Yaklaşım Dergisi, S.21, Eylül 1994.

¹⁴⁷ Osman ALTUĞ, **İş Alemi Kayıtdışı Ekonomi ile Savaşmalı**, s.55.

¹⁴⁸ Aydın AHISKA, **Türk Vergi Sisteminde Verimliliğin Artırılması**, s.14.

düzeltilme çabalarını aralıksız sürdürmek gerekmektedir.

Bugün vergi yasalarımızda, enflasyon etkisini azaltacak bir çok telafi edici düzenleme mevcuttur. Bu konuda yapılan iyileştirmeleri gözardı etmemek gerekir. Ancak zaman içinde ortaya çıkabilecek ihtiyaçlara da cevap verilmeye devam edilmelidir¹⁴⁹. Sabit kıymetlerin yeniden değerlendirilmesi, gayrimenkul ve iştirak hisselerinin satışından doğan kârların hesaplanmasında kullanılan ölçüler, stokların değerlendirilmesinde LIFO (last In First Out - son giren ilk çıkar) yönteminin kullanılması gibi düzenlemelerde asgari ücret ve yeniden değerlendirme katsayısına endekslenmiş parasal değerler enflasyonun vergilemeye esas alınan ölçüler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltıcı niteliktedir¹⁵⁰. Ayrıca Öz sermayeye faiz hesaplanıp bu faizlerin gider yazılabilmemesine olanak tanıyan düzenlemelerde öngörülmesi fakat bu düzenleme vergi gelirlerini azaltacağını gözden uzak tutmamak gerekir.

Enflasyon muhasebesine aşamalı olarak geçilmeli enflasyonun yarattığı nominal gerçek olmayan gelir artışları vergi dışı bırakılmalıdır. Bu çerçevede esas alınacak enflasyon muhasebesi sisteminin gerçek olmayan gelirlerin vergilenmesini önleyeceği gibi, gerçek olmayan giderlerin (faiz giderleri vb) vergi matrahından düşülmesini de önleyecek niteliğe sahip olması gerekmektedir¹⁵¹. Bu uygulamalarla enflasyon vergisi ödemek suretiyle servetlerinde azalma yaratmak istemedikleri için faaliyetlerini kayıtdışı yollara kaydıran yükümlülerin kazanılması hedeflenmelidir.

---

¹⁴⁹ Osman PEHLİVAN, **Vergi Politikasının Etkin Kaynak Kullanımı ve İstikrarlı Büyüme Üzerindeki Rolü**, İstanbul, Vergi Dünyası Dergisi, S.136, Aralık 1992.

¹⁵⁰ AYDEMİR, A.g.e., s.162.

¹⁵¹ CESUR, YETKİNER, A.g.m., s.76.

5.2.2..2.Vergi Tabanının Genişletilmesi ve Vergi Oranlarının Düşürülmesi

Ücretliden sanayiciye her kesim vergi oranlarının yüksekliğinden şikayetçidir. Daha önceden Laffer eğrisinde değinildiği gibi vergi oranları belli bir düzeye kadar arttırıldığında vergi tahsilatı da artmakta, ancak bir noktadan sonra vergi oranlarını arttırmak vergi gelirlerinde azalmaya sebebiyet verecektir. Türkiye açısından bunun geçerliliği tartışma konusudur. Bu teoriden hareketle KDV oranının azaltılması durumunda da tahsilatın artırılabilceği ileri sürülebilir. Özellikle sanayi ve ticaret üzerinde nisbi fiyatları çarpıtılarak yanlış kaynak tahsisine ve kayıtdışılığa yol açan gelir vergisi, kurumlar vergisi ve katma değer vergisi üçlüsünün yükü, vergi tabanının genişletilmesi ve tarifelerin yükseltilmesi ile azaltılmalıdır. Bu bağlamda vergi tabanının geliştirilmesi vergi oranlarındaki indirimden daha fazla öneme haizdir. Faal nüfusunuzun 1994 yılında 38.4 milyona ulaşmasına karşın gelir vergisi mükelleflerinin 8 milyon civarında kalmış olması kayıtdışı ekonomi, kamu açıkları ve enflasyon gibi önemli sorunları beraberinde getirmektedir. Seçmenlerin ülkemizde olduğu gibi büyük bir çoğunluğunun vergi mükellefi olmaması yukarıda sayılan sorunların çözümünü güçleştiren bir başka olgudur¹⁵². Bu bağlamda kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin tespit edilerek bu konuda yapılacak yasal düzenlemelerle bunlarında kayıt altına alınması kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Bu durum ekonomiyi düzeltmeye yönelik tedbirlerinde başarı şansını arttıracaktır. Nitekim en son uygulanan istikrar tedbiri olan 5 Nisan kararlarının en önemli eksikliği, başlangıçta yeni vergi yasalarınca desteklenmemiş olması, özellikle de kayıtdışı sektörün vergilendirilmemiş olmasıdır¹⁵³.

Vergi tabanının genişletilmesi gibi vergi oranlarının düşürülmesinde kayıtdışı ekonomiyi azaltacağı belirtilmişti. Ancak vergi oranlarının azaltılması görüşüne katılmayanların varlığında bir gerçektir. Bu konuda daha net bir görüşe sahip olmak

¹⁵² AKALIN, A.g.m., s.33.

¹⁵³ M. İlker PARASIZ, **5 Nisan İstikrar Kararlarının Nedenleri ve Olası Etkileri**, Busiad Yayınları, No. 13, s.32.

Türkiye’de uygulanan vergi oranlarını gözden geçirmekle mümkündür.

5.2.2.2.1. Gelir Vergisi Dilim ve Oranları

Türkiye’de 1960’tan beri artan oranlı gelir vergisi tarifesi uygulanmaktadır. Artan oranlılıkta gözetilen fayda, vergilemede ödeme gücü, adalet ve eşit fedakarlık ilkelerine uygun ortam hazırlamaktır.

Gelir vergisinde 1961-93 yılları arasında uygulanan farklı tarife 15’dir. 1961-80 döneminde uygulanan tarifelerin en önemli özellikleri, ilk dilime isabet eden vergi oranının % 10 gibi düşük bir seviyede olması, tarifenin yükseklik farkının büyük olması ve tarifenin çok uzun bir süre değişmeden aynen uygulanmasıdır. 17 yıl süre ile uygulanan ikinci tarife 1970’li yıllarda başlayarak yüksek enflasyon nedeniyle düşük ve orta gelirliler için ağır bir yük getirmiştir¹⁵⁴.

Tablo 6’ya bakıldığında 1987-93 döneminde 1981-86 döneminin aksine vergi oranları ve dolayısıyla yükseklik farkı değişmemiş, ancak vergi dilimleri her yıl yeniden düzenlenmiştir. 1987 yılında ilk dilim 3 milyon TL iken, 1993 yılında 32 milyon TL’ye çıkmıştır.

Gelir vergisi tarifesinde ilk vergi diliminin neye göre belirleneceği önemlidir. Bir çok görüş asgari ücretin vergi dilimlerinin belirlenmesinde kullanılmasıdır. Asgari ücretin vergi dışı bırakılması konusunda yoğun bir istek vardır. Fakat bunun vergi gelirlerini önemli ölçüde azaltacağı düşüncesiyle uygulama olanağı bulunamamıştır.

---

154 TÜRKAN, A.g.m., s.3

Tablo: 6 Gelir Vergisi Tarifesinin Gelişimi

1961-1962		1963-1980			
Gelir Dilimi (Bin TL)	Vergi Oran (%)	Gelir Dilimi (Bin TL)	Vergi Oranı (%)		
2.5	10	2.5	10		
10	20	5	15		
25	30	10	20		
55	40	25	25		
125	50	55	35		
282,5	60	115	45		
500	70	265	55		
500+	60	490	60		
		715	65		
		1000	68		
		1000+	60		

Gelir Dilimi (Bin TL)	1981	1982	1983	1984	1985
	Vergi Oranları (%)				
1000	40	39	36	30	25
3000	45	44	41	35	30
5000	50	49	49	43	38
10000	60	59	59	53	48
15000	70	69	69	63	58
25000	75	74	74	68	63
25000+	66	65	65	60	55

Vergi Oranı(%)	1986-87	1988	1989	1990	1991	1992	1993
	Gelir Dilimleri (Bin TL)						
25	3000	5000	6000	80000	12000	200000	32000
30	60000	10000	12000	16000	24000	40000	64000
35	12000	20000	24000	32000	48000	80000	128000
40	24000	40000	48000	64000	96000	16000	256000
45	48000	80000	96000	128000	192000	320000	512000
50	48000+	80000+	96000+	128000+	192000+	3200000+	512000+

Kaynak: Ercan TÜRKAN, Türkiyede Gelir ve Kurumlar Vergisinin Yapısal Değerlendirilmesi s. 9

5.2.1.2.2.Katma Değer Vergisi Oranları

Kayıtdışı faaliyetlerin en aza indirilmesinde dikkat edilecek husus işlem yapıldığında belge düzenlemesidir.KDV belge düzenlenmesinde en büyük işleve sahiptir. Fakat alıcı ile satıcı arasındaki çıkar ilişkisi belge düzenlenmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu ise kayıtdışı ekonomide artış eğilimini doğuracaktır. Bu sebeple KDV oranlarının düşürülmesi belge düzenlemesine ilişkin çıkar ilişkisini ortadan kaldıracaktır. Bu konuda daha net bir görüşe sahip olmak yıllar itibariyle, çeşitli mal ve hizmetler için uygulanan KDV oranları gözden geçirmekle mümkün olacaktır.

Tablo: 7 Yıllar İtibariyle, Çeşitli Mal ve Hizmetler İçin Uygulanan KDV Oranları

YILLAR	İhraç Ürünleri	Temel Gıda	Bazı Mal ve Hizmetler (1)	Lüks Mallar	Petrol Ürünleri (2)	Genel Oran
1985	10	0	10	10	10	10
1986						
Ocak-30 Haziran	10	0	10	10	10	12
Temmuz-Aralık	1	0	5	12	12	12
1987	1	0	5	12	12	12
1988						
Ocak-31 Ekim	1	3	5	15	12	12
Kasım-Aralık	1	3	5	15	10	10
1989	1	3	5	15	10	10
1990						
Ocak-15 Ekim	1	3	5	15	10	10
16 Ekim-30 Kasım	1	5	5	20	12	12
Aralık	1	6	6	20	12	12
1991	1	6	6	20	12	12
1992	1	6	6	20	13(3)	12
1993						
Ocak-31 Ekim	1	6	6	20	13	12
Kasım-Aralık	1	8	8	23	15	15
1994	1	8	8	23	15	15

- (1) Doğal gaz teslimi, ödeme kaydedici cihazlar, gazete, dergi, kitap ve benzeri yayınların yer aldığı liste 22.9.1990 tarih ve 90/919 sayılı Karar ile 15 Ekim 1990 tarihinden geçerli olmak üzere temel gıda maddelerinin yer aldığı II sayılı listeye diğer mal ve hizmetler adı altında B bendi olarak ilave edilmiştir.
- (2) 27.12.1991 tarih ve 91/2545 sayılı Karar ile 1.1.1992 tarihinden geçerli olmak üzere petrol ürünlerinin yer aldığı IV sayılı liste oluşturulmuş ve bu liste 27.10.1993 tarih ve 93/4932 sayılı Karar ile 1 Kasım 1993 yılından itibaren yürürlükten kaldırılmıştır.
- (3) Petrol ürünleri içinde KDV oranı 1.1.1992-29.2.1992 tarihleri arasında yüzde 13,5 olarak uygulanmıştır.

Kaynak: Birol AYDEMİR, Türkiyede KDV Uygulamasının Değerlendirilmesi ve Etkif KDV Oranlarının Hesaplanması, Ankara, DPT, Mart 1995, s. 26.

Tablo 7’de görüldüğü gibi 1985 yılından 1986 Temmuz ayına kadar KDV’de tek oranlı (%19) uygulanmış, bu tarihten sonra oran farklılaştırılmasına gidilmiştir. 1993 Kasım ayından itibaren % 15 olarak uygulanmaya başlanmıştır. 1994 yılında lüks mallarda oran % 23 temel gıda da ise % 8 uygulanmıştır. 1.1.1985 tarihinden 1.3.1995 tarihine kadar 14 farklı oran uygulanmış, bu ise farklı vergi oranına tabi mallar satan mükelleflerin satışlarını genellikle düşük orana tabi mallar şeklinde göstererek satışlarını kayıtdışı tutma eğilimini artırmıştır. Dolayısıyla kayıtdışı faaliyetlerin önlenmesi, ücretli emekli ve diğer gelir vergisi mükelleflerine vergi iadesi uygulaması, yazar kasa sistemi, özel usulsüzlük cezaları uygulaması, yaygın ve yoğun vergi kontrolleri yapılması ve vatandaşların televizyon aracılığıyla belge istemeye özendirilmesi gibi önlemlerin alınmasıyla sağlanacaktır¹⁵⁵.

Yukarıda değinildiği gibi KDV oranlarının yüksekliği belge düzenlenmesinde çıkar ilişkisini spot piyasalardan alış-veriş sonucunu doğuracağından kayıtdışı eğilimi artıracaktır. Dolayısıyla KDV oranlarının düşürülmesi kayıtdışı ekonominin önlenmesinde olumlu bir adım olacaktır.

5.2.1.2.3.Kurumlar Vergisi Oranları

Vergi oranlarının yüksek olması Kurumlar Vergisi mükelleflerinin de tepkisine sebep olmakta ve bu oranların düşürülmesi yönündeki talebi artırmaktadır. Bu konuda Kurumlar vergisi oranlarına gözden geçirmek isabetli saptama yapmak için gerekli olacaktır.

---

¹⁵⁵ Birol AYDEMİR, *Türkiye’de KDV Uygulamasının Değerlendirilmesi ve Efektif KDV Oranlarının Hesaplanması*, Mart 1995, Ankara, s.61-63

Tablo: 8 Kurumlar Vergisi Oranları

Dönem	Sermaye Şirketleri+Kooperatifler Kurumlar Vergisi Oranı (%)	Gelir Vergisi Stopajı (%)	Diğer Kurumlar Kurumlar Vergisi Oranı (%)
1950-1059	10	10	35
1960-1967	20	20	35
1968-1979	25	20	35
1980-1981	50	Vergi Alacağı (1/2)	35
1982-1984	40	Vergi Alacağı (1/3)	40
1985-1993	46		46 (x)

Kaynak: Ercan TÜRKAN, Türkiyede Gelir ve Kurumlar Vergisinin Yapısal Değerlendirilmesi... s. 20.

Tablo 8’de görüldüğü gibi kurumlar vergisi uygulamasının 1950 yılından bu yana gelir vergisinde olduğu gibi müterakki bir tarife yerine düz oranlı tarifeler uygulanmıştır. 1980’li yılların başına kadar kurumlar vergisi oranları kurum türlerine göre farklılaştırılmış ve kurumlar vergisine ilave olarak gelir vergisi kesintisi yapılmıştır. 1950-84 döneminde sermaye şirketleri ve kooperatifler için % 10-50 oranında kurumlar vergisi uygulanırken, diğer kurumlar için vergi oranı % 35 olarak uygulanmıştır. 1982 yılından itibaren bütün kurumlar için tek bir oran uygulamaya başlamıştır¹⁵⁶. Yüksek vergi oranı belirleyerek bir kısım mükelleflerin bazı istisna ve indirimlerle, bir kısım mükelleflerinde vergi kaçırması suretiyle fiili vergi oranını düşürmesine yol açmaktansa, yasalarda yerlerin kaldırılması daha sağlıklı bir vergilendirme ortamı yaratacaktır.

¹⁵⁶ TÜRKAN, a.g.m., s.20.

5.2.1.2.4.Emlak Vergisi ve Tapu Harcı Oranları

Emlak vergisi ve tapu harcı oranlarının düşürülmesi kayıtdışı ekonominin kayda alınmasını ve kişilerin doğru beyanda bulunmasını olumlu yönde etkileyecektir. Örneğin, konut alım satımlarında bedel düşük gösterilmekte ve böylece taraflar daha az harç ödemektedirler. Gerçek satış bedelinin çok düşük gösterilmesi sonucu; katma değer vergisi, gelir, kurumlar ve emlak vergisi de eksik ödenmektedir. Emlak Vergisi ve harç oranlarının düşünülerek alıcı ile satıcı arasındaki çıkar birliğini en aza indirerek kayıtdışı bırakma eğilimi azaltılabilecektir. Bu konuda daha somut bir saptama için Tapu Sicil Müdürlüklerinde gerçekleşen işlem değer ve harç miktarının gözden geçirmekle mümkün olacaktır.

Tablo 9’da görüldüğü gibi 1994 yılında Tapu Sicil Müdürlüklerinde 995.234 satış işleminde 171.700 Milyon TL değer bildirim yapılmış ve 4.625 Milyar harç tahsil edilmiştir. Aynı yıl 68.238 ipotek işleminde bildirilen değer 215.595 milyar TL’dir. Emlak vergi değerleri satış işlemlerinde son derece düşük iken, ipotek işlemlerinde gerçeğe yakın değer kullanılmaktadır. Dalayısıyla vergi ve harç oranlarının düşünülmesi tahsil edilen harç ve vergi miktarını artıracak bu ise kayıtdışı eğilimi azaltabilecektir.

Ülkemizde büyük ölçüde olduğu anlaşılan vergi kayıp ve kaçakçılığının vergi oranları ve vergi dilimleri ile ilgili sebeplerini ve vergi gelirlerinin düşüklüğünü göstermek amacıyla Türkiye büyüklükleri tabloda gösterilecektir.

Tablo: 9 Tapu Sicil Müdürlüklerinde Gerçekleşen İşlem Değer ve Hane Miktarları

(TÜRKLER, TÜRK VE YABANCI VE YABANCILAR ARASINDA)

1994 YILI TÜRKİYE TOPLAMI

İŞLEM ÇEŞİDİ	İŞLEM ADEDİ	DEĞER (BİN TL)	HARÇ TUTARI (BİN TL)
SATIŞ	995.234	171.700.412.206	4.625.781.428
BAĞIŞ	11.730	1.131.507.661	15.940.319
ÖKBA	3.863	185.589.423	9.332.374
TAKSİM	37.572	3.927.796.082	30.571.104
İNTİKAL	138.523	9.562.151.545	67.917.297
İPOTEK (ŞAHSİ)	68.238	215.595.033.949	856.184.043
İPOTEK (ZİRAİ)	110.991	32.266.963.684	130.159.692
KONUT İPOTEĞİ	24.836	50.130.077.381	44.922.787
İPOTEK TERK (ŞAHSİ)	149.425	766.718.323.433	12.233.588
İPOTEK TERK (ZİRAİ)	120.137	14.360.993.622	5.382.860
CİNS TAHSİSİ	30.650	10.230.630.275	73.780.562
DİĞER TAHSİSLER	39.813	3.186.386.413	17.278.677
KAMULAŞTIRMA	26.780	2.533.993.689	9.907.401
DİĞER İŞLEMLER	417.449	32.777.754.001	179.689.663
İMAR UYGULAMASI	13.314	2.933.304.093	15.962.067
TOPLAM	2.188.555	1.317.230.017.457	7.095.204.869

Kaynak: Şinasi AYDEMİR, Türkiyede Kayıtdışı Ekonomi... s. 187.

Tablo: 10'da görüldüğü gibi 1986 yılında Türkiye en düşük gelir vergisi oranının, İrlanda hariç ve en yüksek olduğu ülkedir. Ülkemizde en düşük gelir vergisi oranı OECD ülkeleri ortalamasının yaklaşık 10 puan üstündedir. En yüksek gelir

vergisi oranı olarak ise OECD ortalamasından 1 puan düşüktür.

Tablo: 10 OECD Ülkelerinde Gelir Vergisi Oranları

Ülke Adı	1986			1992			1985	1991
	En Düşük (Oran(%))	En Yüksek Oran (%)	Gelir Dilimi Sayısı	En Düşük Oran (%)	En Yüksek Oran (%)	Gelir Dilimi Sayısı	Gelir Vergisi / GSYİH (%)	
ABD	11	50	14	15	31	3	10,2	10,4
Almanya	22	56	-	19	53	-	10,9	10,6
Avustralya	24	57	5	22	48	7	13,6	12,1
Avusturya	21	62	10	10	50	5	9,9	9,2
Belçika	24	72	12	22	55	7	16,3	13,6
Danimarka	20	45	31	22	40	3	24,5	25,8
Fillandiya	6	51	11	7	39	6	17,4	18,3
Fransa	5	65	12	5	57	12	5,7	4,8
Hollanda	19	72	9	13	60	3	8,5	12,3
İngiltere	29	60	6	25	40	2	10,0	10,3
İrlanda	35	58	3	29	52	3	11,9	12,1
İspanya	8	66	34	20	53	16	5,7	8,1
İsveç	4	50	10	20	20	1	19,4	18,2
İsviçre	1	13	7	1	13	14	11,2	10,6
İtalya	12	62	9	10	50	7	9,2	15
Japonya	11	70	15	10	50	5	6,8	8,3
Kanada	6	34	10	17	29	3	11,6	15,2
Lüksemburg	12	57	21	10	56	24	13,2	10,8
Norveç	3	40	8	8	13	2	10,6	12,1
Portekiz	2	20	11	?	?	4	?	6,3
Türkiye	25	55	7	25	50	6	5,5	8,4
Yunanistan	10	63	18	18	50	9	4,9	4,8
Y. Zelandya	17,5	57	6	24	33	2	20,0	16,2
OECD ort. (*)	14,9	56	11,5	16,9	44,9	6,9	12,2	12,1

Kaynak: TÜRKAN. E. Türkiye'de Gelir ve Kurumlar Vergisi.. s. 10 (*) s.18. (Türkiye hariç)

Ancak Türkiye'de 7 olan gelir vergisi dilimi sayısı OECD ortalaması olan 11.5'ten 4,5 puan daha düşüktür. 1992 yılında Türkiye en düşük gelir oranının en yüksek olduğu OECD ülkesi arasındadır. Yaklaşık olarak ortalamanın 8 puan üzerinde yer almaktadır. Sözkonusu yılda Türkiye, en yüksek gelir vergisi oranı olarak ortalamanın yaklaşık 5 puan üstündedir. gelir vergisinin GSYİH içindeki payına bakıldığında 1980, 1991 yıllarında OECD ülkelerinde bu pay yaklaşık % 12,2 iken Türkiye'de % 5.5, %8.4 olarak gerçekleşmiştir. (Tablo: 11)

Aşağıdaki tabloya göre; kurumlar vergisi oranları açısından Türkiye, 1986 ve

1992 yıllarında OECD ülkeleri ortalamasının oldukça üzerinde oranlara sahip görülmektedir. Bu yüksek oranlara rağmen, kurumlar vergisinin GSYİH içindeki payı 1980, 1990 yıllarında OECD ülkelerinde, ortalama olarak % 2.8, % 3.0 iken Türkiye'de ancak % 0.9 ve % 1.9 olmuştur. (tablo 11)

İstisna muafiyet ve indirim gibi uygulamalar vergi gelirlerinde büyük ölçüde erazyona neden olmaktadır. KDV istisnasının KDV'den arındırılmış KDV matrahına (istisnalar dahil) oranı, 1989-90 1991 yıllarında yaklaşık % 42'dir¹⁵⁷. Kurumlar vergisinde ise indirim ve istisnaların vergiye tabi kurum kazancına oranı 1986 yılında % 27.9 iken 1991 yılında % 56.1 olmuştur. Yasal Kurumlar vergisi oranının % 49.2 olmasına karşılık, efektif kurumlar vergisi oranı, bu istisna ve indirimlerinde etkisiyle son yıllarda % 26 kadar gerilemiştir¹⁵⁸. Yapılan çalışmaları yatırım ihracat ve döviz kazandırıcı faaliyetlerle ilgili kurumlar vergisi istisnalarının ise hemen tamamının etkin olmadığını ya da etkinlik derecesinin düşük olduğunu göstermektedir¹⁵⁹. Dolayısıyla kurumlar vergisi mali bir araç olma özelliğini kaybederek ekonomik bir önce haline gelmiştir.

1985 yılında % 10 olan genel KDV oranı 1994 yılında % 15 olmuştur. Farklı oran sayısının çokluğu uygulanmayı güçleştirmektedir. Yeni düzenlemelerden kaynaklanan karışıklıklar vergi kayıp ve kaçığına yol açacaktır.

Vergi oranlarının yeniden değerlendirilmesi gerekir. Vergi oranlarını indirme vergi gelirlerini azaltmaz aksine arttıracaktır¹⁶⁰.

---

157 AYDEMİR Birol, *Türkiye'de KDV Uygulamasının...*, s.61-63.

158 ILGIN A.g.e., s.114.

159 TÜRKAN, A.g.m., s.107.

160 Zeynep ARIKAN, *Kayıtdışı (Vergilenmeyen) Ekonomi*, Banka ve Ekonomik Yorumlar Vergisi, Ekim 1994.

Tablo: 11 OECD Ülkelerinde Kurumlar Vergisi Oranları

Ülke Adı	1986	1992	1980	1990
ABD (1)	15/18/30/40/46	34	3,0	2,2
Almanya	56	50/36	2,1	1,8
Avustralya	49	39	3,5	4,3
Avusturya	30/40/50/55	30	1,5	1,4
Belçika (2)	45	39	2,5	2,9
Danimarka	50	34	1,5	1,5
Fillandiya (2)	33	19	1,5	2,1
Fransa	45	34	2,1	2,3
Hollanda	42	40/35	2,9	3,4
İngiltere (2)	35	33	2,9	4,0
İrlanda	40/50	40/10	1,5	1,8
İspanya (2) (3)	35	35	1,2	3,0
İsveç	52	30	1,2	1,8
İsviçre	4/10	4/10	1,8	2,1
İtalya	36	10	2,4	3,9
Japonya (2)	43	38	5,5	6,8
Kanada (2) (4)	36	29/24	3,7	2,6
Lüksemburg	40	33	7,6	7,9
Norveç	28/23	0/28	6,2	4,1
Portekiz	42/47	36	?	2,6
Türkiye (5)	46	46	0,9	1,9
Yunanistan	49	46/50	1,1	2,0
Y. Zelandı	45	33	2,6	2,4
OECD ort.	40,3	31,3	2,8	3,0

- 1) Geliri \$ 100.000 ile \$ 333.000 olanlara % 5 ilâve vergi vardır.
- 2) Karı beırlri bir tutarın altında olan küçük işletmelerde indirimli oran uygulanmaktadır.
- 3) Vergi oranı kooperatiflerde % 20, kar amacı olmayan kuruluşlarda % 25, bazı finansal kuruluşlarda % 1'dir.
- 4) Vergi oranı imalat sektöründe % 24, diğer sektörlerde % 29'dur.
- 5) Kalkınmada öncelikli yörelerde indirimli olar uygulanmaktadır.

Kaynak: Ercan TÜRKAN, Türkiye'de Gelir ve Kurumlar Vergisini Değerlendirilmesi DPT. Ağustos 1994, s. 27-36.

Sonuç olarak vergi oranlarının yüksekliği gerçek gelirlerin beyan edilmemesine gerekçe oluşturmaktadır. Bu nedenle K.D.V. Gelir Kurmlar, emlak vergisi ve tapu harcamalarının tekrar gözden geçirilerek mümkün olan lde aşağıya çekilmelidir. Faaliyetlerini kayıtdışında bırakanların söz konusu faaliyetleri belgelendirmeleri halinde karşılaşacakları vergi yükü ürkütücü olmaktan ıkarılmalıdır¹⁶¹. Bu nlemler ülkedeki tüm ekonomik faaliyetlere ilişkin bilgilerin elde edileceği geçiş dönemi ile ilgilidir.

5.2.2.3.Götürü Mükelleflerde Kayıtdışılığın nlenmesi

Götürü mükellefiyette gözönüne alınan nokta, küçük işletme sahiplerinin gerekli defter ve hesapları tutmaları olanağının bulunmamasıdır. Okuma yazma bilmemeleri ihtimali de dikkate alınırrsa, etin ve karışık, defter ve muhasebe usullerini uygulamayacakları gibi envanter işlerini yapamayacak olan mkelleflerdir¹⁶².

Bu mükellef grubunun içinde çok fazla kazanç elde etmesine rağmen götürü usulde vergilendirilenler olduğu gibi, çok az kazanç elde eden mükelleflerde bulunmaktadır. Belge düzeninde eksiklik sonucunda, genel vicdanı rahatsız eden bir şekilde binlerce mükellef gtrlkte kalmaya devam edebilmektedir. Bu mükellef grupları bugün plakası 1 milyar lira civarında bir parayla satılan taksi ve dolmuşlar ile araba tamircileridir¹⁶³. Dolayısıyla mevzuatta yapılan düzenlemelerle kimlerin götürü vergi mükellefi olacağına ilişkin iyi kıstaslar getirilmelidir. Bu konuda daha net bir görüşe sahip olmak için asgari ücretlilerin vergilendirilmesiyle götürü mükelleflerin vergilendirilmesi karşılaştırıldığında daha somut bilgi sahibi olunabilecektir.

---

¹⁶¹ CESUR, YETKİNER, **Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilmesine Yn neri...**, s.76.

¹⁶² Akif ERGİNAY, **Vergi Hukuku**, Ankara, Sabaş Yayın 14. Baskı 1990, s.160.

¹⁶³ Emin ÖZDEMİR, **Kayıtdışı Ekonomi ve Alınması Gereken nlemler**, Vergi Sorunları Dergisi, s.10.

Tablo 12

Götürü vergilerle ilgili veriler
(Cari fiyatlarla)

	Mükellef sayısı	Götürü vergi tahsilatı milyar TL	Mükellef başına yıllık götürü vergi tahsilatı TL
1988	884.686	76	85.960
1989	907.619	99	109.076
1990	908.892	161	177.138
1991	969.988	210	216.497
1992	1.010.432	496	490.879
Genel	1.000.778	962	961.252
Toplam		2.004	

Tablo 13

Asgari ücretle ilgili veriler
(Cari fiyatlarla)

	Aylık asgari ücret TL	Asgari ücretli bir kişinin yıllık gelir vergisi TL	Asgari ücretli bir kişi götürü mükellef bir kişiye göre kaç kat fazla vergi ödemiş
1988	126.000	261.960	3.04
1989	225.000	481.500	4.41
1990	414.000	910.440	5.13
1991	801.000	1.808.460	8.35
1992	1.449.000	3.246.540	6.61
1993	2.497.000	5.693.844	5.92

Tablo 14 **Asgari ücrete göre eksik alınan götürü vergi**
(Milyar TL)

	Asgari ücrete göre olması gereken götürü vergi Cari fiyatlarla	Asgari ücrete göre eksik alınan götürü vergi Cari fiyatlarla	Asgari ücrete göre eksik alınan götürü vergi 1994 fiyatlarıyla
1988	231	155	3.04
1989	4360	337	4.397
1990	827	666	5.607
1991	1.753	1.543	8.827
1992	3.279	2.783	9.517
1993	5.976	4.735	1.417
Genel toplam	12.223	10.219	42.40

Kaynak: (Tablo: 12, 13,14) Türkan ARIKAN, Altı Yılda Götürü Vergilerde 42.4 Trilyon TL. Vergi Erezyonu, Dünya Gazetesi 4.4. 1995, s. 21.

Tablo 12 ve Tablo 13 karşılaştırıldığında, mükellef başına yıllık ortalama götürü vergi tahsilatı ile, asgari ücretin yıllık vergi tahsilatı arasında önemli farklar olduğu görülmektedir. Asgari ücretli bir kişinin götürü mükellef bir kişiye göre 1988 yılında 3.04 kat, 1989 yılında 4.41 kat 1990 yılında 5.13 kat, 1991 yılında 8.35 kat, 1992 yılında 6.61 kat, 1993 yılında 5.92 kat daha fazla yıllık vergi ödediği görülmektedir.

Tablo 14'de bakıldığında, altı yılda asgari ücrete göre cari fiyatlarla toplam 10.2 trilyon lira götürü vergi eksik alınmıştır. 1994 fiyatlarıyla asgari ücrete göre toplam 42.4 trilyon liralık götürü vergi eksiktir. Bu bize götürü mükellefiyette kayıtdışılığı vermektedir.

Götürü mükelleflerle kayıtdışı ekonominin önlenmesi için Maliye Bakanlığınca kullanılacak yetki ve belge düzeni içinde sokulması gerekmektedir.

5.2.2.4.Vergi Yasalarına Uymamanın Yaptırımları İyi Tanınması ve Uygulanması

Ülkemizde vergi yasalarında yer alan cezalar aslında çok ağırdır. Kaçakçılık cezası kaçırılan verginin üç katıdır. Ayrıca hapis cezasıda vardır. Gerek hapis cezası, gerek para cezası çeşitli şekillerde uygulama dışı cezalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hapis cezasının, suçun iyi tanımlanmadığı ve Ceza kanununda yer almadığı gerekçeyle paraya çevrilmesi ve üç kat para cezasınında uzlaşma ile azaltılması bu cezaların caydırıcılığını azaltmaktadır. Özellikle kaçakçılık suçunun iyi tanımlanması bu suçun mutlaka paraya çevrilemez ertelenemez hapis cezası ile cezalandırılması gerekmektedir¹⁶⁴. Böylece vergi kaçırmak mali bir suç olmak yerine topluma karşı işlenen bir suç olma niteliğini kazanacaktır.

Vergi cezalarının gerçek gelirlerin beyan edilmesine yönelik etki göstermesi, sözkonusu cezaların göze alınamayacak kadar caydırıcı olmasına bağlıdır. Dolayısıyla vergi sistemimizin cezalara ilişkin hükümlerinin kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesine yönelik olarak yeniden düzenlenmesiyle mümkün olacaktır¹⁶⁵. Bu bağlamda yapılacak düzenleme esas itibariyle belge düzenlenmesi, sahde belge düzenlemesi, belgede sahtekârlık yapılması hallerinde uygulanacak cezaların daha çok caydırıcı nitelik kazanmasını hedeflemelidir. Toplumda vergi bilincini geliştirme, özel sektörün gerçek kazancı üzerinden vergisini gününde ödemesini, vergisini ödemeyenlere karşı çeşitli önlemler geliştirerek yaptırım getirilmesiyle kayıtdışı ekonomik faaliyetler kısmende olsa azalacaktır.

---

¹⁶⁴ AYDEMİR, *Kayıtdışı Ekonomi Üzerine (II)*..., s.45.

¹⁶⁵ CESUR, YETKİNER, *Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilmesine Yönelik Öneriler...*, s.75.

5.2.2.5.Vergi İdaresinin ve Denetim Birimlerinin Bilgi

Toplayabilmesine Zemin Hazırlanması ve Herkese Bir Vergi Numarası Verilmesinin Uygulanması.

Vergi idaresi mükellefleri ve faaliyetleri hakkında sağlıklı bilgi toplama problemiyle karşı karşıyadır. Fakat bir tek vergi numarası uygulamasına geçiş, otomasyonla beraber bu problemi giderecektir. tek vergi numarası mükelleflerin faaliyet ve ikâmetlerinin tespitinde önemli rol oynayacaktır. Bu ise naylon fatura düzenlemeyi, birden çok hayali şirket kurmayı ve kayıtdışı faaliyetleri ortadan kaldıracaktır. Tek vergi numarasına geçişle beraber on-line sisteminin beraber işlemesi zaruridir. Tek vergi numarası sistemi bütün kamu kurumu ve kuruluşlarında uygulamaya başlanınca kayıtdışı faaliyet eğilimi azalabilecektir. Örneğin emlak alım-satımında tapu memuru işlem yaparken vergi numarasını gözönüne alacak ve satıştan alınan para bankaya yattığından banka memuru vergi numarasını göz önüne alıp işlem yaptığından faaliyetler kayıtlı hale getirilmiş olacaktır.

Mükelleflerin vergilendirilmemiş kazançları ile buna bağlı servet ve harcamalarının, vergi idaresi ve denetim elemanları tarafından izlenebilmesini, sırdaş hesap, hamiline yazılı hisse senedi gibi nakit alışını ve serveti gizlemekle kullanılan araçların uygulamadan kaldırılması gereklidir¹⁶⁶. Bu uygulama ile kayıtdışı faaliyette bulunma eğilimi azalacaktır.

Sonuç itibariyle salt vergi yasaları çıkarmakla vergi toplanamaz, vergiyi toplama olayının özünde sağlıklı örgütlenme sonrada insan unsuru yapmaktadır¹⁶⁷.

5.2.3.Kayıtdışı Ekonomiye Yönelik İdari Düzenlemeler

Türkiye’de kayıtdışı ekonominin ortaya çıkmasına ve boyutlarının genişlemesine neden olan etmenlerin başında vergi idaresinin yeterince etkin olmaması gelmektedir.

¹⁶⁶ AYDEMİR, A.g.e., s.209.

¹⁶⁷ Ömer Faruk BATIREL, **Vergi Verilmez Alınır**, Görüş Dergisi, Mayıs 1992, s.55.

Merkezi gelir idaresinin taşra örgütünden taşra örgütünün merkezden, mükellef ve karar organlarında bir bütün olarak vergi idaresinden şikâyetçi olduğu gerçektir. Böyle oluncada kolaylıkla altından kalkılabilecek bir çok sorun çözümsüz kalmaktadır¹⁶⁸. Bu sorunların en iyi organize ile çözülmesi gerekmektedir.

Vergi idaresinin etkinliği sorunu, yalnızca organizasyon ya da kaynak yetersizliği sorunu değildir. Vergi dairesi işlemlerinden teknolojiye, örgütlenmeden eğitime, özlük haklarından, görev bölümüne ve yetki sorumlulukla ilgili konulardan, toplumsal yapıya kadar genişleyen bir nedenler yığını vardır. Bütün bunların iyi analiz edilmesi ve çözümlerinde bu analizden çıkan sonuçlara göre bulunması gerekmektedir. Vergi idaresinin yeniden biçimlendirilmesi kadar, içeriğinin değiştirilmesi önem taşımaktadır.

Bugün vergi dairelerimizin önemli bir kısmı, mekân olarak yüklendiği fonksiyonları yerine getiremeyecek, durumdadır. Hem vergi dairesi personeli, hemde mükellefler o bir alanda bulunmak zorunda olmalarının sıkıntısı içindedirler¹⁶⁹. Sıkışık, karmaşık ve sağlıksız koşullarda çalışan vergi idaresi personelinin çalışabilmesi mümkün değildir. Yer ve teknoloji açısından yenilenmesi gerekmektedir.

Vergi dairelerinde çalışan birçok memurun eğitim düzeyi, görevini tam olarak yerine getirebilmesine olarak tanımamaktadır. Bu nedenle mevcut eğitim programlarının gözden geçirilmesi ve vergi dairesindeki işlemlere uygun personel seçilmesi önem kazanmaktadır.

5.2.3.1. Denetimin Etkinliğinin Arttırılması

Denetim kayıtdışı ekonomiye yönelik en etkili yöntemlerin başında gelmektedir. Burada vergi denetimine etkinlik kazandırılması, önem arz etmektedir. Vergi denetim güncel ve geçmişe yönelik olarak ikiye ayrılabilir. Güncel vergi denetiminde kasıt

¹⁶⁸ AYDEMİR, A.g.e., s.223.

¹⁶⁹ AYDEMİR Şinasi, *Kayıtdışı Ekonomi Üzerine (II)*..., s.47.

özellikle yoklama memurları tarafından yapılan ve içinde bulunan vergilendirme dönemine ait incelemelerdir. Geçmişe yönelik denetimde, her türlü olay gerçekleşmiş ve tamamlanmıştır¹⁷⁰. Burada önemli olan güncel vergi denetimiyle, yapılan hataların vergi kaybına neden olmadan önlenmesidir. Geçmişe yönelik, denetim arkadan gelen denetimdir.

Etkin bir denetim için servet beyanına benzer bir uygulama zorunludur. 1984 yılında servet beyanı müessesesinin kaldırılması, vergi incelemelerini önemli ölçüde zorlaştırılmıştır. servet beyanı müessesesinin varlığı, vergi idaresini ve vergi denetimini etkinleştiren bir özelliğe sahiptir¹⁷¹. Yeni bir düzenleme ile vergi incelemelerinde servet ve harcamaların beyan edilen gelire kıyaslanabilmesine olanak tanınmıştır.

Denetim birimlerinin gerek personel gerekse teknik açıdan en iyi şekilde oluşturulması etkinliğin sağlanmasında önemlidir. Bu ekiplere çağdaş teknolojinin imkanlarından yararlanma imkanı sağlanmalıdır. Haberleşme, laboratuvar, bilgisayar elektronik kantar ve helikopter gibi araçlar bunların başlıcalarıdır¹⁷². Dolayısıyla vergi denetimindeki etkinlikle kayıtdışı ekonomi arasında sıkı ilişki vardır. Denetim ne kadar etkin ise kayıtdışılık (Vergi kaçırma eğilimi) o kadar azdır. Vergi denetimi, yasalara uymayanlar için ciddi bir riks haline gelmedikçe vergi kayıplarının önüne geçebilmek mümkün değildir. Vergi denetimi dönem içinde ve beyanname verilmeden önce yapılan denetim (yoklama), bir diğeri beyanname verdikten sonra yapılan denetim vergi incelemesi şeklinde, iki şekilde yapılmaktadır. Vergi denetiminde etkinlik ise, vergi inceleme konusunda uzman kişilerin varlığına bağlıdır. Yetkileri ve görevleri belirsizleşmiş denetim birimlerinin etkin olabilmesi mümkün değildir. Özellikle vergi denetmenlerinin üstlendikleri görevlerin çokluğu bu denetim biriminin kişilik ve güç

¹⁷⁰ Fazlı BULUT, **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi**, Vergi Dünyası, Sayı 174 Şubat 1996 s.59.

¹⁷¹ Şinasi AYDEMİR, **Etkin Bir Vergi Denetimi İçin Servet Beyanına Benzer Bir Uygulama Zorunludur**. Vergi Dünyası, S.173, Ocak 1996, s.58.

¹⁷² İZMİR TİCARET ODASI Raporu, s.6.

kazanmasına engel olmaktadır¹⁷³. Yeni hazırlanan tasarıyla vergi kaçakçılığı konusunda tam yetkili 1000 vilayette görevlendirilecek¹⁷⁴. Bu tür uzmanların artırılmasıyla vergi denetiminde etkinlikte artacaktır.

Denetim elemanlarının iyi yetişmiş ve alternatif çalışma olanakları bulunması dolayısıyla, uzun süre devlette çalıştırılmasında güçlükler çekildiği bilinmektedir¹⁷⁵. Dolayısıyla bu elemanlardan uzun süre yararlanılabilmesi için çalışma koşulları ve özlük hakları yönünden taleplerinin karşılanmasına çalışılmalıdır.

Ayrıca vergi denetiminde yapılacak orta ve uzun vadeli inceleme plânlarının bazını oluşturacak hedef mükellef kitlesinin belirlenmesi ve bu mükelleflerin işgücü kaydı ve yetki karmaşası yaratmayacak bir biçimde, vergilenmesi ile görevli birimler arasında paylaşılmasında yarar vardır¹⁷⁶. Bu şekilde inceleme plânının çıkarılması karmaşanın önlenerek, uzmanlaşmanın sağlanabilmesi açısından çok önemli ve kaçınılmaz çalışma şekli olduğu söylenebilir.

Netice itibariyle kayıtdışı ekonominin kayda alınması en etkili bir araç olan vergi denetimin etkin hale getirilmesiyle sağlanabilecektir.

5.2.3.2.Vergi Yargısı Konusunda Ortaya Çıkan Sorunların Çözülmesi.

Sistemin derleyici ve toparlayıcısı olarak vergi yargısı, vergisel konulardaki uyuşmazlıkları yasalar çerçevesinde hukuka uygunluğu denetleyerek aynı zamanda kararlar geriye doğru etki yaratarak vergi denetimine vergi idaresine ve vergi yasalarına yön verir. Gerek vergi yasaları ve bunlara bağlı düzenlemelerde, gerekse idari uygulamalarda hukuk devleti ilkelerine, demokratik anlayışa yeterince önem verilmesi ve kişiler için hukuki güvenliğin varlığı, başvurma hakkı ve yargısal denetimle daha

¹⁷³ TOSYÖV, **KOBİ'ler...**, s.37.

¹⁷⁴ RADİKAL GAZETESİ, **Ekonomi**, 7 Kasım 1996.

¹⁷⁵ TOSYÖV, **KOBİ'ler...**, s.37.

¹⁷⁶ AYDEMİR, A.g.e., s.248.

geniş ölçüde ortaya çıkmaktadır¹⁷⁷. İdarenin hiçbir eylem ve işlemi yargı denetiminin dışında olamayacağı ilkesi çerçevesinde mükellefler yargıya uyumsuzlukları götürebilmektedir.

Vergi yargısının önemli işlevinden dolayı başarılı kılınması için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamalıdır. Yargıçların çalışma koşullarının yargının sağlıklı işlemesine uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Gerek fiziki çalışma koşulları gereksede iş yükü yargıcın en verimli biçimde çalışabilmesine olanak sağlamalıdır¹⁷⁸. Dolayısıyla yargıçlık mesleğinin çekici hale getirilmesi ve nitelikli yargıç sayısının artırılması gerekmektedir.

Vergi yargısı ile idarenin iyi bir uyum içinde olması, idari yargı hakimlerinin yetiştirilmesinde Maliye Bakanlığı ile Adalet Bakanlığı'nın müşterek programlar yapması ve bunların iyi yetişmesinin sağlanması gerekmektedir¹⁷⁹. İdari yargı hakimlerinin niteliklerinin artırılmasıyla uyumsuzluklar kısa sürede ve daha isabetli çözümlenme imkânı olacaktır. Bu ise yargıçların özlük haklarında iyileştirilmesi ile birlikte olmalıdır.

5.2.3.3.Muhasebecilik, Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali

Müşavirlik Mesleklerinin Sorunlarına Çözüm Bulunulması

Muhasebecilik ve mali müşavirlik meslekleri, vergi sisteminin sağlıklı işleminde ve kayıtdışılıkla mücadelede son derece önemlidir. İyi yetişmiş yasaları ve uygulamaları bilen, ortaya çıkan sorunlarda mükellefleri yasal zeminde çözüm bulmaya yönelten ve mesleğine saygınlık kazandırma kaygısı ile hareket eden muhasebeci ve mali müşavirlerin sayısının artırılması gerekmektedir.

Meslek mensuplarının eğitiminde yalnızca bilgi yüklenmesinde bulunmak yeterli

¹⁷⁷ Mehmet ŞAFAK, **Vergilemede Demokrasi**, Vergi Dünyası, S.157, Eylül 1994.

¹⁷⁸ AYDEMİR, **Kayıtdışı Ekonomi Üzerine (1)...**, s.85.

¹⁷⁹ GELİRLER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Vergi Yönetim ve Vergi İlişkisi Paneli**, Ankara, 25 Mart 1991, s.83.

değildir. Aynı zamanda vergi bilinci, meslek ahlâkı ve mesleğin sistem içindeki yeri konularına derinlemesine giren bir eğitim programı uygulanmalıdır¹⁸⁰. Dolayısıyla meslek mensuplarının nitelikli olması kayıtdışılıkla mücadele etkinliğini artıracaktır. Örneğin, vergi inceleme raporlarında teknik bilgi ve sorumlulukları üst seviyede Yeminli Mali Müşavirlerden yararlanılması uyuşmazlıklara ışık tutarak aynı zamanda kayıtdışı faaliyet eğilimini azaltacaktır¹⁸¹. Bunun ise, meslek kuruluşlarının görüşleri alınarak, sorunların iyi belirlenerek çözüm bulunması ile sağlanacaktır.

---

¹⁸⁰ AYDEMİR, A.g.e., s.251.

¹⁸¹ **İdari Tedbirler**, Vergi Sorunları Dergisi, s.30.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Ekonomik ve sosyal politikaların belirlenmesi ve uygulanması bakımından önemli bir yere sahip olan kayıtdışı ekonomiye ülkemizde olduğu gibi hemen her ülkede rastlanmaktadır. Türkiye’de kayıtdışı ekonominin boyutlarının büyüklüğü ve önemi uzun zamandır bilinmesine rağmen bu konuda yeterince araştırma yapılamamıştır. kayıtdışı ekonomi, devletin ekonomik, istatistiki ve toplumsal kayıtlarının dışında kalan ve denetlenemeyen etkinliklerdir.

Kayıtdışı ekonomi ortaya çıkarak gelişmesinde bireylerin kayıtdışı ekonomik faaliyette bulunma isteğinin yanında kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunulmasını engelleyecek kadar aşırı devlet müdahaleleri ve düzenlemeleri, vergi oranı ve sosyal güvenlik primi gibi istihdamla ilgili kesintilerin yüksekliği ile yeterli vergi bilincinin oluşmaması ve denetimlerin yetersiz olması gibi ekonomik, mali sosyal ve psikolojik bir çok faktör rol oynamaktadır.

Kayıtdışı ekonominin doğru olarak tahmini, GSMH, istihdam, vergi, ve demografik benzeri makro ekonomik değişkenlerin doğru olarak belirlenmesini mümkün kılmaktadır.

Kayıtdışı faaliyetlerin yaygınlaşması sonucu, yeterince vergi toplanamaması sebebiyle ortaya çıkan kamu açıkları ve vergisini ödeyen mükellefler aleyhine bozulan vergi yükü dağılımı, sosyal yapıda bozulma gibi olumsuz sonuçların belirlendiği ekonomik göstergelerin doğruyu yansıtmaması, hatalı ekonomik ve sosyal politikaların tespit edilmesine ve uygulamada istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına yol açabilir. Bütün bunlara rağmen kayıtdışı ekonominin geniş kitlelerin ihtiyaçlarının tatmini, fiyatlar istihdam ve bunlara bağlı olarak gelir dağılımı ve refah üzerinde olumlu etkilerinden söz edilmektedir.

Çalışmamızda uygulanan yöntemler kayıtdışı ekonominin mutlak büyüklüğü ve

gelişimi bakımından farklı sonuçlar vermişlerdir. Sonuçların güvenilirliği, varsayımlara ve kullanılan verilerin doğruluğuna bağlı bulunmaktadır.

Çalışmamızda uygulanan yöntemler, kayıtdışı ekonominin mutlak büyüklüğü, ve gelişimi bakımından farklı sonuçlar vermiştir. Sonuçların güvenilirliği, varsayımlara ve kullanılan verilerin doğruluğuna bağlı bulunmaktadır.

GSMH ile Türkiye'deki kayıtdışı ekonomiyi hesaplarken, DİE verilerinden yararlanarak 1987 sabit fiyatlarıyla 1992-95 yıllarına ait üretim yoluyla GSYİH'nın, harcamalar yoluyla GSYİH'dan fazla olduğu tesbit edilmiştir. Aralanında bu fark 1994-95 yılında azalmıştır. Aradaki fark üretim yoluyla GSMİH'ya oranlandığında ortalama % 10, 25 şeklinde gerçekleşmiştir.

İstihdam yöntemiyle Türkiye'deki kayıtdışı faaliyet hesaplandığında 1992 sonu itibariyle kayıtdışı çalışan 11.046.000 kişi çıkmıştır. Bunlar sosyal güvenlikten yoksun olarak faaliyet sürdürmektedir.

Vergisel yöntemle Türkiye'deki kayıtdışı ekonomi hesaplandığında, vergi incelemesi sonucu (1984-94 yılına ait) bulunan fark matrah incelenen matraha oranı % 52'dir. Bu bize kayıtdışılığı vermektedir.

Parasalcı yaklaşımla kayıtdışı ekonominin GSMH'ya oranı 1980 sonra düşmeye başlayıp, tekrar artma eğilimi göstermiştir.

Bu rakamlar ülkemizde kayıtdışı ekonominin önemli boyutlara ulaştığını göstermektedir.

Ülkemizde kayıtdışılığın sebeplerinin başında kamu maliyesinde kaynaklanan sebepler gelmektedir. Vergi oranları, istisna, muafiyet ve diğer indirimler çok yüksek boyutlardadır. Belge ve kayıt sistemini bozan götürü vergileme, vergi sistemimizde halâ önemli bir yer işgal etmektedir. Yeni vergi ve oranları, vergi afları v.s vergilerle ilgili çok fazla değişiklik ve düzenleme yapılmaktadır. Sigorta primlerinin yüksekliği,

denetimlerin azlığı, işsizlik oranında fazlalığı, köyden kente göçten kaynaklanan çarpık kentleşme, istihdam olanaklarının sınırlı olması vb. unsurlar kayıtdışı istihdamın yüksek boyutlarda olmasının diğer sebepleridir. Ayrıca ülkemizde uygulanan yanlış ekonomik politikalar sonucu ortaya çıkan kamu açıkları ve bu açıklardan kaynaklanan enflasyon gelir dağılımı bozukluğu gibi önemli ekonomik sorunlar kayıtdışı ekonominin başta gelen diğer sebeplerdendir.

Yukarda belirtilen sorunlar kayıtdışı faaliyetlerin, kayıt altına alınmasıyla çözülebilir görünmektedir. Bu bağlamda kayıtdışı ekonomi kısa vadede olumlu sonuçlar verse de uzun vadede çağdaş bir devlet oluşturmak istiyorsak sorunlar üzerinde durup bunlara çözüm aramak gerekir. Çözüme yönelik plan ve programlarda öngörülen politika ve tedbirlerin etkin olarak bir türlü uygulamaya geçirilememesi, bu sorunların büyümesine ve çözümünün daha da zor hale gelmesine yol açmaktadır. Ülkemizde kayıtdışılığı önlemeye yönelik; enflasyonun matrah üzerindeki etkisini giderici düzenlemelerin yapılması, vergi oranlarının düşürülmesi, vergi tabanının genişletilmesi, vergi denetimleri daha yoğun ve etkin bir şekilde yapılması, muhasebecilik ve mali müşavirlik hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi, vergi yargısının sorunlarının giderilmesi, vergi cezalarının caydırıcı olacak şekilde düzenlenmesi gibi yasal tedbirler; Vergi idaresinin yeniden yapılanması, vergi dairelerinin teknolojik olarak geliştirilmesi, personelin etkinliğinin artırılması gibi idari tedbirler; gelir dağılımındaki dengesizlikler giderilmesi, devletin ekonomide ağırlığını koyması, kamu açıklarının azaltılarak enflasyonun aşağı çekilmesi, devletle mükellef arasında uzlaşmanın sağlanması sosyal güvenlik kuruluşlarının iyileştirilmesi gibi idari tedbirlerin alınarak uygulamaya geçilmesi gerekir.

Bütün bu konularda plan ve programda öngörülen tedbirlerin biran önce uygulamaya geçilmesi gerekmektedir. Bu da şüphesiz karar alma konumunda olan siyasilere kısa vadeli popülist yaklaşımlardan mümkün olduğunca uzaklaşmasına bağlıdır.

Alınacak tedbirlerin sonuç vermesi aynı zamanda halkın katılımına, bilinç ve eğitim düzeyine bağlıdır. Fakat şü da bir gerçektir, Türkiye'nin içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik koşullar bazı uygulamaları olanaksız kılmaktadır. Toplumsal yaşamın bir gereği olarak, kayıtdışılık her zaman sözkonusu olacaktır. Asıl amaç onu tamamen yok etmek değil boyutlarını sorun oluşturmayacak bir seviyeye çekmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- AHISKA, Aydın, **Türk Vergi Sisteminde Verimliliğin Artırması.**
- AKALIN Güner, **Türkiye’de İşgücü Piyasasının Aksaklıkları, Amme İdaresi Dergisi, cilt 27, Sayı 4, Aralık 1994**
- ALTAYLI Fatih, **Hürriyet Gazetesi, 10 Eylül 1995.**
- ALTUĞ Osman, **Ekonominin Yarısı Yeraltında, Forum Dergisi, Şubat 1994.**
- ALTUĞ Osman, **“Gayri Resmi Ekonomik İşlemler Işığında Vergilendirmenin Neresindeyiz?”, İstanbul Sanayi Odası, 1992.**
- ALTUĞ Osman, **Verginin Tabana Yayılması; Mükellefin Mükellefle Oto Kontrol Sistemi, Vergi Dünyası, Sayı 131, Temmuz 1992.**
- ALTUĞ Osman, **Kayıtdışı Ekonomi ve İstihdam Paneli, İstanbul, Eylül 1994, Özçelik-İş Sendikası.**
- ALTUĞ Osman, **Kayıtdışı Ekonomi, İstanbul, Cem Ofset, Mart 1994,**
- ALTUĞ Osman, **Kayıtdışı Ekonominin Kayıt Altına Alınarak Vergilendirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarı Taslağı**
- ALTUĞ Osman, **Kayıtdışı Ekonomi; Vergiye Başkaldırı, Görüş Dergisi, Mart 1994.**
- ALTUĞ Osman, **İş Alemi Kayıtdışı Ekonomi İle Savaşmalı.**
- ARIKAN Türkan, **Altı Yılda Götürü Vergilerde 444 Trilyon TL. Vergi Erezyonu, Dünya Gazetesi, 4.4. 1995.**
- ARIKAN Zeynep, **Kayıtdışı (Vergilenmeyen) Ekonomi, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Ekim 1994.**

- ARIKAN Zeynep, **Kayıtdışı Ekonomi Konusunda Görüşler** s. 18
Görüş Dergisi, Sa 94-95, Ocak-Şubat 1995.
- ATIKKAN Zeynep, **Hürriyet Gazetesi**, 14 Eylül 1995.
- ✓ AYDEMİR Birol, ✓ **Türkiye’de KDV Uygulamasının Değerlendirilmesi ve Etkif KDV Oranlarının Hesaplanması**, Ankara, Mart 1995.
- AYDEMİR Şinasi, ✓ **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul, Acar Matbaa, Aralık 1995.
- AYDEMİR Şinasi, **Kayıtdışı Ekonomi Üzerine (I)**, Vergi Dünyası s. 161 Ocak 1994.
- AYDEMİR Şinasi, **Kayıtdışı Ekonomi Üzerine (II)**, Vergi Dünyası s. 162, Şubat 1994.
- AYDEMİR Şinasi, **Etkin Bir Vergi Denetimi İçin Servet Beyanına Benzer Bir Uygulama Zorunludur**, Vergi Dünyası, sayı 173, Ocak 1996.
- BANKACILAR, **Karapara**, Bankacılar Birliği Yayını, 14 Temmuz 1994.
- BAILEY. R, **The Right Path**, Forbes, 23 January 1989
- BATIREL Ömer Faruk, **Vergi Verilmez Alınır**, **Görüş Dergisi**, Mayıs 1992
- BHATTACHARYA,D.K, **An Econometric Method of Estimating the Hidden Economy, United Kingdom (1960-84); Estimates and Testes**, **The Economic Journal**, Vol 100 No: 402, September, 1990.
- BRONFERLORENNER Martin, SİCHEL Wener, GARDNER Wayland, **Economics**, Houghton, Mifflin Company, Boston 1994.
- BULUT Fazlı, **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi**, Vergi Dünyası, Sayı 174 Şubat 1966.
- CARSON S. Carol, Vol 64, No: 5, **Surucy Of Current Business**, Mayıs 1984.

- CESUR Ahmet, YETKİNER Erkan, **Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirmesine Yönelik Öneriler**, Vergi Dünyası Dergisi Sayı 159, Kasım 1994.
- ÇELEBİCAN Güran, **Kara Paranın Mali Sistem Aracılığıyla Aklanmasının Önlenmesi**, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 12 Temmuz 1993.
- DAĞDEMİR Özcan, **Türkiye Ekonomisindeki Yapısal Değişiklikler ve Gelir Dağılımı**, Eskişehir, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1992.
- DERDİYOK, Türkmen, **Vergi Kaçakçılığını Etkileyen Faktörler**, Maliye Yazıları; 38, Ocak-Şubat 1993.
- DERDİYOK Türkmen, **Türkiye'nin Kayıtdışı Tahmini**, Türkiye İktisat Dergisi, Mayıs 1993
- DİE, **Aylık İstatistik Bülteni**, Ankara, Ağustos 1996.
- DİE, **İstatistiklerle Türkiye 1995**, Ankara, 1995.
- DİE, **Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar**, Ankara, Ocak-Şubat 1996
- DİE, **Seçilmiş Kısa Dönemli Göstergeler**, Ankara, Haziran 1996
- DPT, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Ankara, Mayıs 1996
- ERGİNAY Akif, **Vergi Hukuku**, Ankara, Savaş Yayınları, 14. Baskı
- EKİN Nusret, **Kayıtdışı Ekonomi Enformal İstihdam**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1995-17
- FICHTENBAUM, B, **The Productivity Slowdown and the Underground Economy**, University of Nebraska-Lincoln (1989).
- JIMENEZ. JB, **Cocaine, Informality and the Urban Economy in La Paz, Bolivia in The Informal Economy, Studies in Advanced and Less Developed Countries**, Portes, A; Castells, Mr. Benton, L.A, (eds), Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 1989.

- GEZER, Asım, **Vergi Gelirlerinin Artırılmasına Yönelik Yasal ve İdari Tedbirler**, Vergi Sorunları Dergisi.
- GELİRLER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Vergi İstatistik Yıllığı (1982-91)**, Ankara, Haziran 1992,
- GELİRLER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Vergi Yöntemin ve Yargı İlişkisi Paneli**, Ankara 25 Mart 1991,
- GROSSMAN, G, **Informal Personel Incomes and Outlays of the Souiet Urban Population, in The Informa Economy Studies Advaced and Less Developed Coun tries** Portes, A, Castells, M. Benton L.A (eds), Baltimone and London, The John Hookins University Press.
- HÜRRİYET GAZETESİ, 26 Mart 1995.
- HÜRRİYET GAZETESİ, 13, Mayıs 1995.
- HÜRRİYET GAZETESİ, 17 Ağustos 1995.
- HÜRRİYET GAZETESİ, 22 Ağustos 1995.
- HÜRRİYET GAZETESİ, 2 Eylül 1995.
- HÜRRİYET GAZETESİ, 30 Eylül 1995.
- İZMİR TİCARET ODASI, **Kayıtdışı Ekonomiye İlişkin Görüşler ve Önerileri İçeren Rapor.**
- ✓ ILGIN Yılmaz, **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi**, Ankara 1996, DPT.
- KARLUK Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**, Beta A.Ş, 1995, s. 43.
- KILIÇBAY, Ahmet, **Değişen Dünyada Türk Ekonomisi**, İstanbul, 1993.
- KILINÇ, İsmail, **Kayıtdışı Ekonomi**, Cumhuriyet, 18,8 1994
- KIRBAŞ Sadık, **Kayıtdışı Ekonomi**, 1995, TESAV Yayınları, s. 32.
- KILIÇDAROĞLU Kemal, **Çağdaş Vergi Denetmine Gelir İdaresinin Katkısı**, İstanbul, Vergi Dünyası, Sayı 120, Ağustos 1991.
- KUTAL Gülten, **Türkiye'de İşsizlik**, Ankara, Özipek-İş Sen.Yayınları, 1993

MALİYE BAKANLIĞI, **1994 Yıllık Ekonomik Rapor.**

-MAIN JA, **How To Make Poor Countries Rich**, Fortune January
16 (1989)

MEYDAN GAZETESİ, 7 Temmuz 1995.

MİLLİYET GAZETESİ, 21 Haziran 1995.

ÖZDEMİR Emin, **Kayıtdışı Ekonomi ve Alınması Gereken Önlemler**, Vergi Sorunları dergisi.

ÖZSOYLU A. Fazıl, ✓ **Gizli Ekonomi**, İktisat Dergisi, Şubat-Mart 1993.

PARASIZ İlker, **5. Nisan İstikrar Kararlarının Nedenleri ve Olası Etkileri**, BUSİAD Yayınları, No, 13.

PEHLİVAN Osman, **Vergi Politikasının Etkin Kaynak Kullanımı ve İstikrarlı Büyüme Üzerindeki Rolü**, İstanbul, Vergi Dünyası, Sayı: 136, Aralık 1992.

RADİKAL GAZETESİ, **Ekonomi**, 7 Kasım 1996

RADİKAL GAZETESİ, 24 Ekim 1996

RADİKAL GAZETESİ, 30 Ekim 1996

SAĞLAM Erdal, **Bu Gelir Dağılımı ile Batı'da Bize Yer Yok**, Hürriyet, 20 Ekim 1996

SAVAŞ Vural, **Anayasal İktisat**, Beta basım, 1988 s. 15'den Guvauntre, 3.D-R. Ewagner, (public choise Ant The Conduct Of Representati ve Government", edg. Brelt Fand K.G. Elzingg,PBEe CHOİCE AND CONSTITUTIONAL ECONOMİCS, London, Jai Press The 1988, s. 13-14.

SAYGILIOĞLU Nevzat, **Ülkemizde Vergi Kayıplarının Boyutları ve Ölçülebilirliği**, İstanbul, Vergi Dünyası Sayı 107, Temmuz 1990.

ŞAFAK Mehmet, **Vergilemede Demokrasi**, Vergi Dünyası, Eylül 1994.

SEVİĞ Veysi, **Dünya Gazetesi**, 21 Ocak 1995.

ŞEKER Sakıp, **Kayıtdışı Ekonomi Kapsamı Nedenleri ve Etkileri**, Yaklaşım Dergisi Sayı 25, Ocak 1995

- SEKER Sakıp, **Vergi İncelemeleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme**, Yaklaşım Dergisi, s. 5, Mayıs 1993.
- SÖNMEZ Mustafa, **Kentlerde İşsizlik Çığ Gibi Büyüyor**, Forum Dergisi. 32, Kasım 1995
- SOSYAL SİGORTALAR KURUMU, **1994 Faaliyet Raporu**, Ankara.
- SOSYAL SİGORTALAR KURUMU, **1994 İstatistik Yıllığı**, Ankara.
- SOMAY Bülent, **Kara Paranın Finans Sektörü Aracılığıyla Aklanması**, Türkiye Bankacılar Birliği Yayınları, Bankacılar, 14 Temmuz 1994.
- TEMEL, Adil, ŞİMŞEK Ayşegül, YAZICI Kuddusi, **Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı; Tesbit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü**, Ankara, DPT, Eylül 1994,
- TÜRKAN Ercan, **Türkiye’de Gelir ve Kurumlar Vergisinin Değerlendirilmesi**, D.P.T. Ağustos 2994, Yıllık Program.
- TOBB, **Ekonomik Rapor 95**, Mayıs 1996,
- TOSYÖV, **KOBİ’ler: Kayıtdışı Ekonomi (3), Yuvarlak Masa Toplantıları**.
- TOKAT Yakup, **Vergi Kayıp ve Kaçağını Azaltabilecek Bir Öneri**, Yaklaşım Dergisi, Sayı 21, Eylül 1994.
- YALÇIN Hasan, BAŞER Arif, **Türkiye’de Mali Aglar ve Vergi Sistemi Üzerine Etkileri**, s. 173, 23 Ocak 1996.
- ZILBERFARB, B.Z, **Estimates Of The Underground Economy in The United States, 1930-80 Comment on Tanzi, IMF Stayf Papers**, Vol. 33, No: 4, December, s. 1986-98.